

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2018 42(3)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Diñer Demirkent

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Meltem Kayıran

Editör Yardımcıları

Recep Aydın

Nail Dertli

Yazı İşleri Müdürü

Esra Sarioğlu

Koordinasyon

Nurettin Öztatar

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.org - e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Nail Dertli

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi

1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1

İskitler-Ankara

Basım tarihi:

26.10.2018

Sonbahar 2018 42(3)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Fethi Açıkel (AÜ SBF)
Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina Akşin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ata (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletifim
Fakóltesi)
Ahmet Murat Aytay (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakóltesi)
Gamze avdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betöl elik (AÜ İLEF)
Gölten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF)
Bölent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haőim Köse (AÜ SBF)
Bilsay Kuru (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakóltesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Göluy Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz ulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge alıőmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Gölseren Adaklı
Ferda Dönmez Atbaőı
Serdal Bahçe
Nazan Bedirhanoğlu
Cengiz Ekiz
Benan Eres
Ceren Ergenç

Serter Oran
Nizam Önen
Özge Özkoç
Esra Sarıoğlu
Onur Can Taştan
Aslı Yılmaz Uçar
Zafer Yılmaz

İçindekiler

Yeni Sayıda... - 319

Araştırma Makaleleri

Müfredata Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik - 321

Abdulkerim Şen

Anadolu Kentlerinin Ekonomik ve Politik Alanında Yeni Bir Aktör: Vakıf Üniversiteleri- 347

Mehmet Ali Toprak

Soma'da Madencilerin Risk Anlamlandırmalarında Kurumsal ve Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri - 371

Çağatay Topal- Fatma Umut Beşpınar-Çağrı Topal

Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye - 403

Yiğit Karahanoğulları ve Duygu Türk

Yorum

Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye? - 449

Ali Rıza Güngen

In Memoriam

"Gelecek Olsun" Diyen Bir Hocanın Ardından: Cevat Geray - 453

Bülent Duru

Cevat Geray'ın Akademik Yaşamı ve Kentbilim Anlayışı - 455

Bülent Duru

"Büyük İnsanlığın" Kurtuluşuna Adanmış, Harika Bir Yaşam: Samir Amin - 463

Fikret Başkaya

Kapitalizmin Krizinden Çıkmak mı Yoksa Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak mı? -467

Samir Amin

Kitap İncelemesi

Barınma Hakkını Savunmak- 481

Şerife Geniş

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 489

Yeni Sayıda...

Mülkiye Dergisinin 2018 yılı üçüncü sayısı her zaman olduğu gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarından eleştirel makale ve yazılarla karşınızda. Bu sayımızda otoriterleşme, iktisadi kriz, eğitim, iş güvenliği gibi güncel sorun alanlarını araştıran ve bu konularda öneriler geliştirmeye çalışan akademik makaleler, yorum yazıları ve kitap incelemeleri ile ülke ve dünya gündemine dair önemli tartışmalara katkı sunmaya çalışıyoruz.

Dergimizde ilk olarak Abdulkerim Şen'in "Müfredata Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik başlıklı makalesi yer alıyor. Şen, Türkiye'deki seküler ve muhafazakâr milliyetçilik ideolojisinin müfredat üzerindeki etkilerini ele alarak Eğitim Bir Sen'in 15 Temmuz sonrası müfredat reformu konusunda yayınladığı raporu kritik söylem analizi yaklaşımı ile tahlil ediyor. Şen makalesinde, raporun seküler grupların ideolojik söylemlerinin minimize edilmesi ve muhafazakâr-milliyetçilik söylemlerinin müfredata hâkim olması gerektiğine dair öneriler içerdiğini örneklerle göstererek müfredatın demokratikleştirilmesi için neler yapılması gerektiği konusunda bir tartışmanın ipuçlarını veriyor.

"Anadolu Kentlerinin Ekonomik ve Politik Alanında Yeni Bir Aktör: Vakıf Üniversiteleri" başlıklı makalesinde Mehmet Ali Toprak, vakıf üniversitelerinin kuruluş nedenlerini metropol kentler ve diğer Anadolu kentleri açısından araştırıyor. Toprak, vakıf üniversitelerinin müteveli heyeti başkanlarının profillerini, sermaye ve siyaset çevresiyle bağlantılarını ortaya koyduğu bu çalışmada, vakıf üniversitelerinin sermayeye hem kâr hem de sosyal ve kültürel sermaye sağlaması açısından nasıl bir avantaj sağladığını gösteriyor.

Çağatay Topal, Fatma Umut Beşpınar ve Çağrı Topal'ın kaleme aldıkları "Soma'da Madencilerin Risk Anlamlandırmalarında Kurumsal ve Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri" başlıklı makale, madencilerin iş sağlığı ve güvenliği konusunu ele alıyor. Yazarlar, 301 madencinin yaşamını yitirdiği Soma'da yaptıkları saha araştırmasına dayanan analizde, madencilerin madendeki risklerle ilgili kurumsal bilgiye ulaşamama nedenlerini araştırarak madenlerdeki güvensiz koşulların nasıl oluştuğunu gözler önüne seriyorlar.

"Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye" başlıklı makalelerinde Yiğit Karahanoğulları ve Duygu Türk, Poulantzas'ın otoriter devletçilik kavramsallaştırmasını temel alarak Türkiye'de neoliberalizmin kırk yıllık tarihini inceliyorlar. Makale, "birikim stratejileri" zemininde bir dönemlendirme yapmaya çalışması ve devletin, sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkilerdeki rolünü açıklamaya çalışması açısından önemli bir tartışma sunuyor.

Dergimizin yorum kısmında, yaşamakta olduğumuz iktisadi krize ilişkin kısa bir değerlendirme yazısına yer veriyoruz. Ali Rıza Güngen, "Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye?" başlıklı yazısında krizin ortaya çıkış nedenlerini ve sonrasında bizleri nelerin beklediğini farklı boyutlarıyla ele alıyor. Sonraki sayılarımızda krizle ilgili yazılara daha geniş bir yer vereceğiz. Ali Rıza Güngen'e, dergimiz için kısa sürede kaleme aldığı bu yazısından dolayı teşekkür ediyoruz.

In Memoriam bölümünde, yakın zamanda yitirdiğimiz iki önemli isme yer veriyoruz: Cevat Geray ve Samir Amin...

1956 yılında SBF'ye asistan olarak girdiği günden son nefesine kadar Mülkiye'ye katkılarını sürdüren “efsanevi dekan” Cevat Geray için, öğrencisi ve meslektaşı Bülent Duru bir anma yazısı ile Geray'ın çalışmalarını kapsamlı şekilde tanıtan bir yazı kaleme aldı. Samir Amin için ise dostu Fikret Başkaya'nın yazdığı anma yazısını yayınlıyoruz. Ardından Samir Amin'in günümüzde yaşadığımız krize de bir ışık tutması açısından “Kapitalizmin Krizinden Çıkmak mı Yoksa Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak mı?” başlıklı yazısına yer veriyoruz.

Bu sayımızın son yazısı, Şerife Geniş'in “Barınma Hakkını Savunmak” başlıklı kitap incelemesi. Geniş, Madden ve Marcuse'un henüz Türkçe'ye çevrilmemiş olan “In Defense of Housing: The Politics of Crisis” başlıklı kitabını tanıtarak Türkiyeli okurların dikkatine sunuyor. Umarız bu tanıtım yazısından sonra Geniş'in de ifade ettiği gibi kitap Türkçe'ye kazandırılarak daha geniş bir okur kitleyle buluşur.

Mülkiye Dergisinin bu sayısının yayına hazırlanmasında görev alan Nail Dertli ve Recep Aydın'dan oluşan editöryel ekibimize, bütün yazışmalarımızı yapan ve koordinasyonu sağlayan Nurettin Öztatar'a; Yayın Kurulu üyelerine ve bu sayıyı çıkarmamızı olanaklı kılan tüm yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlerimize Mülkiye Dergisi adına teşekkür ederim.

Yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Meltem Kayıran

Müfredata Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik

Abdulkerim Şen, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: a.sen.14@ucl.ac.uk

Özet

Türkiye’de müfredat ulus-devlet inşa etmek amacıyla yayılan milliyetçilik ideolojisinin taşıyıcılarından birisi olmuştur. İki tür milliyetçilik ideolojisi, son dönemde yoğunlaşan bir şekilde, müfredat üzerine hâkimiyet mücadelesi vermektedir. Bunlardan ilki, Türkiye’nin kurucu askeri ve yargı bürokrasisi ile özdeşleşmiş, devletin kuruluş döneminde (1923-1938) resmî ideoloji statüsü kazanmış, resmîyet kazanmasında Mustafa Kemal Atatürk’ün oynadığı ayırt edici rolden dolayı Kemalizm veya Atatürkçülük olarak adlandırılmış, batılılaşmaya açık sosyal gruplar tarafından benimsenmiş seküler-milliyetçiliktir. İkincisi ise, dindar ve geleneksel yaşam tarzına sahip, batılılaşma konusunda istekli olmayan ve batılılaşmaya karşı olan sosyal gruplarla özdeşleşmiş, 1946’da çok partili hayata geçişten sonra muhafazakâr iktidarların desteği ile etki sahasını genişletmiş muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisidir. 1999 Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin resmîyet kazanmasından sonra, ordunun politik hegemonyasını sınırlandıran AB reformları, bu ideolojiler arasındaki güç dengesinde köklü değişimlere yol açmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin seküler-milliyetçiliğin koruyucusu sayılan devlet kurumları karşısında gücünü pekiştirmesine paralel olarak resmi eğitim ideolojisi muhafazakâr-milliyetçiliğe doğru kaymıştır. Bu ideolojik dönüşümde, 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrası, kritik bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu kritik dönemde, bir eğitim sendikası olan Eğitim-Bir-Sen, Millî Eğitim Bakanlığı’nın gerçekleştirmeyi planladığı müfredat reformuna dönük bir tavsiye raporu yayımlamıştır.

Bu makalede, Eğitim-Bir Sen’in hazırladığı rapor, kritik söylem analizi yaklaşımı ile tahlil edilmektedir. Kritik söylem analizi hâkimiyet ve kontrol ilişkilerinin mevzu bahis olduğu metinlerin yorum, dolaşım ve üretimiyle ilgilenen dilsel bir analiz yaklaşımıdır. Kritik söylem analizinin dayandığı temel, sosyal grupların, anlamı kendi çıkarları doğrultusunda inşa ettiği ve bunu kapalı bir şekilde, değişen durumlara uyarlayarak, ifade etmeleri kabulüdür.

Raporda ifadesini bulan söylemlerin (discourses), toplumun muhafazakâr-milliyetçi olarak adlandırılabilir büyük bir kesimi ile özdeşleşen söylemleri temsil ettiği varsayılmıştır. Diğer bir ifade ile, rapordaki söylemler, Türkiye’nin iki hâkim eğitim ideolojisinden birisi olan muhafazakâr-milliyetçiliğin, ideal bir müfredata dair beklentilerini ifade etmektedir. Bu nedenle, bu çalışma, rapordaki söylemlerin ideolojik olup olmadığını tespit etmekten daha çok, rapordaki ideolojik söylemlerin neler olduğuna yoğunlaşmaktadır. Rapordaki ideolojik söylemlerin tespiti ve bu söylemlerin

muhafazakâr-milliyetçi grupların çıkarlarına nasıl hizmet ettiği tartışılarak, tarihi olarak uzunca bir süredir var olan, zamanla şartlara bağlı olarak değişip ve gelişen, eğitime dair muhafazakâr-milliyetçi söylemlerin analizi yapılmıştır. Analize göre, Eğitim-Bir-Sen raporu, müfredatın demokratikleştirilmesinden ziyade, demokrasiyi çoğunlukçu bir anlayışa indirgeyerek, muhafazakâr-milliyetçiliği müfredatın temeli yapmayı amaçlamaktadır. Geçmişte, Türkiye'nin hâkim iki sosyal grubunun (muhafazakâr ve seküler) birbirine güvensizliği, birbiri ile mücadelesi içerisinde, ideolojik kaygılarla yapılan müfredat reformları, Türkiye'nin perçinleşmiş eğitim sorunlarını çözememiştir. Bu nedenle, müfredat reformunun tüm toplumun üzerinde mutabakat kıldığı ve evrensel insan hakları ilkelerine uygun bilgi ve değerler esas alınarak gerçekleştirilmesi ve bunu mümkün kılacak yönetim mekanizmalarının ihdas edilmesi önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Müfredat reformu, eğitim politikası, İslamileşmek, muhafazakâr-milliyetçilik, seküler-milliyetçilik.

Struggle to Control the Curriculum: Secular Nationalism versus Religious Nationalism

Abstract

In Turkey, the national curriculum has functioned as one of the carriers of the ideology of nationalism that is disseminated to build a nation-state. Two kinds of nationalism, in an intensifying manner in the recent years, have competed to take over the control of the curriculum. The first one is secular nationalism, which is identified with the founding military and judiciary bureaucracy of Turkey, gained the status of official ideology in the state formation era (1923-1938), called Kemalism or Atatürkism because of the distinct role played by Mustafa Kemal Atatürk in establishing it as the state ideology. This ideology is now largely embraced by secular social groups open to westernisation. The second dominant ideology is religious nationalism, which is identified with religious-traditional social groups who are not supportive of westernisation. Religious nationalism gained momentum under the reign of the conservative governments having been formed after the transition to the multi-party democracy in 1946. The European Union (EU) reforms launched following the 1999 Helsinki Summit created a radical shift in the balance of power between these ideologies. In parallel to the consolidation of power by the Justice and Development Party government against the state institutions committed to upholding secular nationalism, the official education ideology shifted towards religious nationalism. The post-15 July failed coup attempt constitutes a crucial moment in this ideological transformation. In this crucial period, Eğitim-Bir-Sen, a teacher union, announced a recommendatory report concerning the curriculum reform that was expected to be undertaken by the Ministry of National Education.

This study analyses the Eğitim-Bir Sen report by following the conventions of

critical discourse analysis (CDA). CDA is a linguistic analytical approach interested in interpretation, circulation and production of texts in which domination and control relations exist. The foundation on which CDA predicates is that the social groupings construct meaning for their own interest and opaquely express it according to changing circumstances.

It is assumed that discourses embedded in the report represent a large segment of society which can be named religious nationalist. In other words, discourses in the report express the expectations of religious nationalist groups in respect of an ideal curriculum aligned with their own social beliefs. Therefore, this study is not primarily interested in finding out if the report in question is ideological or not, but it is focused on revealing ideological discourses concealed in the report. By identifying the ideological discourses and discussing how they serve to the interest of religious nationalist groups, the ideological discourses of religious nationalists that exist for a long time, changed and improved in time, are expected to be made manifest. The analysis concluded that, by reducing democracy to majoritarianism, Eğitim-Bir-Sen's report aims to make the ideology of religious nationalism the foundation of curriculum rather than to further the democratisation of curriculum. In the past, curriculum reforms undertaken in a context of mistrust and struggle between the dominant ideologies did not alleviate the perennial issues of Turkey's educational system. This study suggests that the curriculum development processes must be made inclusive and participatory, and the curriculum reform should be undertaken relying on knowledge and values that are shared by all social groups making up society and in line with the universal human rights principles.

Keywords: Curriculum reform, education policy; Islamisation, religious nationalism, secular nationalism.

Giriş

Müfredat politikalarına etki etme gücü bakımından, Türkiye'de iki hâkim sosyal grup ve bu iki sosyal gruba ait iki hâkim ideoloji olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin kurucu asker ve yargı bürokrasisi ile özdeşleşen, daha çok batılılaşmaya açık sosyal gruplar tarafından benimsenmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde (1923-1938) resmî ideoloji statüsü kazanmış, resmiyet kazanmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün oynadığı ayırt edici rolden dolayı Kemalizm veya Atatürkçülük olarak adlandırılmış seküler-milliyetçiliktir. İkinci ideoloji ise dindar yaşam tarzına sahip, batılılaşma konusunda istekli olmayan ve hatta batılılaşmaya karşı olan sosyal gruplarla özdeşleşmiş, resmi bir ideoloji statüsü kazanamamış olmasına rağmen, 1946'da çok partili hayata geçişten sonra sağ iktidarların direkt veya dolaylı desteği ile etki sahasını artırmış muhafazakâr-milliyetçiliktir (Copeaux, 2006; İ. Kaplan, 1999; S. Kaplan, 2002). Türkiye'de müfredat politikaları uluslararası gelişmelerin etkisi ve bu iki

dominant ideolojiyi temsil eden grupların mücadelesi ile şekillenmektedir.

Muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisi, İslam dininin Sünni yorumu, Hz. Muhammed ve dört halife devri ve genel olarak Türk-İslam tarihi, özelde ise Osmanlı tarihinin İslami bir yorumu ve yüceltilmesi üzerinden grup söylem ve davranışlarını meşrulaştırır. Seküler-milliyetçilik ise pozitivizm temelli bir felsefi yaklaşım üzerinden, modern batılı toplumlara gönderme yaparak grup söylem ve davranışlarını meşrulaştırma eğilimindedir. Seküler-milliyetçi grupların sosyal hafızasında, genelde Türkiye'nin sekülerleşme tarihi, özelde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik yaptığı modern Türkiye'nin kuruluş yılları temel tarihi referans noktalarını oluşturur (Bora, 2003; Özyürek, 2006). Her iki ideoloji de kendi gruplarına ait söylem ve davranışlarını 'evrensel' olarak sunarak, toplumun tamamı için 'doğru kıstas' kendi söylemleriymiş gibi davranma eğilimi gösterirler.

Bu çalışmada zikredilen hâkim ideolojilerden birisi olan muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisinin müfredat reformuna yönelik beklentilerinin bir kritiğini yapmak amaçlanmıştır. Muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisinin müfredatın şekillenmesine dair beklentilerinin belgesel veri kaynağı olarak, Eğitim-Bir-Sen isimli eğitim sendikasının hazırladığı bir rapor kullanılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). Akademik literatürde, son çeyrek asırlık zaman diliminde yaşanan köklü siyasal dönüşümlerin müfredata etkisinin kritiğini yapan çalışma sayısı oldukça azdır. Örneğin, 28 Şubat 1997 darbesinin müfredat üzerindeki ideolojik etkileri kapsamlı olarak araştırılmamıştır. Bu konuya az sayıda çalışmada yer verilmiştir (Altınay, 2004; Sen, 2018; Sen ve Starkey, 2017; Üstel, 2004). Benzer bir durum sonraki yıllardaki reformlar için de geçerlidir. Örneğin, 2005 müfredat reformunun Türkiye'de öğretmen merkezli ve ezberci eğitim sisteminden, yapılandırmacı ve öğrenci-merkezli eğitim sistemine geçmek amacı ile Avrupa Birliği üyelik reformları kapsamında gerçekleştirildiği argümanı hâkimdir (Akşit, 2007; Altınyelken, 2011, 2015; Çelik, 2012). Bu çalışmalarda, Avrupa Birliği üyeliği gerçekten müfredat reformuna ilişkin kriterler içeriyor mu sorusu sorulmamış, bu reformun Türkiye'de yaşanan ideolojik dönüşüm ile ilişkisi yeterince sorgulanmamıştır. Aynı şekilde, diğer bir köklü reform olan 2012 müfredat reformunun da henüz bir kritiği yapılmamıştır. Eğitim-Bir Sen'in raporunun derinlikli incelemesini yapan bu makale, müfredattaki değişimleri ideolojik güç dengesindeki değişimlerle ilişkilendirerek inceleyen literatüre bir katkı yapma amacı taşımaktadır (Apple, 2004; Young, 1971). Makalenin devamında önce Eğitim Bir-Sen ve incelenen rapora ilişkin bilgiler verilecek, sonra veri analiz yaklaşımı detaylandırılacak, sonra politik ve eğitimsel kontekst resmedilecek, ardından rapor analiz edilip, sonuç ve öneriler sıralanacaktır.

Eğitim Bir-Sen ve Raporu

Eraslan (2012)'a göre Türkiye'deki eğitim sendikaları temelde üç ideolojiyi temsil etmiş ve tarih içerisinde değişen isimlerle yeniden kurulmuşlardır. Sendikaların dönemsel olarak isimlerinin değişmesinin temel sebebi, çok-partili siyasi hayatı kesintiye uğratan askeri müdahaleler döneminde sendikaların kapatılmasıdır. Askeri müdahaleler temel alınarak yapılan dönemlendirmeye göre, Türkiye solundan eğitimciler 1950-60 döneminde Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu, 1960-71 döneminde Türkiye Öğretmenler Sendikası, 1971-80 yılları arasında Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği, 1980 sonrası dönemde ise Eğitim-İş ve Eğitim-Sen isimli sendikalarda örgütlenmişlerdir. Milliyetçi-ülkücü eğitimciler 1960-71 döneminde Milliyetçi Türk Öğretmenleri Sendikası, 1971-80 döneminde Ülkü-Bir, 1980 sonrası ise Türk-Eğitim-Sen isimli sendikalar ile temsil edilmiştir. Millî Görüş-İslamcılık ideolojisini benimseyen eğitimciler ise ilk olarak 1971-80 döneminde Mefkûreci Öğretmenler Derneği ve 1980 sonrasında Eğitim-Bir-Sen isimli sendikada toplanmışlardır.

Muhafazakâr-milliyetçi olarak adlandırılan sosyal grupların benimsediği Millî Görüş ideolojisinden eğitimcilerin kurduğu ilk eğitim sendikası olan Mefkûreci Öğretmenler Derneği'nin 1980 darbesi ile kapatılması sonrasında, Eğitim-Bir-Sen bu sendikanın devamı olarak 1992 yılında kurulmuştur (Eraslan, 2012). Sendika'nın kurucusu Mehmet Akif İnan 2000 yılına kadar Eğitim-Bir-Sen genel başkanı olarak görev yapmıştır. 1 Ocak 2003 itibariyle 18 bin olan üye sayısının, 2016 yılında (yaklaşık 14 yıl içerisinde) neredeyse 22 kattan daha fazla artarak 402 bin 171'e ulaşmasından da anlaşılacağı üzere, Eğitim-Bir-Sen için Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı dönemi bir altın çağ olmuştur (Eğitim-Bir-Sen, 2017a). Eğitim-Bir-Sen 2016 yılı itibariyle en fazla üyesi olan eğitim sendikasıdır. Kendisinden sonra gelen sendikanın toplam üye sayısı Eğitim-Bir-Sen üye sayısının yarısı kadardır. En fazla üyesi olması nedeniyle, Eğitim-Bir-Sen 2011 yılında hükümetle toplu görüşmeleri yapmaya yetkili sendika statüsü kazanmıştır. Eğitim-Bir-Sen yöneticilerinden birçok isim, genel seçimlerde AKP'den milletvekili adayı olmak için istifa etmiştir (Göktürk vd., 2012). Eğitim-Bir-Sen eski yönetici ve başkanlarından TBMM'de AKP milletvekili olarak görev yapanlar bulunmaktadır. Eğitim-Bir-Sen'in eğitim reformu önerilerinin ve resmî açıklamalarının politik tonu ve resmi toplantılarında AKP hükümet temsilcilerinin yoğun temsili, bu sendika ile hükümet arasındaki organik ilişkinin göstergelerini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada incelenecek Eğitim-Bir-Sen eğitim sendikasına ait rapor "Gecikmiş Bir Reform: Müfredatın Demokratikleştirilmesi" adı ile literatürde yer almaktadır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). Raporu 50 akademisyen ve 400 öğretmenden oluşan

9 komisyon aylar süren çalışmalar sonucu hazırlamıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2017c). Rapor, 2017 yılında gerçekleştirilen kapsamlı müfredat reformuna tavsiye niteliğinde hazırlanmıştır. Eğitim-Bir-Sen'in en çok sayıda üyesi olan muhafazakâr bir eğitim sendikası olması, zikredilen raporun geniş katımlı komisyonlar tarafından hazırlanmış olması ve raporun hazırlanma sürecinde aktif rol üstlenen bazı katılımcıların Türkiye'de eğitim politikalarının belirlenmesinde aktif rol oynayan kişiler olması gibi hususlar raporun önemini artırmaktadır. Raporun hazırlanmasında çok sayıda akademisyen ve öğretmenin rol alması ve Eğitim-Bir-Sen üye sayısı dikkate alındığında, rapordaki söylemlerin (*discourses*) eğitim camiasının büyük bir bölümünü temsil ettiği sonucuna varılabilir. Bu perspektiften, rapor, muhafazakâr-milliyetçi sosyal grupların müfredat politikalarına ilişkin beklentilerinin belgesel bir kaynağı olarak incelenmiştir.

Raporda ifadesini bulan söylemlerin, toplumun muhafazakâr-milliyetçi olarak adlandırılabilir büyük bir kesimi ile özdeşleşen söylemleri temsil ettiği varsayılmıştır. Diğer bir ifade ile, rapordaki söylemler, Türkiye'nin iki hâkim eğitim ideolojisinden birisi olan muhafazakâr-milliyetçiliğin, ideal bir müfredata dair beklentilerini ifade etmektedir. Bu nedenle, bu çalışma, rapordaki söylemlerin ideolojik olup olmadığını tespit etmekten daha çok, rapordaki ideolojik söylemlerin neler olduğuna yoğunlaşmaktadır. Rapordaki ideolojik söylemlerin tespiti ve bu söylemlerin muhafazakâr milliyetçi grupların çıkarlarına nasıl hizmet ettiği tartışılarak, tarihi olarak uzunca bir süredir var olan, zamanla şartlara bağlı olarak gelişip ve değişen, eğitime dair muhafazakâr-milliyetçi söylemlerin analizi yapılacaktır. Böylece, raporun derinlikli bir analizi Türkiye'deki hâkim sosyal gruplardan bir tanesi olan muhafazakâr-milliyetçiliğin müfredat reformuna ilişkin söylem ve beklentilerinin bir kritiği olacaktır.

Kritik Söylem Analizi

Bu çalışmanın veri kaynağı, Eğitim-Bir-Sen'in "Gecikmiş Bir Reform: Müfredatın Demokratikleştirilmesi" başlığını taşıyan tavsiye raporudur (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). Analizin tek bir rapora dayanması, veri kaynağının sınırlı tutulmuş olması, kullanılan veri analizi yönteminin kapsamlı ve hacimli veri kaynaklarının analizine çok uygun olmamasından kaynaklı metodolojik bir tercihtir. Bu çalışmada yararlanılan kritik söylem analizi, göreceli kısa metinlerin, derinlikli incelenmesinde kullanılan ve "hâkimiyet ve kontrol ilişkilerinin mevzubahis olduğu metinlerin yorum, dolaşım ve üretimiyle ilgilenen dilsel bir analiz yaklaşımıdır" (O'Regan ve Betzel, 2016: 282). Kritik söylem analizi, Birleşik Krallık'taki Doğu Anglia Üniversitesi'ndeki bir grup araştırmacı (Roger Fowler, Robert Hodge, Gunther Kress and Tony Trew) tarafından 1980'lerde geliştirilmiştir. Bu araştırmacılar, Michael Halliday'in sistemik-işlevselci linguistik

yaklaşımını sosyal teori ile birleştirerek, metinleri güç, ideoloji ve dil arasındaki ilişki bakımından çözümlenmişlerdir. (Blommaert ve Bulcaen, 2000; Zotzmann ve O'Regan, 2016). Bu araştırmacıları takip eden sonraki araştırmacıların katkılarıyla, zaman içerisinde, kritik söylem analizi içerisinde farklı ekoller gelişmiştir. Utz Maas, Siegfried Jäger and Jürgen Link gibi isimlerin yer aldığı Alman ekolü ve Gunther Kress, Norman Fairclough, Robert Hodge, Roger Fowler ve Theo Van Leeuwen gibi bilim insanlarının temsil ettiği Birleşik Krallık ekolünde, belirgin bir Michel Foucault etkisi vardır (Wodak vd., 2010). Teun van Dijk'in temsil ettiği Hollanda ekolü, sosyal psikolojinin temel kavramlarını kullanarak sosyal hafıza ile bireysel hafıza arasındaki bağlantıyı çözümlenmeye odaklanmaktadır. Viyana'dan Ruth Wodak ise, tarihsel söylem analizi olarak isimlendirilen bir yaklaşım ile ırkçı ve ayrımcı söylemlerin tarihsel formasyon süreçlerini incelemiştir.

Kritik söylem analizi her disiplinin kendi araştırma objesine göre uyarlanarak farklı biçimlerde kullanılmıştır. Kritik söylem analizi çalışmalarında, sistemik-işlevselci dilcilerden, pragmatiklerden, diyalog analizcilerinden, Karl Marx'ın sosyal sınıflar ilgili görüşlerinden, Michel Foucault'ın söylem hakkındaki fikirlerinden, Mikhail Bakhtin'in tür, çok-seslilik, metinler-arasılık kavramlarından, Luis Althusser's ideoloji teorisinden; Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramından; Frankfurt Okulu'nda gelişen Kritik Teori'den; Pierre Bourdieu'nun habitus kavramından ve son olarak Roy Bashkar'ın temsil ettiği Eleştirel Gerçekçilik felsefesinden etkileri tespit etmek mümkündür (Zotzmann ve O'Regan, 2016). Kritik söylem analizi çalışmalarında, çok farklı disiplin ve felsefi temellerden kavram ve teoriler kullanılmasına rağmen, ortak temel kaygı metin ve sosyo-politik kontekst arasındaki ilişkiyi aydınlatmaktır. Kritik söylem analizcilerinin üzerinde mutabık oldukları temel kabule göre dil kullanımına dair ayrıntılar sosyo-politik kontekstteki mevcut güç ilişkilerini yeniden üretmek sürdürme veya dönüştürme hedeflerinden birisine hizmet eder (Fairclough ve Wodak, 2009: 273). Bu kabule göre, dil bir toplumdaki güç ilişkilerini çalışmak için ana araştırma objesini temsil etmektedir. Hâkimiyet ve güç ilişkileri dil aracılığıyla normalleştirildiği için, kritik söylem analizcileri metinlerdeki örtük ideolojik söylemleri ortaya çıkararak daha eşitlikçi bir düzenin inşasına katkıda bulunmayı amaçlarlar.

Bu çalışma, mevcut kritik söylem analizi modelleri içerisinde van Dijk (1998) ve Fairclough (2010)'ın geliştirdiği yaklaşım ve kavramlardan yararlanmıştır. Norman Fairclough önceleri post-yapısalcı felsefenin etkisinde bir söylem analizi benimsemesine rağmen, özellikle 2000'li yıllardan itibaren eleştirel gerçekçilik felsefesini temel alan bir kritik söylem analizi modelini geliştirmiştir (Fairclough, 2013; O'Regan ve Betzel, 2016). Fairclough (2013)'a göre söylem

(*discourse*) dışımızdaki gerçekliği yorumlama biçimidir. Kendilerini dil üzerinden açığa çıkaran söylemler, sosyal ve tarihsel bir temele sahiptirler. Bir toplumu oluşturan sosyal gruplar, anlamı kendi çıkarları doğrultusunda inşa eder ve bunu kapalı bir şekilde, değişen durumlara uyarlayarak ifade ederler (Fairclough ve Wodak, 2009). Örneğin, cinsel tercih ve cinsel yönelim kavramları iki farklı söyleme işaret etmektedir. Cinsel tercih, sanki cinsiyet istemli bir seçilmiş gibi bir sosyal düşünüşü yansıtırken; cinsel yönelim, cinsiyetin kendiliğinden ve istemsiz bir şekilde gelişen bir kimlik olduğuna işaret etmektedir. Cinsel kimlik konusuna yaklaşım bakımından, cinsel tercih kavramını kullanan sosyal grubun, diğer kavramı kullanan gruba kıyasla, daha cinsiyetçi olduğu söylenebilir. Kritik söylem analizinde bu tarz kavram tercihleri, ifadelerin gramer yapısı, zamirlerin kullanımı, iyelik ve şahıs eklerinin kullanımı oldukça önemlidir. Kritik söylem analizi yapanlar metinlerin dilsel özellikleri ile toplumdaki güç ilişkileri arasındaki gizil bağlantıları ortaya çıkarırlar (van Dijk, 1998). Bu amaçla, metinleri iç tutarlılık açısından çözümler, metnin içerisinde bahsedilenler kadar bahsedilmeyenleri de kontekstin parametrelerini dikkate alarak inceler, ikna edici ve titiz bir analiz sunmaya çalışırlar.

Kritik söylem analizinde, ideoloji kavramının nasıl tanımlandığı kilit öneme sahiptir. Ideoloji siyaset biliminden kültürel çalışmalar alanlarına kadar birçok alanda farklı şekillerde kullanılan disiplinler arası bir kavramdır. Kavramın yaygın tanımlarından birisi Marksist gelenekte yapılmış, ideoloji, *false consciousness* yani 'yanlış bilinçlenme' şeklinde tanımlanmıştır (van Dijk, 1998). Bununla kastedilen, emekçi sınıfların, toplumun hâkim sınıflarının çıkarı için üretim yapması sonucunda kendilerine yabancılaşması, kendi sınıf çıkarlarını önceleyen bir düşünce sistemi geliştirememiş olmalarıdır. Bu şekilde ideoloji kavramına olumsuz bir anlam atfedilmiş, hâkim sınıfların emekçi sınıfları sömürmek için kurguladıkları bir düşünce sistemini onlara empoze etmeleri ifade edilmiştir. van Dijk (2011) ideolojiyi "bir sosyal grubun üyeleri tarafından paylaşılan ve onların sosyal olay ve durumları yorumlamasını etkileyen, onların bir grup üyesi olarak sahip oldukları söylemleri ve sosyal pratikleri kontrol eden genel ve temel düşünce sistemleri" şeklinde tanımlamıştır (van Dijk, 2011: 380). Bu tanıma göre her sosyal grup kendine özgü bir grup bilinçliliğine ve sosyal bir hafızaya sahiptir. Bu bilinçlilik ve hafıza o sosyal grubun kendi çıkarları ve faydasına göre formüle edilmiştir. Sosyal gruplardan müteşekkil her toplum, aynı sosyal gruplar gibi, üzerinde konsensüs sağladığı normlar, değerler ve inançlara sahiptir. Bir toplumun tüm üyelerinin, toplum olabilmek için ihtiyaç duydukları ve üzerinde mutabakat kıldıkları kültürel ortak zemin, toplumdaki bireylerin ortak sosyal inançlar geliştirmeleri için bir "doğru kıstası" sunar (van Dijk, 1998: 110). Aynı şekilde, sosyal gruplar, toplumlar ve evrensel toplum için de ortak bir zemin mevcuttur.

Bu kavramsallaştırma çerçevesinde, toplum tarafından kabul edilen sosyal inançlar 'bilgi', sadece belirli gruplar tarafından kabul edilen sosyal inançlar 'ideoloji' olarak değerlendirilmektedir (van Dijk, 1998). İdeolojik söylemlerin aksine, bilgi tüm toplumla özdeşleşen sosyal inançlara dayanır. Örneğin, ırkçı ve ırkçılık karşıtı sosyal gruplar arasında göçmenler konusunda birçok ihtilaf vardır, fakat her iki grup da sınırları olan ülkeler olduğunu ve insanların pasaportları olabileceğini kabul ederler (van Dijk, 2004: 18). Türkiye'deki muhafazakâr ve seküler grupların kendi içerisinde Avrupa konusunda belli sosyal inançları vardır. Bu inançlar çoğunlukla birbiri ile ihtilaf içerisindedir. Bu tarz sosyal inançlar ideolojik olarak nitelenebilir. Bu iki sosyal grubun diğer gruplarla beraber üzerinde mutabakat kıldıkları 'Türkiye'ye Suriye'den göç vardır' gibi ifadeler bilgi olarak kabul edilebilir. Bu kavramsallaştırmaya göre, özünde belirli gruplara ait inançlar, bir gruba ait olmaktan çıkıp, toplum tarafından kabul görebilir ve evrensel bir kabule ulaşabilirler ki böyle inançlar evrensel bilgi olarak nitelendirilebilir. Evrensel insan hakları ve demokrasi bu tarz bilgiye örnek olarak verilebilir.

İdeolojiler, sosyal grupların veya toplumların kendisi ile sınırlı, uluslararası geçerliliği olmayan inançlar olarak da tanımlanabilir (van Dijk, 1995). İdeolojiler, grup içi dayanışmayı güçlendirmek için her zaman rakip sosyal grupların negatif, ait oldukları grupların pozitif bir temsiline dayanırlar. Diğer bir ifade ile, ideolojik söylemler, grup içi dayanışmayı güçlendirmek için grup-dışı'nın negatif özelliklerini yaygınlaştırıp vurgularken, grup-dışı'nın pozitif özelliklerini gizlerler. Benzer şekilde, ideolojik söylemler grup-içi ile özdeşleşen negatif özellikleri gizlerken, group-içi'ne ait pozitif özellikleri yaygınlaştırma ve vurgulamaya çalışırlar. Böylece bir grupla özdeşleşen sosyal inançları tüm topluma aitmiş gibi sunmayı amaçlarlar. Bu analitik çerçeveye göre, toplumu oluşturan tüm sosyal grupların üzerinde konsensüs sağladıkları bilgi ve değerlere, aynı zamanda evrensel ilkelere uygunluk gözetilerek müfredatta yer verilmelidir. Bu anlamda, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyanname'si ve Avrupa Konseyi tarafından spesifik olarak eğitim reformlarına rehberlik etmek için yayımlanan Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı müfredat reformu çalışmalarında temel başvuru dokümanları olarak kullanılabilirler (Starkey, 2012). Bu belgeler temel alınarak katılımcı bir şekilde hazırlanacak müfredat, sadece bir ülkenin iç barışına hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda demokrasi ve insan hakları kültürünün gelişimine de olumlu katkılar yapabilecektir.

Arka Plan

İdeolojiler, bir sosyal grubun kamusal söylem araçlarının kontrolünü ele geçirip toplumun diğer kesimlerine kendi değer ve inançlarını baskıcı veya baskıcı

olmayan yöntemlerle kabul ettirmesi sonucu resmileşebilirler. İdeolojilerin resmîyet kazanma süreçlerinde en kilit rollerden birini eğitim oynar. Kamusal söylem üretme araçlarını kontrollerinde tutan sosyal gruplar, kendi gruplarının iktidarda olduğu dönemde kazanılan tarihi askeri ve/ya siyasi başarıları kendi grup başarıları gibi sunup, kendi ideolojik söylemlerini, tüm toplumun faydasındaymış gibi, eğitim yoluyla benimsetme yoluna giderler. Kendi ideolojilerine resmî ideoloji statüsü verip kamusal söylem üretme araçları ile halka yayarlar (van Dijk, 1993). Sovyet Rusya, halkın Çar'ı devirmesinin kahramanlık hikâyesi üzerinden resmî bir ideoloji yaratmıştır. Aynı şekilde, demokrasi ve insan hakları ideolojisi, İkinci Dünya Savaşı'nın demokrasi ile yönetilen ülkeler tarafından kazanılması sonrasında hâkim ideoloji haline gelmiştir (Lewis, 2003). Genellikle rüşünü bir savaş kazanmak üzerinden ispat eden ideolojiler, resmî bir ideoloji statüsü kazanıp, eğitim ile gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Bir kahramanlık hikâyesi üzerinden çocuklar endokrine edilmek istendiği için, resmî ideolojiler kendilerini en iyi eğitimde açık etmişlerdir.

Türkiye'de eğitim, hâkim sosyal gruplar tarafından devleti kurtaracak veya geliştirecek bir ulus yaratma amacına göre şekillenmiştir. Tarihi dönüm noktalarından sonra, muzaffer sosyal grupların sosyal inançları, resmi eğitim ideolojisi haline gelmiş, onların sosyal inançları diğer gruplara da yayılmak istenmiştir. Örneğin, II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanından sonra, 23 Temmuz 'Hürriyet Bayramı' olarak ilan edilip, II. Meşrutiyeti ilan ettiren grupların politik ideolojisi olan Osmanlılık, eğitim ideolojisi olarak çocuklara benimsetilmeye çalışılmıştır (Üstel, 2004; Zürcher, 2004). Aynı şekilde, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan seküler-milliyetçi kadrolar da seküler-milliyetçiliği resmî ideoloji yapıp, 'Kurtuluş Savaşı Destanı' üzerinden bir Batılılaşma projesine girişmiş, kendi gruplarının değer ve inançlarını müfredatın temeline koymuşlardır.

Cumhuriyet döneminde resmi eğitim ideolojisi olarak tesis edilen seküler-milliyetçilik, askeri darbeler sonrasında, darbeyi gerçekleştiren asker ve yargı bürokrasisinin fikirlerine göre revize edilmiştir. Örneğin, 27 Mayıs 1960 darbesi vatandaşlık ders kitaplarında '27 Mayıs İhtilali' veya '27 Mayıs Devrimi' olarak yer bulmuş, Demokrat Parti hükûmetinin ağır bir eleştirisi yapılmıştır (Bkz. Aksan, 1963; Ayel ve Akşit, 1963, 1967, Şerbetçioğlu ve Tülin, 1960, 1964). 1980 darbesi sonrası hâkim askeri bürokrasinin ve darbeci askerlerle yakın ilişki içerisindeki Aydınlar Ocağı'nın, Türk-İslam Sentezi olarak formüle ettiği fikirler müfredatta yankılanmış, eğitim ideolojisi 'Atatürkçülük' şeklinde yeniden tanımlanmıştır (Keyman ve Kancı, 2011; Kurt, 2010). 1960 Darbesi sonrası olduğu gibi, 1980 sonrası da vatandaşlık ana ders kitabında siyasi partiler ağır bir dille eleştirilmiş, ordu ve subaylar kurtarıcı gibi resmedilmiştir (Bkz. Dal, Çakıroğlu, ve Özyazgan, 1986, 1989).

1990'lı yıllarda yükselen siyasal İslam ve Kürt hareketi karşısında seküler-milliyetçi çevrelerin agresifleşmesine paralel bir şekilde, eğitim ideolojisi militarist bir çizgiye kaymıştır (Altınay, 2004; Üstel, 2004). 1996 yılında siyasal İslam'ın Refah Partisi ile iktidara gelmesi ve 28 Şubat 1997 darbesi ile iktidardan indirilmesi sonrasında seküler-milliyetçilik kendini eğitimde iyice hissettirmiş, ders kitaplarında, Atatürk'ün kucağında oturan asker üniformalı çocuk fotoğrafları, şehit cenaze merasimi fotoğrafları, Atatürk'ü kutsallaştıran ve çocuklara kan ve silahı sevdiren ifadeler yer almıştır (Çiftçi vd., 1999). 1999 sonrası koalisyon hükümetleri tarafından başlatılan, AKP iktidarları döneminde altın çağını yaşayan AB üyelik süreci, Türkiye'deki ideolojik güç dengelerinde köklü değişimler meydana getirmiştir (Jenkins, 2007; Müftüler Baç, 2005; Öniş, 2008). AB reformları ile resmî ideolojiyi sürdüren askeri ve yargı bürokrasilerinin zayıflamasına paralel, eğitim ideolojisi de değişmeye başlamıştır.

Muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisine bağlı iktidar, kendi hâkimiyet alanını genişlettikçe seküler-milliyetçi çizgideki eğitim ideolojisini de kendi tabanı olan sosyal grupların temsil ettiği ideolojiye daha yakın hale getirmiştir (Sen, 2018; Sen ve Starkey, 2017). Aslında AB kriterleri müfredat politikalarını her ülkenin kendi iç işlerine bırakmasına rağmen, AKP iktidarları döneminde, müfredat reformları AB üyeliği gerektiriyormuş söylemi ile gerçekleştirilmiştir (Alexiadou, 2014; Keating, 2014; Osler, 2012). Bu söylemin yaygın kabul görmesinin sebebi, hâkim devlet güçleri olan askeri ve yargı bürokrasilerinin, muhafazakâr-milliyetçiliğin temsilcisi olan AKP iktidarının müfredat reformu girişimlerine karşı şüphesizliğinin ve direncinin, iktidar tarafından bu söylemle aşılma istenmiş olması ileri sürülebilir. Eğitim ideolojisinin seküler-milliyetçilikten muhafazakâr-milliyetçiliğe kayışında 2012 tarihli 4+4+4 eğitim reformu tarihi bir adımı teşkil etmektedir (TBMM, 2012). 4+4+4 eğitim reformu sonrasında Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın (TTKB) güncellediği haftalık ders çizelgelerinde, İslami eğitim derslerinin sayısı ve bu derslere ayrılan haftalık ders saati sayısı, Cumhuriyet tarihi rekorunu kırmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 2012). Ortaokul 3. sınıflarda haftada bir saat okutulmak üzere 2010 yılında müfredata konulan Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersi de kaldırılmıştır.

15 Temmuz sonrasına kadar, muhafazakâr-milliyetçiliğin seküler-milliyetçiliği sonlandırıp yeni eğitim ideolojisi olarak müfredata tek başına hâkim olamamasına dair üç neden ileri sürülebilir. Birinci neden, AKP iktidarları döneminde, seküler askeri ve yargı bürokrasilerinin etkisinin devam etmesi, iktidarın eğitim ideolojisini değiştirme girişimlerinin tepki ile karşılanmasıdır. Nitekim AKP iktidarı istediği eğitim ideolojisini tesis etmek için, askeri darbe hükümetleri gibi kontrolsüz bir yetki alanı bulamamıştır. İkinci neden, muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisi temelli bir müfredat oluşturmak için ihtiyaç duyulan akademik bilginin

azlığı, bu alanda seküler-milliyetçi grupların daha fazla birikime sahip olmasıdır. Üçüncü neden ise, muhafazakâr-milliyetçi grupların kendilerininmiş gibi takdim edebilecekleri, güncel ve yakın tarihte kaydedilmiş askeri bir başarıya sahip olamamalarıdır. Nitekim muhafazakâr-milliyetçilerce dillendirilen, Osmanlı ve Selçuklulara ait gazalar, modern zamanlar öncesinin savaş teknolojileri ile kazanıldığı için, bir eğitim ideolojisi tesis etmek için ihtiyaç duyulan, kahramanlık anlatısı ihtiyacını karşılayamamaktadırlar. Kurtuluş Savaşı'nı 'Müslüman Anadolu halkı kazanmıştır' söylemi çok yaygınlaştırılmamıştır, çünkü Kurtuluş Savaşı'nın üst düzey komutanları ve o dönemin yönetici kadroları, ağırlıklı olarak, Batı'ya değer veren seküler kimselerdir (Berkes, 1998; Lewis, 2008; Zürcher, 2003). Ayrıca, Kurtuluş Savaşı seküler grupların yönetim kadrolarında olduğu bir döneme tekabül ettiği için bu zafer, tıpkı Cumhuriyet devrimleri gibi, seküler sosyal gruplar tarafından daha çok sahiplenilmiştir. Çanakkale Zaferi de bu ihtiyacı karşılamamıştır çünkü dönemin hükûmeti de bakanları da komutanları da umumiyetle İttihatçı seküler kimselerdir. Bu nedenlerden dolayı, muhafazakâr-milliyetçilik tek başına resmi bir eğitim ideolojisi olma statüsü kazanamamıştır.

15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrasında seküler-milliyetçiliği sürdüren askeri ve yargı bürokrasisinin gücü oldukça zayıflamış ve böylece güç dengelerinde köklü değişimler yaşanmıştır. 15 Temmuz'un muhafazakâr sosyal gruplar tarafından kendilerine ait bir kahramanlık anlatısı olarak sahiplenilmesine dair güçlü işaretler mevcuttur. Nitekim 15 Temmuz, İkinci Kurtuluş Savaşı olarak nitelenmiş ve 15 Temmuz üzerinden muhafazakâr-milliyetçi söylemler üretilip yayılmaya başlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2016). 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrası muhafazakâr-milliyetçi sosyal gruplar, kendi ideolojilerini tam teşekküllü bir eğitim ideolojisi olarak tesis etmek için ihtiyaç duydukları kahramanlık anlatısını üretmeye başlamıştır, argümanını destekleyecek kanıtlar vardır. 15 Temmuz, dış düşmanların yıkmaya çalıştığı hükûmetin, milletin direnişi ile ayakta kalmasının destansı anlatısı şeklinde sunulmakta ve bu sunuş kamusal söylem üretme araçları ile sürekli tekrar edilerek yeniden üretilmekte ve konsolide edilmektedir.

Okullarda, 15 Temmuz'u muhafazakâr sosyal grupların bir kahramanlık anlatısı olarak sunmaya dair bazı işaretler basına yansımıştır. Sivas'ta Aksu Anaokulunda, 15 Temmuz'u canlandıran anaokulu öğrencilerinin tiyatro oyunundan fotoğraflar basına yansımıştır (CNN Türk, 2017). Çocukların, muhtemelen, halkı yansıtmak için giydikleri kostümler (bazısı sakal yapmış, bazısı başını örtmüştü), Recep Tayyip Erdoğan resmi kullanmaları, namaz kılmaları, muhafazakâr-milliyetçi gruplarla özdeşleşen inançları yansıtmaktadır. Bu öğelerin yer aldığı tiyatro oyunu, 15 Temmuz'u, Türkiye toplumunun tümünün değil, muhafazakâr sosyal grupların

bir zaferiymiş gibi sunmuştur. Başka bir okulda (İstanbul Ticaret Odası İlkokulu, İstanbul-Ümraniye) ise 15 Temmuz Şehitleri Köşesi hazırlanmıştır. Bayrak, vatan, İslam ve şehit gibi öğelerin içe içe örüldüğü bu köşe, muhafazakâr-milliyetçilik ideolojisinin militarist bir versiyonunu yansıtmıştır (T24, 2017). 15 Temmuz Şehitleri Köşesi'nde yazılı olan "Ne yaparsanız yapın Türk Milleti'nin şahlanışını önleyemeyeceksiniz" söylemi, Türkiye'nin güçlendiğini ve bu güçlenişin dış güçlerce durdurulmak istendiğini ima etmektedir. Bu ideolojik söylem resmi savunmacı milli güvenlik doktrininden hâsıl olan bir söylemdir. Bahsi geçen milli güvenlik doktrini, Osmanlı'nın 1700'lerde başlayan gerileyişi ile oluşmaya başlamış, toprak kayıpları ve acılarla şekillenmiş, Sevr Anlaşması ile perçinleşmiş ve sonraki yıllarda ordu tarafından eğitim ve diğer kamusal söylem araçlarının etkili kullanımı yoluyla yaygınlaştırılmıştır (Jenkins, 2001; Karaosmanoğlu, 2000). Bütün kamusal söylem üretme araçları, Türkiye'nin artık güçlendiği ve başka yollarla dizginlenemediği için, terör ve dış güçler tarafından çıkarılan iç karışıklıklarla kontrol altına alınmaya çalışıldığı ve bu saldırının ancak birlik ve beraberlik ile aşılabacağı mesajını yaymaktadır. 15 Temmuz köşesinde yazılı olan ikinci cümle "Ne yaparsanız yapın zafer İslam'ın" ise Türkiye siyasal İslam'ının, özellikle 1990'larda, tedavüle soktuğu ideolojik bir söylemdir. Bu iki söylem, 15 Temmuz'un, eğitim ortamlarında, muhafazakâr-milliyetçi gruplara ait ideolojik söylemlerle ele alındığını göstermektedir.

Son olarak, 15 Temmuz diye bir köşenin hazırlanması, var olan Atatürk köşeleri ile bir benzerlik arz etmektedir. Bu ise ideolojik üretimlerin aynı yöntemleri kullandığını göstermektedir. Eskiden muhafazakâr-milliyetçiliğin rakip ideolojisi tarafından kullanılan yöntemler, bugün muhafazakâr-milliyetçilerce kullanılmak istenmektedir. Özetle, 2002'den sonra muhafazakâr-milliyetçiliğe bir kayış gerçekleşmiş, seküler ve muhafazakâr-milliyetçilik unsurlarının bir arada olduğu bir müfredat ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz sonrası, devlet yeniden yapılandırılırken, eğitim ideolojisinin de yeniden tanımlanmasına dönük girişimler vardır. Analiz edilen Eğitim-Bir-Sen raporu, buraya kadar betimlenen politik ve eğitimsel kontekst içerisinde, yeniden yapılandırılacak müfredatın nasıl olması gerektiğine ilişkin MEB'e tavsiyeler içermektedir.

Rapor'un Analizi

Rapordaki tespit, değerlendirme ve öneriler iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, hala eğitimde etkisi devam eden, tek-tipleştirici ve otoriter eğitim ideolojisi olan seküler-milliyetçiliğin müfredattan silinmesi. İkincisi, milli ve manevi değerleri güçlendirecek bir eğitim sistemi inşa hedefiyle müfredatın yeniden yapılandırılması. Bu iki objektifi mümkün kılmak için ise Milli Eğitim Temel Yasası'ndan başlamak üzere eğitimin yasal çerçevesinin yenilenmesi ve

resmi eğitim ideolojisini müfredata yükleyen temel mekanizma olan TTKB'nin yetkilerinin daraltılarak yeniden yapılandırılması ve sonrasında, kapsamlı bir müfredat reformununun başlatılması önerilmektedir.

Raporda ideoloji iki alıntı üzerinden kavramsallaştırılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). Bunların birincisi, Cemil Meriç'in ideolojiyi metaforik ve şiirsel olarak tarif ettiği tek cümlelik, "ideolojiler idrakimize giydirilmiş deli gömlekleridir" alıntısıdır (Meriç, 2008: 92). Cemil Meriç alıntısından sonra, ideoloji kavramını ikinci tanımı, Türk Dil Kurumu (TDK) alıntısıdır. Cemil Meriç gibi TDK'nin meşruiyetini son derece ağır bir dille eleştirmiş bir aydına ait bir tanımın hemen ardından TDK tanımının verilmesi ironik bulunabilir. Operasyonel bir tanım olarak benimsenen TDK alıntısı ideolojiyi "Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü" olarak tanımlamaktadır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b:21). Bu tanım ideolojiyi bir parti, bir hükûmet veya bir sosyal grupla ilişkilendirmektedir, fakat kavramın rapor boyunca kullanımları bu tanımla çelişmektedir.

128 sayfalık raporda, ideoloji kavramı 42 kez, endoktrinasyon kavramı ise 13 kez zikredilmesine rağmen bu kavramlarla tam olarak neyin ifade edildiği netleştirilememektedir (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). İdeoloji, endoktrinasyon ve elit gibi kavramlar, Kemalizm ile ilişkilendirilmiş, diğer yandan muhafazakâr-milliyetçilik bir ideolojik yapılanma olmaktan uzak, endoktrinasyon araçlarına sahip olmayan, otoriter ve tek sesli/tipçi öğeleri barındırmayan, kendi elit ve ideolog örgütlenmesi bulunmayan bir formda sunulmaktadır. Bu tarz kullanımlarla muğlak bir hale gelen ideoloji, endoktrinasyon ve elit kavramları sayesinde, Kemalizm çağdışı bir ideoloji olarak sunulmuş, diğer yandan muhafazakâr-milliyetçi söylemlerin müfredatta hâkim olması demokrasi ve çoğulculuğun gereği olarak ifade edilmiştir. Bu tarz sorunlu kavram kullanımları yoluyla muhafazakâr-milliyetçi gruplar, biz veya grup-içi olarak konumlandırılmış, bu gruplara ait sosyal inançların müfredatta geniş yer bulmasına dönük rasyonelleştirmeler yapılmıştır. Aşağıdaki alıntı bu bulguya yönelik bir örnektir:

Başta tarih dersleri olmak üzere, eğitim sistemi, kişiselleştirilmiş müfredattan ve ders kitaplarından arındırılmalıdır. Öğrencilere tarihsel konuların farklı kesimlerce farklı algılandığını gösteren çoğulcu ve eleştirel bir yaklaşımın benimsenmesine ihtiyaç vardır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 17).

(...)

Bir başka ifadeyle, Mustafa Kemal'in fikir ve eylemlerinin belli bir katı ideolojiye dönüştürülmesine izin verilmemelidir (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 40).

Daha önce de ifade edildiği gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün müfredatta yer alması daha çok seküler-milliyetçi grupların istediği bir durumdur. Yukarıdaki alıntı, seküler-milliyetçilerin benimsediği bir değer olarak Atatürk'ün vurgulandığı bir müfredatı 'kişiselleştirilmiş müfredat' ibaresi ile eleştirmekte, bu durumun 'çoğulcu ve eleştirel bir yaklaşım' ile çeliştiğini ima etmektedir. Eleştirel düşünceyi geliştirmede önemli bir rol oynayacağı gerekçesi ile, yeni müfredatta Atatürk'e atıfların azaltılması ve tarihi olaylara ilişkin alternatif tezlerin öğrencilere sunulması talep edilmektedir. Bu talebin sadece Mustafa Kemal Atatürk üzerinden seçici bir şekilde yapılması, yukarıdaki alıntıdaki hâkim söylemin muhafazakâr-milliyetçi gruplarla özdeşleşen bir söylem olduğuna işaret etmektedir. Atatürk'ün yanı sıra, müfredatta benzer şekilde sunulan diğer kişilere ve tarihi olaylara da atıf yapılması raporu daha tutarlı kılabilirdi. Örneğin, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında tespit edilen, toplumun tamamını Sünni var sayan ifadeler de yukarıdaki bakış açısına göre sorun teşkil edebilir (Çayır, 2014; Türkmen, 2009). Bu bakış açısına göre, Hz. Muhammed, din büyükleri, padişahlar gibi diğer otorite figürleri, Atatürk ile beraber bu listeye dâhil edilip, onlara ilişkin tarihsel olaylara dair eleştirel düşüncenin geliştirilmesi, alternatif tezlerin öğrencilere sunulması önerisi de yapılabilirdi. Fakat ideoloji sadece Kemalizm, kişi kültü tamamen Mustafa Kemal Atatürk üzerinden işlenen raporda bu tarz konulara girilmemiştir. Sorunlu kavram kullanımları yoluyla, kasıtlı bir şekilde muhafazakâr-milliyetçi sosyal inançlar tüm topluma aitmiş gibi sunulmak istenmiştir:

...Türkiye eğitim sistemindeki ana sorun, belli bir ideolojinin varlığından ziyade, söz konusu ideolojinin tek tip insan yetiştirmeyi marifet bilmesi ve toplumdaki bütün eleştirilere rağmen bu ideolojiye körü körüne bağlılığı tesis etmeye çalışmasıdır. Dünyanın hemen bütün eğitim sistemlerinde de birtakım değerler ve belli bir ideolojiye bağlılık arzu edilen bir şeydir. Ancak demokratik toplumlarda bu yapılırken, toplumsal rıza gözetilmesi esastır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 27).

Alıntıdaki "Türkiye eğitim sistemindeki ana sorun, belli bir ideolojinin varlığından ziyade..." ifadesi ile, ideolojik eğitimin özünde bir sorun teşkil etmediği açıkça ifade edilmiştir. Bu söylemi meşrulaştırmak için, 'Dünyanın hemen hemen bütün eğitim sistemlerinde' belirli bir ideolojinin hâkim olduğu iddiası dillendirilmiştir. Yukarıdaki TDK'dan alıntılanan 'ideoloji' tanımı çerçevesinde değerlendirecek, "bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü" olarak tanımlanan ideolojilerin eğitim vasıtasıyla toplumun tüm kesimlere benimsetilmeye çalışılması normal sayılmıştır. Bu bakış açısıyla, bir ideolojinin eğitim vasıtasıyla yayılması için gereken tek meşruiyetin 'toplumun rızasının gözetilmesi' olduğunun altı çizilmiş, 'çoğunlukçu' bir anlayışla toplumun endokrine edilmesi

‘dünyanın tüm eğitim sistemlerinde’ olan bir durummuş gibi normalize edilmiştir. Bu bakış açısı, eğitim gibi ideolojik devlet aygıtlarının kullanımı yoluyla, bireylerin rızalarının (*consent*) kazanılması ile ideolojilerin doğal ve evrensel hale geldiği şeklinde özetlenebilecek Althusser (2001)’in ideoloji kavramsallaştırmasını hatırlatmaktadır. Bu kavramsallaştırma çerçevesinde, toplumun çoğunluğu tarafından sahiplenilen bir ideolojinin eğitim vasıtasıyla yayılması demokrasinin gereğiymiş gibi sunulmaktadır. Şayet insan hakları ve demokrasi de evrensel kabule ulaşmış ideolojiler olarak ele alınırsa, raporun eğitimin yayması gereken ideolojinin niteliğine dair sunduğu tek kıstas (çoğunluğun desteği) oldukça maksatlı gözükmektedir. Raporda, eğitimin ideolojik araç olarak kullanımının bu şekilde normalleştirilmeye çalışılması, raporu hazırlayanların iktidar ilişkilerindeki pozisyonunu açığa çıkarmaktadır. Rapordaki temel kaygı, eğitimin demokratikleştirilmesi değil eğitim ile yayılan resmî ideolojinin niteliği olarak gözükmektedir. Politik kontekstin parametreleri dikkate alındığında, asıl kaygı, seküler-milliyetçilik yerine muhafazakâr-milliyetçiliği eğitim ideolojisi haline getirmektir. Bunu meşru sunmak için de demokratik toplumlarda eğitimin belli bir ideolojiye bağlı olduğu iddiası sanki bir olguymuş gibi kavramsal muğlaklık içerisinde sunulmuş ve temellendirilmeden geçiştirilmiştir.

2017 yılına kadar bu konuda birçok düzenleme yapılmasına rağmen, müfredatta Atatürk ve Cumhuriyet devrimlerine vurgunun hala devam ettiğini savunan rapor, bunun değiştirilmesi gerektiğini temellendirmek için, bir devletin temellerini atan devrimleri, çağdaş hukuk kurallarıyla değerlendirme anakronizmine düşmüştür:

Toplumsal yaşamın düzenlenmesi amacıyla gerçekleştirilen inkılapların birçoğu (örneğin şapka ve kıyafet inkılabı) “düşünce ve kanaat hürriyeti” ile “düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti”nin; tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi bazıları “din ve vicdan hürriyeti” ile “örgütlenme hakkı”nın; Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi bazıları ise “eğitim hakkı”nın ihlali olarak değerlendirilebilir. 1925 senesinde yapılan şapka ve kıyafet inkılabı, kişinin kendi özgürlüğünü hiçe sayan baskıcı bir politikanın ürünüdür. Kişinin kendi dini inanç ve kültürel normlarına uygun giyinmeyi tercih etmesi, toplumu ifsat etmeyecek şekilde kendi düşüncelerine ve kanaatlerine uygun kıyafetler ile yaşamını sürdürmesi, bireyin temel haklarından biridir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ise toplanma özgürlüğü ve dernek kurmaya ilişkin evrensel ilkelere aykırıdır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 40).

Tarihi dönüm noktalarında atılan köktenci adımları, evrensel hukuk ilkelerine göre değerlendirmek, tarihi olayların kendi dönemleri içerisinde değerlendirilmesi gerektiği ilkesine aykırıdır. Ayrıca, insan hakları söylemleri ve hukukunun İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştiği göz önüne alınca, evrensel

hukuk ilkelerinin yaygın bir kabul görmediği bir dönemdeki sosyal pratiklerin bu ilkelere göre değerlendirilmesi bir tutarsızlık olarak gözükmektedir. Daha da önemlisi, bu sorunlu bakış açısı sadece Atatürk devrimlerine yöneltilmiştir. Mesela, Hz. Muhammed'in çok eşle evliliği ve Osmanlı'daki kardeş katli gibi tarihi olgular da, aynı sorunlu yaklaşım ile, çağdaş hukuk normlarına göre değerlendirilebilirdi. Fakat rapor, bu sorunlu yaklaşımı seçici davranarak sadece Cumhuriyet devrimlerine dönük kullanmaktadır. Diğer bir ifade ile, Atatürk ve devrimlerine karşı kullanılan eleştirel dil, muhafazakâr-milliyetçi yapıların tarihsel süreç ve yapılanmalarına, iç dinamiklerine ve örgütlenme biçimlerine yönelik kullanılmamaktadır. Böylece muhafazakâr-milliyetçi söylemlerin eleştirdiği otoriter, hiyerarşik ve modernist yapılanma benzer bir şekilde yeniden üretilmektedir.

Alıntıda bireyin temel haklarından birisinin "Kişinin kendi dini inanç ve kültürel normlarına uygun giyinmeyi tercih etmesi, toplumu ifsat etmeyecek şekilde kendi düşüncelerine ve kanaatlerine uygun kıyafetler" giyebilmek olduğu belirtilmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 40). Kıyafet seçiminin toplumsal kabullere göre yapılmasını evrensel hukuk ilkelerinin bir gereğiymiş gibi sunan alıntıdaki 'ifsat' kelimesi seçimi muhafazakâr bir söylemi yansıtmaktadır. Dini inanç ve kültürel normlara uygun giyinmek konusunda herhangi bir şerh düşülmemesine rağmen, kendi düşünce ve kanaatine uygun giyinmek isteyenlere 'toplumu fesata düşürmeme' uyarısı yapılmaktadır. Toplumun fesata (daha seküler bir ifade ile karışıklığa veya kargaşaya) düşürebilecek kıyafetlerin giyilmemesine ilişkin bu uyarı, toplumu hangi tarz kıyafetler fesata düşürür veya düşürmez, bunun kıstası nedir gibi sorulara bir cevap verilmeden yapılmaktadır. Son olarak, alıntıda tekke ve zaviyelerin kapatılması evrensel hukuka aykırı olarak değerlendirilmekte, fakat laik bir devlette zorunlu din eğitimi olması ve Diyanet gibi bir kurumun olmasına dair herhangi bir eleştiri yöneltilmemektedir. Bu özellikler çerçevesinde ele aldığımızda, yukarıdaki alıntıya hâkim söylem, muhafazakâr çevrelerde makbul sayılan kimi dini-geleneksel sosyal pratikleri, 'bireysel özgürlükler' prensibi ile tekrar hayata geçirme amacı taşımaktadır. Amaç, demokratikleşmeye katkı sunmaktan ziyade, Eğitim-Bir Sen'in temsil ettiği sosyal grupların ideolojik pratikleri için mevcut olan kamusal alanı genişletmek ve seküler grupların sosyal pratiklerine ve kamusal özgürlüklerine sınırlamalar getirmek gibi gözükmektedir. Bu amaç doğrultusunda, insan hakları, demokrasi ve çoğulculuk gibi evrensel ilkeler, retorik araçlar olarak yapılan ideolojik önerileri meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

Diğer bir öneri, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin müfredattan tamamen çıkarılması ve askeri darbelerin, 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimini de içerecek şekilde tarih programlarına dâhil edilmesidir (Eğitim-Bir-Sen, 2017b).

Bu öneri, yukarıda belirtilen 15 Temmuz üzerinden, muhafazakâr-milliyetçiliği resmî ideoloji haline getirme hedefinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Eleştirel ve alternatif tezlere açık bir tarih eğitimi önerisi yapılmasına rağmen, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ve bu nitelikteki öğelerin revize edilmesi, çok-sesli, demokratik bir hale getirilmesi önerilmemektedir. Bunun yerine, müfredatın bu tarz unsurları, bu unsurlara değer veren grupların talebi göz önünde bulundurulmaksızın tamamen müfredattan çıkarılmak istenmektedir. Bu öneriden anlaşılacağı gibi, Eğitim-Bir-Sen'in müfredatın demokratikleştirmesi ile kastettiği şey Türkiye toplumunun kültürel ortak zemininden derlenen bilginin, evrensel ilkeler temelinde müfredata yansıtılması değil, kendi temsil ettiği sosyal gruplara ait ideolojik söylemlere göre müfredatın yeniden yapılandırılmasıdır.

Yapılan reform önerilerini desteklemek için, OECD ülkeleri ile şu şekilde bir kıyaslama yapılmıştır: "OECD ülkeleri ile Türkiye'deki görülen en önemli farklardan biri de Türkiye'de din ve ahlak eğitimi daha geç başlamakta ve ilkokulda çok sınırlı bir oranda verilmektedir. Türkiye'de din ve ahlak eğitimi, OECD ülkelerinde olduğu gibi birinci sınıftan itibaren verilmelidir" (Eğitim-Bir-Sen, 2017b:17). OECD ülkelerinde birinci sınıftan başlanarak nasıl bir içerikle din eğitimi verildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Din eğitimi başlığı altında 'İslami eğitim' ile 'Hıristiyanlık eğitimi' veya 'Yahudilik Eğitimi' sanki aynı tip eğitimmiş gibi sunulmuştur. Bu alıntıda örneklendirildiği gibi, OECD ülkeleri ile kıyas, din eğitiminin daha yoğunlaştırılması amacı ile yapılmıştır. Örneğin, eğitimde cinsiyet eşitliği, çocuk hakları, azınlık hakları, kültürel haklar ve vatandaşlık eğitimi gibi konular hakkında diğer ülkelerle bir kıyaslama yapılmamıştır.

Tek-tipleştirici ve otoriter eğitim ideolojisi çoğulculuğu yıpratıp, yerele duyarlı ve evrensel ilkelere uygun hale getirmeyi öneren rapor, müfredata resmi ideolojiyi yükleyen, merkezi ve katılımcı olmayan bir mekanizma olan TTKB'nin demokratikleşmesi, sivilleşmesi, katılımcı bir hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2017b). Fakat bu hedefin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin tek bir yapısal reform önerisi belirtilmiştir: Okullara ve öğretmenlere müfredat üzerinde karar verme yetkisi verilmesi ve var olan yetkilerinin artırılması. Bu öneri yüzeysel bakıldığında demokratik; Türkiye toplumunun gerçekleri ışığında değerlendirildiğinde ideolojik olduğu ileri sürülebilir. Zira, raporda, seküler ve muhafazakâr milliyetçi grupların toplumun diğer kesimleriyle beraber üzerinde konsensüs sağladıkları, evrensel insan hakları ilkelerine uygun değer ve bilgilerin temelini oluşturduğu bir eğitim sistemini inşa etmek adına herhangi bir öneri yer almamıştır. MEB bünyesindeki komisyonların oluşturulma ve işleme biçimlerinin katılımcılık ilkesi temelinde yeniden düzenlenmesi,

buralarda toplumsal farklılıkların temsiliyetinin sağlanmasına yönelik herhangi bir öneri de yapılmamıştır. Raporda, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, Avrupa Konseyi'nin 2010 yılında yayınladığı, Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı gibi müfredatı demokratikleştirme çalışmalarında referans niteliği taşıyan belgelere herhangi bir atıf da yer almamıştır (Starkey, 2012). Türkiye gibi toplumu oluşturan sosyal gruplar arasında ideolojik farkların yoğun olduğu bir ülkede, ulusal birlik ve farklılıklara saygı dengesi, Balkanlaşma veya otoriterleşme riski minimize edilerek nasıl sağlanacaktır sorusuna da herhangi bir cevap verilmemiştir (Banks vd., 2005).

Buraya kadar gösterildiği gibi, rapordaki tespit, değerlendirme ve öneriler yoğun bir biçimde muhafazakâr-milliyetçi gruplarla özdeşleşen sosyal inançlara dayanmaktadır. Rapor'un dayandığı bu sosyolojik temel, toplumu oluşturan diğer sosyal grupların varlığı hesaba katılınca, bu çalışmanın kavramsal çerçevesine göre, raporun ideolojik niteliğini de göstermektedir. Rapor'da, yeniden yapılandırılacak eğitim sisteminde İslam eğitime daha çok yer ayrılması, Atatürk'e vurgunun minimize edilmesi, Cumhuriyet tarihi anlatımının revize edilmesi ve okullar üzerinde yerel kontrolün artırılması gibi talepler öne çıkmaktadır. Bu talepler muhafazakâr-milliyetçi grupların ideal bir müfredattan beklentilerini oluşturmaktadır. Bu beklentiler, müfredattaki seküler-milliyetçilerin sosyal inançlarını temsil eden unsurlara karşıtlık üzerinden şekillenmiş gibi gözükmektedir. Rapor'daki temel tespit, öneri ve değerlendirmelerin grup-İçi ve grup-dışı karşıtlığı üzerinden şekillenmiş olması, raporun eğitim ve müfredatın sorunlarını ideolojik bir zeminde ele aldığını, daha geniş, evrensel bir düzlemde inceleyemediğini de göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrasında Türkiye kritik bir dönemden geçerken, müfredat reformu üzerine demokratik diyalogun güçlendirilmesi, birleştirici ve evrensel ilkelere uygun bir müfredat hazırlanması, demokratik bir toplum düzeni inşa etmek için gereklidir. Belli bir sosyal gruba ait ve toplumsal mutabakata dayanmayan ideolojik sembollerle örölü bir müfredatla yetişen nesiller, savunmacı ve dış dünyaya kapalı bir şekilde hayatlarına devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Oysa günümüz dünya koşulları, eleştiren, entegre olabilen, muhakeme ve iletişim yeteneği gelişmiş bireyleri gerektirmektedir. Evrensel şartlar aksini gerektirmesine rağmen, Türkiye'de eğitim, resmi milliyetçilik üretme aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Eğitimin bu ideolojik işlevi milli güvenlik sorunları üzerinden meşrulaştırılmasına rağmen, bu durum demokratikleşmememizin, eleştirel düşünmememizin ve eğitimdeki başarısızlığımızın temel sebebini oluşturmaktadır.

Müfredatın perçinleşmiş sorunlarına çözüm üretme kaygısında olan bir rapor şu temel sorulara cevap arayabilirdi: Nasıl bir müfredat, eğitimin en temel işlevlerinden birisi olan birleştirme, geliştirme ve dönüştürme hedeflerini gerçekleştirmeye hizmet edebilir? Var olan müfredat hazırlama sisteminin sorunları nelerdir? Yeni müfredat nasıl hazırlanmalı, komisyonlarda kimler olmalı, komisyon üyeleri nasıl seçilmelidir? Yeni müfredatın temelini oluşturacak bilgi ve değerler konsensüsü toplumda veya akademide mevcut mudur? Türkiye’de müfredatın temelini oluşturacak “güçlü bilgi (*powerful knowledge*)”nin özellikleri neler olmalıdır ve bu bilgi nasıl seçilmelidir (Young, 2013)? Yeni müfredatla yetiştirilmek istenen ideal yurttaşın profili nasıl olmalıdır? Eğitim siyasal işlevini, ideolojik söylemlerden uzak, evrensel insani değerlerle uyumlu olarak nasıl gerçekleştirebilir?

15 Temmuz’un, iktidarda temsil edilen muhafazakâr grupların sahiplendiği bir zafer olarak çerçevelenmesi ideolojik bir yaklaşımdır. Zira nasıl 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye toplumuna yapılmış bir saldırı ise, bu darbe girişiminin önlenmesinin de Türkiye toplumunun bir zaferi olarak, toplumsal mutabakat temelli bir anlatı ile çerçevelenerek müfredatta yer alması, demokratik bir toplum inşası için daha faydalı olacaktır. Bu anlatıda yabancı düşmanlığı, dış tehditler, silah ve şiddet gibi unsurlara yer verilmemesi, öğrencilerin küreselleşen dünyaya adapte olmaları, savunmacı bir tutumdan kurtulmaları ve farklılıklara karşı barışçıl yaklaşım geliştirmeleri açısından gereklidir. Toplumun tamamına ait başarılar, sadece hâkim grupların başarılarıymış gibi çerçevelenip, hâkim grupların norm, değer ve inançlarının eğitim yoluyla herkese kabul ettirilmesi için kullanılmamalıdır. Raporun analizi, 15 Temmuz sonrası hâkimiyeti pekişen grupların muhafazakâr-milliyetçiliği resmi eğitim ideolojisi yapma amacıyla bu raporu hazırladıkları izlenimi uyandırmıştır. Son yıllarda hızlanan muhafazakâr-milliyetçiliğe evrilmiş, seküler-milliyetçiliğin müfredattan çıkarılması ile daha ileri bir noktaya taşınmak istenmektedir. Hâkim gruplarla özdeşleşen söylemlerin müfredatta hâkim olması, bir arada yaşama kültürü açısından pozitif bir potansiyel taşımamaktadır.

Seküler grupların ideolojik söylemlerinin minimize edilmesi ve muhafazakâr-milliyetçilik söylemlerinin müfredatta hâkim olması gerektiğine dair öneriler içeren bu rapor, ironik bir biçimde “İdeolojik kaygıların uzağında, pedagojik ilkeler ışığında yeni bir müfredat” sloganı ile kamuya sunulmuştur (Eğitim-Bir-Sen, 2017c). Raporun ideolojik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) 18 Eylül 1990 tarihinde yayımlayıp, sonraki yıllarda eğitim reformlarına büyük bir etki eden raporunu anımsatmaktadır (S. Kaplan, 2006). Nasıl o raporu uygulamak negatif sonuçlar doğurduysa, Eğitim-Bir-Sen raporunun da uygulanması sorunlar yaratma

potansiyeli taşımaktadır. Eğitim-Bir-Sen sendikasının tarihsel gelişim seyri, iktidar mekanizmaları ile kurduğu ilişki, örgütlenme politikaları gibi özellikleri ile raporun içerdiği muhafazakâr-milliyetçi söylemler arasında tutarlı bir ilişki tesis edilebilir. Fakat MEB'in bu raporu uygulaması, daha birçok siyasi ve ideolojik görüşe sahip sosyal grup ve siyasi yapıların bulunduğu Türkiye toplumunda gerginlik kaynağı oluşturabilir. Yakın bir tarihte, sadece belirli grupların söylemleri öncelenerek yapılan müfredat reformları negatif sonuçlar doğurmuştur. 28 Şubat 1997 darbesi sonrası müfredatın endoktrinasyonel hali bunun bir örneğidir (Sen, 2018; Sen ve Starkey, 2017). Türkiye'nin hâkim iki sosyal grubunun birbirine güvensizliği, birbiri ile mücadelesi içerisinde, ideolojik kaygılarla yapılan müfredat reformları, Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verememektedir.

Son yıllarda MEB öğretim programları hazırlandıktan sonra 'askıya çıkarmak' diye tabir ettiği bir yöntem başvurmaktadır. Hazırlanan öğretim programları internet üzerinden kamunun ve paydaşların yorum, eleştiri ve önerilerine sunulmakta ve böylece toplumsal katılım sağlanmak istenmektedir. Bu yöntem müfredat geliştirmenin demokratikleşmesi açısından olumlu fakat oldukça yetersizdir. Çünkü programları hazırlayan komisyonların kurulması ve işleyişine ilişkin sorunlar henüz giderilmemiştir. Ayrıca kamuoyu ve paydaşlardan gelen önerilerin dikkate alınıp alınmadığı, hangi eleştirilerin neden ve nasıl programlara yansıtıldığı bilinmemektedir. Bu nedenle, MEB bünyesindeki merkezi karar verme yetkisi olan komite ve komisyonların oluşturulma ve işleme biçimlerinin katılımcılık ilkesi temelinde yeniden düzenlenmesi, buralarda toplumsal farklılıkların temsiliyetinin sağlanması gerekmektedir. Raporda belirtilen "farklılıklara saygı temelinde Anadolu'da yaşayan bütün vatandaşları birbirine bağlayan ortak bir kültürün inşa edilmesi" hedefini gerçekleştirmek için öncelikle merkezi müfredat hazırlama mekanizmalarının katılımcı bir hale getirilmesi gerekmektedir (Eğitim-Bir-Sen, 2017b: 28).

Kaynakça

Aksan H (1963). *Yurttaşlık Bilgisi III*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.

Aksit N (2007). Educational Reform in Turkey. *International Journal of Educational Development*, 27(2), 129–137. DOI: 10.1016/j.ijedudev.2006.07.011.

Althusser L (2001). *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Alexiadou N (2014). Policy Learning and Europeanization in Education: the Governance of a Field and the Transfer of Knowledge. İçinde: Nordin A and Sundberg D (der)

Şen A (2018). Müfredatla Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 321-345.

Transnational Policy Flows in European Education: The Making and Governing of Knowledge in the Education Policy Field. Oxford: Symposium Yayınları, 123–140.

Altınyelken HK (2011). Student-centred Pedagogy in Turkey: Conceptualisations, Interpretations and Practices. *Journal of Education Policy*, 26(2), 137–160. DOI: 10.1080/02680939.2010.504886.

Altınyelken HK (2015). Democratising Turkey through Student-centred Pedagogy: Opportunities and Pitfalls. *Comparative Education*, 51(4), 484–501. DOI: 10.1080/03050068.2015.1081794.

Altınay AG (2004). *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.

Apple MW (2004). *Ideology and Curriculum*. 3. baskı. Londra: RoutledgeFalmer.

Ayel M ve Akşit N (1963). *Yurttaşlık Bilgisi III*. İstanbul: Ders Kitapları.

Ayel M ve Akşit N (1967). *Yurttaşlık Bilgisi III*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şti.

Banks J A Banks C A M Cortes C E vd. (2005). *Democracy and Diversity: Principles and Concepts for Educating Citizens in a Global Age*. Seattle: Washington Üniversitesi Yayınları.

Berkes N (1998). *The Development of Secularism in Turkey*. New York: Routledge.

Blommaert J (2005). *Discourse: A Critical Introduction*. Key Topics in Sociolinguistics. New York: Cambridge University Press.

Bora T (2003). Nationalist Discourses in Turkey. *South Atlantic Quarterly*, 102(2–3), 433–451. DOI: 10.1215/00382876-102-2-3-433.

Çayır K (2014). *'Biz' kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar*. İstanbul: Türkiye Tarih Vakfı Yayınları.

Çelik Z (2012). Politika ve Uygulama Bağlamında Türk Eğitim Sisteminde Yaşanan Dönüşümler: 2004 İlköğretim Müfredat Reformu Örneği. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Çiftçi F, Yüksel İ, Yıldız R, vd. (2001). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitabı 8*. 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

CNN Türk (2017). Anaokulu Öğrencileri 15 Temmuz'u Sahneledi. <http://www.cnnturk.com/turkiye/anaokulu-ogrencileri-15-temmuzu-sahneledi>, Son erişim tarihi, 6/01/2017.

Copeaux E (2006). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dal K, Çakıroğlu O ve Özyazgan Aİ (1986). *Vatandaşlık Bilgileri* 3. 2. Baskı, Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Dal K, Çakıroğlu O ve Özyazgan Aİ (1989). *Vatandaşlık Bilgileri* 3. 5. Baskı, Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Eğitim-Bir-Sen (2017a). Eğitim Bir Sen Tarihçe. <http://www.egitimbirsen.org.tr/tarihce>, Son erişim tarihi, 7/01/2017.

Eğitim-Bir-Sen (2017b). *Gecikmiş bir reform: Müfredatın demokratikleştirilmesi*. http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/gecikmis_bir_reform_mufredatin_demokratikleştirilmesi.pdf, Son erişim tarihi, 06/01/2017.

Eğitim-Bir-Sen (2017c). İdeolojik Kaygıların Uzağında, Pedagojik İlkeler Işığında Yeni Bir Müfredat. <http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs/manset/3969/ideolojik-kaygilarin-uzaginda-pedagojik-ilkeler-isiginda-yeni-bir-mufredat>, Son erişim tarihi, 7/01/2017.

Eraslan L (2012) Türkiye’de Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi ve Günümüz Eğitim Sendikacılığının Değerlendirilmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28(Bahar), 2–16.

Fairclough N (2013). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. 2. Baskı., London: Routledge.

Fairclough N ve Wodak R (2009). Critical Discourse Analysis. İçinde: Dijk TA van (der.) *Discourse as Social Interaction*. London: SAGE, 258–284.

Göktürk D, Güvercin G and Seçkin O (2012). The New Stream of Trade Unionism: The Case of Eğitim-Bir-Sen in Turkey. İçinde: İnal K and Akkaymak G (der.) *Neoliberal Transformation of Education in Turkey: Political and Ideological Analysis of Educational Reforms in the Age of the AKP*. New York: Palgrave Macmillan. 109–124.

Jenkins G (2001). *Context and Circumstance: the Turkish Military and Politics*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Jenkins G (2007). Continuity and Change: Prospects for Civil Military Relations in Turkey. *International Affairs*, 83(2), 339–355. DOI: 10.1111/j.1468-2346.2007.00622.x.

Kaplan İ (1999). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaplan S (2002). Din-u Devlet all over again? The Politics of Military Secularism and Religious Militarism in Turkey following the 1980 Coup. *International Journal of Middle East Studies*, 34(01), 113–127.

Kaplan S (2006). *The Pedagogical State: Education and the Politics of National Culture in Post-1980 Turkey*. Stanford: Stanford Üniversitesi Yayınları.

Şen A (2018). Müfredat Hâkimiyet Mücadelesi: Seküler-Milliyetçiliğe Karşı Muhafazakâr-Milliyetçilik. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 321-345.

Karaosmanoğlu A L (2000). The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey. *Journal of International Affairs*, 54(1), 199–216.

Keating A (2014). *Education for Citizenship in Europe: European Policies, National Adaptations and Young People's Attitudes*. London: Palgrave Macmillan.

Keyman E F ve Kanci T (2011). A Tale of Ambiguity: Citizenship, Nationalism and Democracy in Turkey. *Nations and Nationalism*, 17(2), 318–336. DOI: 10.1111/j.1469-8129.2010.00462.x.

Kurt U (2010). The Doctrine of “Turkish-Islamic Synthesis” as Official Ideology of the September 12 and the “Intellectuals’ Hearth –Aydınlar Ocağı” as the Ideological Apparatus of the State. *European Journal of Economic and Political Studies*, 3(2), 111–125.

Lewis B (2003). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lewis B (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: Arkadaş.

Meriç C (2008). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı (2012). İlköğretim kurumları (İlkokul ve Ortaokul) haftalık ders çizelgesi. *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, 75(2658), 314–316.

Müftüler Baç M (2005). Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union. *South European Society and Politics*, 10(1), 17–31. DOI: 10.1080/13608740500037916.

Öniş Z (2008). Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate. *Insight Turkey*, 10(3), 35–50.

O'Regan J P ve Betzel A (2016). Critical Discourse Analysis: A Sample Study of Extremism. İçinde: Hua Z (der.) *Research Methods in Intercultural Communication: A Practical Guide*. Hoboken: John Wiley ve Sons, 281–296.

Osler A (2012). Citizenship Education in Europe. İçinde: Banks JA (der.) *Encyclopaedia of Diversity in Education*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Özyürek E (2006). *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. Duke Üniversitesi Yayınları.

Şerbetçioğlu F ve Tülin H (1960). *Yurttaşlık Bilgisi III*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Şerbetçioğlu F ve Tülin H (1964). *Yurttaşlık Bilgisi III*. 6. baskı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Sen A. (2018). Militarisation of Citizenship Education Curriculum in Turkey. *Journal of Peace Education*, 1–26. <https://doi.org/10.1080/17400201.2018.1481019>

Sen A ve Starkey H (2017). The Rise and Fall of Citizenship and Human Rights Education in Turkey. *Journal of Social Science Education*, 16(4), 84–96. <https://doi.org/10.4119/UNIBI/jsse-v16-i4-1689>

Starkey H (2012). Human Rights, Cosmopolitanism and Utopias: Implications for Citizenship Education. *Cambridge Journal of Education*, 42(1), 21–35. DOI: 10.1080/0305764X.2011.651205.

T24 (2017). İlkokulda 'Zafer İslam'ın' Pankartı! <http://t24.com.tr/haber/ilkokulda-zafer-islam-in-pankarti>. Son erişim tarihi, 06/01/2017.

TBMM (2012). *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>. Son Erişim Tarihi, 18/05/2014.

TCCB (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı) (2016). '15 Temmuz Türk Milleti'nin İkinci Kurtuluş Savaşıdır' <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52441/15-temmuz-turk-milletinin-ikinci-kurtulus-savasidir.html>. Son erişim tarihi, 8/08/2018

Türkmen B (2009). A Transformed Kemalist Islam or a New Islamic Civic Morality? A Study of 'Religious Culture and Morality' Textbooks in the Turkish High School Curricula. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29(3), 381–397. DOI: 10.1215/1089201X-2009-026.

Üstel F (2004). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi*. 1. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

van Dijk TA (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, Calif: SAGE.

van Dijk TA (1995). Ideological Discourse Analysis. İçinde: Ventola E and Solin A (der) *Special Issue Interdisciplinary Approaches to Discourse Analysis*. New Courant: Helsinki Üniversitesi Yayınları, 135–161.

van Dijk TA (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE.

van Dijk TA (2004). Discourse, Knowledge and Ideology: Reformulating Old Questions and Proposing Some New Solutions. İçinde: Pütz M, Neff-van Aertseleer J, and Dijk TA van (der.) *Communicating Ideologies: Multidisciplinary Perspectives on Language, Discourse, and Social Practice*. New York: Peter Lang, 5–38.

van Dijk TA (2011). Discourse and Ideology. İçinde: van Dijk TA (der.) *Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction*. 2. Baskı. Londra: SAGE, 379–407.

Young MFD (1971). An Approach to the Study of Curricula as Socially Organized Knowledge. İçinde: Young MFD (der.) *Knowledge and Control: New Directions for the Sociology of Education*. Londra: Collier-Macmillan Publishers, 19–46.

Young M (2013). Overcoming the Crisis in Curriculum Theory: A Knowledge-based Approach. *Journal of Curriculum Studies* 45(2), 101–118. DOI: 10.1080/00220272.2013.764505.

Zotzmann K and O'Regan JP (2016). Critical Discourse Analysis and Identity. İçinde: Preece S (der) *The Routledge handbook of language and identity*. Routledge Handbooks Online, 113–127.

Zürcher E J (2003). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher E J (2004). *Turkey: A Modern History*. Londra: I.B.Tauris.

Anadolu Kentlerinin Ekonomik ve Politik Alanında Yeni Bir Aktör: Vakıf Üniversiteleri

Mehmet Ali Toprak, Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, e-posta: toprak.mehmetali@gmail.com

Özet

Türkiye'nin vakıf üniversiteleşmesi genel olarak iki dönem altında ele alınabilir. 1984-2002 arasında 23 vakıf üniversitesi İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropollerde merkez sermaye tarafından kurulmuştur. 2002 sonrasında ise 54 vakıf üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversitelerden 18'i metropol kentler dışında Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun ve Trabzon kentlerinde ve söz konusu kentlerin sermayesi tarafından kurulmuştur. Bu çalışmanın amacı yerel ekonomik ve politik ekosistemde araçsallaşan üniversitenin kuruluş motivasyonu ve sermayeye sağladığı avantajı, kurucu vakıf/sermaye ve mütevelli heyetleri üzerinden değerlendirmektir. Çalışmada betimsel analiz ile nitel içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Veri kaynağı olarak söz konusu kentlerdeki vakıf üniversitelerinin web siteleri ve internet ortamındaki görsel ve yazılı materyaller kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre vakıf üniversiteleri sadece kâr amacına yönelik bir yatırım olmanın ötesinde söz konusu sermayeye sosyal ve kültürel sermaye sağlaması açısından da önemlidir. Ayrıca vakıf üniversitelerinin mütevelli heyeti üyelerinden hareketle üniversitenin hem politik hem de ekonomik kesimlerle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu kentleri, vakıf üniversiteleri, özel sermaye, mütevelli heyeti, ekonomik ve politik mekân.

A New Actor in the Economic and Political Space of Anatolian Cities: Foundation Universities

Abstract

Turkey's foundation universitization can generally be dealt with under two periods. Between 1984 and 2002, 23 foundation universities were established by the central capital in metropolises such as İstanbul, Ankara, and İzmir. After 2002, 54 foundation universities were established. 18 of these universities are established in out of metropolitan centers by local capital in Adana, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun, Trabzon. The aim of this study is to evaluate the foundation universities, which has become instrumental in the local economic and political ecosystem, in terms of the founding motives and the advantages of these universities for capital, through an analysis of the founding foundations/capital and the board of trustees. Descriptive and content analysis methods are used in the study. The websites

Toprak M A (2018). Anadolu Kentlerinin Ekonomik ve Politik Alanında Yeni Bir Aktör: 347
Vakıf Üniversiteleri. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 347-370.

of the foundation universities and visual and written materials on the internet are used as data sources. According to the evaluations, the foundation universities are important not only for the purpose of profit but also for providing social and cultural capital to the mentioned capital. In addition, it has been concluded that these universities are associated with both political and economic actors through the members of the board of trustee.

Keywords: Anatolian cities, foundation universities, private capital, board of trustees, economic and political space.

Giriş¹

Türkiye'nin yaşadığı dengesiz üniversiteleşme süreci sonunda üniversite sayısı 180'e ulaşmak üzeredir. %80'den fazlası son 25 yılda kurulan bu üniversitelerin sosyal, ekonomik ve politik alanla kurduğu etkileşim önemli bir sorun olarak gündemdedir. Kamusal bir yatırım olmanın ötesinde sermaye için bir yatırım aracı haline de gelen vakıf üniversitelerinin Türkiye'nin üniversiteleşmesindeki durumu ve ekonomik-politik alanla kurduğu ilişkiler önemli hale gelmiştir. Vakıf ve kamu üniversiteleri 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun ilgili hükümlerine göre kurulur. Ancak Türkiye'deki vakıf ve kamu üniversiteleri farklı yasal çerçevelerde ele alınmaktadır; nitekim vakıf üniversiteleri Anayasa'nın 130. maddesindeki *"kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, devletin gözetim ve denetimine tâbi yükseköğretim kurumları kurulabilir"* ibaresi uyarınca kurulur².

Türkiye'nin üniversiteleşme macerasına bakıldığında bu sürecin Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve politik tarihiyle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu topraklardaki ilk üniversite olan Darülfünun, dönemin koşullarına paralel olarak Osmanlı'nın dağılmasını engellemek maksadıyla (Berkes, 2010: 237) Avrupa'dan 'ithal' edilmiş bir kurumdur. Türkiye tarihi açısından çalkantılı olan bu dönemde Darülfünun'un açılması ve eğitimin devam ettirilmesi kolay olmamış ve zaman zaman kesintiye uğramıştır. Genç Cumhuriyet'e miras kalan bu kurum, cumhuriyet politikalarına yeterli hizmet edemediği gerekçesiyle lağvedilmiş ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (1 Ağustos 1933). 1 Kasım 1937'de M. Kemal meclis açılış konuşmasında üniversite konusundan bahsetmiştir. Zabıtlara geçen ifadelerle:

...memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek; Garp Bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlamış olan ıslahat programını daha radikal tarzda tatbik ederek cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırmak; Merkez Bölgesi için Ankara üniversitesini az zamanda kurmak lazımdır; ve Doğu Bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilk okullar

ile ve nihayet üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak şimdiden fiiliyata geçilmelidir (TBMM Zabıt Ceridesi: 7).

Bu ifadelerle göre M. Kemal'in zihnindeki Türkiye'nin batı, merkez ve doğu olarak üç bölgeye ayrıldığını söylemek yanlış olmaz. Her kültür bölgesine bir üniversite olacak şekilde bir misyon tanımladığı çıkarılabilir. Dönemin koşulları altında ulus devlet projesi, modern birey, teknik bilgiye olan ihtiyaç ve Anadolu'nun tanınması konularında üniversiteye misyon yüklenmiştir. Bu dönemde doğuda yaşanan isyan ve ayaklanmaların etkisine karşı üniversitenin yaratacağı sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin önleyici rolü yadsınamaz. II. Dünya Savaşı'nın araya girmesi dolayısıyla doğu üniversitesinin kuruluşu 1960'lı yıllara sarkmıştır.

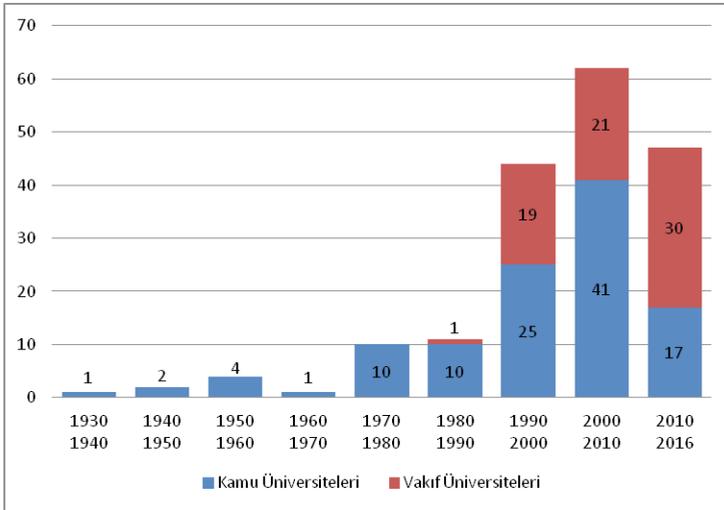
Toprak (2012), Türkiye'deki üniversiteleşme sürecini her dönemin sosyo-ekonomik koşulları ve mekânsal planlama politikaları ışığında incelemiştir. Buna göre Türkiye üniversiteleşme süreci 1923-1950 dönemi, 1951-1987 dönemi, 1988-1994 dönemi 1995-2008 dönemi ve 2008 sonrası dönem olmak üzere beş dönemde incelenebilir. Söz konusu araştırmanın kapsamı kamu üniversiteleri ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın konusu ise Anadolu kentlerinde 2008 sonrasında kurulan vakıf üniversitelerinin kuruluşu ve kentsel mekândaki sosyal, ekonomik ve politik konumlanışıdır. Her ne kadar tartışmalı da olsa merkez ve yerel sermaye ayrımı vakıf üniversitelerinin yayılması sürecini kurgulayan bir çerçeve sunmaktadır. Üstün ve Arıkan (2013), '*Yüksek Öğrenim Endüstriyel Kompleksi*' adlı çalışma ile vakıf üniversiteleri mütevelli heyetlerinin bağlantılarını bir ağ haritası ile ortaya koymuştur. Buna göre İstanbul, Ankara ve İzmir kentlerindeki vakıf üniversiteleri çoğunlukla TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği), İTO (İstanbul Ticaret Odası), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), İSO (İstanbul Sanayi Odası), (İTO) İzmir Ticaret Odası, EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası), DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) ile ilişkili görünürken, Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun ve Trabzon gibi kentlerdeki vakıf üniversiteleri ise daha çok MÜSİAD (Müstakil İşadamları Derneği), TUSKON³ (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu), AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi), genç sanayici işadamları dernekleri, sanayi ve ticaret odaları ve ilim yayma vakıfları ile ilişkilidir. Sermaye, mantığı gereği kâr edeceği yeni alanlar ve mekânlar keşfetmeye meyillidir. İnşaat, enerji, otomotiv, tekstil, turizm ve sağlık gibi alanlarda yatırım yapan sermayenin vakıf üniversitesi açma yoluyla yaptığı yatırım daha karmaşık bir açıklama gerektirmektedir. Gürbüz ve Akkaya (2014), sermayenin, vakıf üniversitesi yatırımını 'gelir elde etme' ile sınırlandırır da vakıf üniversitelerinin bağlamı sadece 'gelir elde etme güdüsü' ile açıklanamaz. Sürecin ekonomik boyutunun yanında politik yönü de ele alınmalıdır.

Üniversitelerin bulunduğu yerde yarattığı ekonomik etki ile ilgili literatür oldukça geniştir. Bu konuda üniversite öğrenci ve personelinin yaptığı harcamaların ve üniversitenin sağladığı istihdamın kentin ekonomik alt yapısında olumlu etkisi olduğu konusunda bir uzlaşma söz konusudur. Bu etki, öğrenci ve personel sayısının artışına paralel olarak artmaktadır. Ancak vakıf üniversitelerinin öğrenci kontenjanları sınırlı olduğundan kamu üniversitelerinden farklı bir bağlama oturmaktadır. Vakıf üniversiteleri söz konusu olunca, araştırmacının odağının doğrudan harcama ve istihdam gibi etkilerden öte ekonomi-politik alana kayması gerekmektedir. Çünkü kurulan vakıf üniversiteleri kuruldukları kentlerdeki sermaye kesiminin birer yatırımı durumundadır. Anadolu sermayesinin daha çok MÜSiAD ve TUSKON gibi İslami sermayeyi temsil eden kuruluşlar, ilim yayma cemiyetleri, sanayi ve ticaret odaları ve genç işadamları dernekleri gibi siyasetle yakın bağlantıları olan aktörlerin vakıf üniversitesi kurma çalışmalarında etkin olması konuyu ekonomi-politik alana çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2008 ve sonrasında Gaziantep, Kayseri, Konya gibi yeni sanayi kentlerinin⁴ yanında Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Mersin, Samsun ve Trabzon'da kurulan vakıf üniversitelerinin söz konusu kentlerdeki ekonomik ve politik yapı içinde konumlanışlarını mütevelli heyet başkanı ve üyeleri üzerinden değerlendirmektir. Öncelikle Türkiye'de üniversiteleşme sürecine paralel olarak yaşanan vakıf üniversiteleşme süreci ele alınacaktır. Vakıf üniversiteleri, kuruldukları dönem ve kent ayrımı yapılarak değerlendirilecektir.

Türkiye'nin 'Paralel' Üniversiteleşmesi

Türkiye'nin ilk üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi, 1870'te açılan Darülfünunun devamı niteliğindedir. Osmanlı'dan miras kalan ve genç cumhuriyetin ilk on yılında faaliyette olan Darülfünun, eğitimin ve bilimsel çalışmaların yetersiz olması, iç çekişmelerin olması ve cumhuriyet ideallerine cevap verememesi nedeniyle reforma tabi tutulmuş ve 1933'te çıkarılan bir yasa ile İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Bu dönemde üniversiteye atfedilen önem modern birey, teknik bilgi ve eleman ve Anadolu'nun tanınması (yurtlaştırılması) konusunda çalışmalar yapmak üzerinden tanımlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası eğitime olan talebin yanı sıra, yeniden yapılanma sürecinde, kamusal bir yatırım olan üniversiteyi, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine yönelik bir araç haline dönüştürmüştür. 1950'lerden sonra savaş sonrası koşullarda kurulan dört üniversite bölgesel merkezlerde (Trabzon, İzmir, Erzurum ve Ankara'da) kurulmuştur. Bu üniversitelerin kuruluş yeri belirlenirken dengeli kalkınma modelinin gözetildiği söylenebilir. Kamuoyunun, üniversitenin kalkındırıcı/ geliştirici etkilerini fark etmesi ile üniversite, uzun yıllar seçim vaatleri listesine girmiş ve siyasetçiler tarafından dillendirilmiştir. Bu gelişme, hükümetler üzerinde üniversite talebi konusunda bir baskı oluşmasına neden olmuştur.

Uzun yıllar, birçok kentin ileri gelenleri (dernekler, sermaye, yerel yönetimler), yerel siyasetçiler üzerinden merkezi hükümetten üniversite talebinde bulunmuştur. 1970'lerden itibaren Anadolu'daki birçok kentte üniversite kurma ve yaşatma dernekleri⁵ ortaya çıkmıştır. Şekil 1'de görüldüğü üzere 1970'lerde 10, 1980'lerde 10, 1990'larda 25 kamu üniversitesi kurulmuştur. DYP (Doğru Yol Partisi) ve SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) koalisyonundaki hükümetin yaptığı komisyon çalışmalarında kurulacak üniversite sayısı 50'li rakamlarla ifade edilmiştir. Ancak 3 Temmuz 1992'de çıkarılan kanunla ikisi ileri teknoloji enstitüsü, 21'i üniversite olmak üzere toplamda 23 kamu yükseköğretim kurumu kurulmuştur⁶. 1992'den yeni üniversiteleşme dalgasının başladığı 2006'ya kadar geçen 14 yıl boyunca başka üniversite kurulmamış, ancak üniversite kurulması tartışmaları devam etmiştir. 1990'ların ortalarında gündeme gelen yeni üniversite kurulması tartışmalarında mecliste ilginç tartışmalar yaşanmıştır. Seçim bölgesine üniversite isteyen milletvekillerinin "seçim bölgeme üniversite kurulmazsa istifa ederim" şeklindeki çıkışları dönemin gazetelerine yansımıştır (Milliyet, 9 Temmuz 1995). 2002'de iktidara gelen AKP döneminde de yerelden üniversite talepleri yükselmeye başlamıştır. 'Her ile bir üniversite' politikası bu dönemin üniversite açma politikasını belirlemiştir. 2000-2010 yılları arasında 41, 2010 ve sonrasında 17 kamu üniversitesi kurulmuştur. 2016 yılı itibarıyla Türkiye'deki toplam kamu üniversitesi sayısı 111'dir. Kamusal yatırım olan üniversitenin Türkiye'ye yayılması bu şekilde iken, buna paralel olarak her biri özel sermaye yatırımı olan vakıf üniversitelerinin yayılışı nasıl bir süreç izlemiştir?

Şekil 1: Türkiye'de 10 Yıllık Periyotlarda Kurulan Kamu ve Vakıf Üniversiteleri (YÖK)

Türkiye’de Temmuz 2016 itibarıyla 72’si vakıf üniversitesi, altısı vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere toplam 78 vakıf yükseköğretim kurumu vardı. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra bazı vakıf üniversitelerinin kapatılması ve bir kısmının kamulaştırılması ile vakıf üniversitesi sayısı 63’e düşmüştür. Bu üniversitelerin 41’i İstanbul, 10’u Ankara, ikisi ise İzmir’de bulunmaktadır. Geriye kalan kısmı ise Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun ve Trabzon’dadır. Buna göre vakıf üniversitelerinin %83’e yakını İstanbul, Ankara ve İzmir’de; %17’si ise diğer Anadolu kentlerindedir. Kronolojik olarak bakıldığında Türkiye’nin ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi 1984’te Ankara’da kurulmuştur. 1993’den günümüze vakıf üniversitelerinin sayısı giderek artmıştır. 2008 yılına kadar kurulan 31 vakıf üniversitesinin 30’u İstanbul, Ankara ve İzmir’de kurulmuştur⁷ (Tablo 1). Bu dönemde kurulan vakıf üniversitelerinin arkasındaki vakıflar ve kişilere bakıldığında bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Yani büyük sermayeyi oluşturan Koç, Sabancı, Kadir Has gibi merkez sermayeyi temsil eden grupların yanında eğitime yönelik vakıflar (Fevziye Mektepleri Vakfı, Sıtkı Alp Eğitim Vakfı, Bahçeşehir Uğur Eğitim Vakfı gibi), sanayi ve ticaret odaları (İstanbul Ticaret Odası Eğitim ve Sosyal Hizmetler Vakfı, Türkiye Odalar ve Borsalar Eğitim ve Kültür Vakfı) da bu alanda yatırım yapmıştır.

Tablo 1. İstanbul, Ankara ve İzmir Kentlerindeki Vakıf Üniversiteleri (YÖK)

Üniversite	Kurulduğu İl	Kuruluş Yılı	Üniversite	Kurulduğu İl	Kuruluş Yılı
Bilkent Üniversitesi	Ankara	1984	İstanbul Şehir Üniversitesi	İstanbul	2008
Koç Üniversitesi	İstanbul	1993	Piri Reis Üniversitesi	İstanbul	2008
Başkent Üniversitesi	Ankara	1994	Gediz Üniversitesi*	İzmir	2008
Fatih Üniversitesi*	İstanbul	1996	TED Üniversitesi	Ankara	2009
İstanbul Bilgi Üniversitesi	İstanbul	1996	Turgut Özal Üniversitesi*	Ankara	2009
Sabancı Üniversitesi	İstanbul	1996	İstanbul Medipol Üniversitesi	İstanbul	2009
Işık Üniversitesi	İstanbul	1996	Yeni Yüzyıl Üniversitesi	İstanbul	2009
Yeditepe Üniversitesi	İstanbul	1996	Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi	İstanbul	2010
Atılım Üniversitesi	Ankara	1997	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi	İstanbul	2010
Çankaya Üniversitesi	Ankara	1997	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	İstanbul	2010
Beykent Üniversitesi	İstanbul	1997	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	İstanbul	2010
Doğuş Üniversitesi	İstanbul	1997	Süleyman Şah Üniversitesi*	İstanbul	2010
İstanbul Kültür Üniversitesi	İstanbul	1997	İpek Üniversitesi*	Ankara	2011

Kadir Has Üniversitesi	İstanbul	1997	Türk Hava Kurumu Üniversitesi	Ankara	2011
Maltepe Üniversitesi	İstanbul	1997	Yüksek İhtisas Üniversitesi	Ankara	2011
Bahçeşehir Üniversitesi	İstanbul	1998	Gedik Üniversitesi	İstanbul	2011
Haliç Üniversitesi	İstanbul	1998	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi	İstanbul	2011
Ufuk Üniversitesi	Ankara	1999	Üsküdar Üniversitesi	İstanbul	2011
Okan Üniversitesi	İstanbul	1999	Şifa Üniversitesi*	İzmir	2011
İstanbul Ticaret Üniversitesi	İstanbul	2001	MEF Üniversitesi	İstanbul	2012
İzmir Ekonomi Üniversitesi	İzmir	2001	Murat Hüdavendigar Üniversitesi*	İstanbul	2012
Yaşar Üniversitesi	İzmir	2001	Nişantaşı Üniversitesi	İstanbul	2012
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	Ankara	2003	Anka Teknoloji Üniversitesi	Ankara	2013
İstanbul Aydın Üniversitesi	İstanbul	2003	İstanbul Esenyurt Üniversitesi	İstanbul	2013
İstanbul Bilim Üniversitesi	İstanbul	2006	Biruni Üniversitesi	İstanbul	2014
Acıbadem Üniversitesi	İstanbul	2007	İbn-i Haldun Üniversitesi	İstanbul	2015
İstanbul Arel Üniversitesi	İstanbul	2007	İstanbul Rumeli Üniversitesi	İstanbul	2015
Özyeğin Üniversitesi	İstanbul	2007	İstinye Üniversitesi	İstanbul	2015
İzmir Üniversitesi*	İzmir	2007	Beykoz Üniversitesi	İstanbul	2016
İstanbul Gelişim Üniversitesi	İstanbul	2008	İstanbul Kent Üniversitesi	İstanbul	2016

* 667 Sayılı KHK ile kapatılan/kamulaştırılan vakıf üniversiteleri

2008 yılında Hasan Kalyoncu Üniversitesi'nin kurulması ile vakıf üniversiteleri metropoller dışına yayılmaya başlamıştır. Sırasıyla Melikşah Üniversitesi (Kayseri), Mevlana Üniversitesi (Konya), Nuh Naci Yazgan Üniversitesi (Kayseri), Toros Üniversitesi (Mersin), Zirve Üniversitesi (Gaziantep), Avrasya Üniversitesi (Trabzon), Canik Başarı Üniversitesi (Samsun), Karatay Üniversitesi (Konya), Uluslararası Antalya Üniversitesi (Antalya), Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi (Antalya), Bursa Orhangazi Üniversitesi (Bursa), Selahaddin Eyyubi Üniversitesi (Diyarbakır), Kanuni Üniversitesi (Adana), Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi (Konya), Sanko Üniversitesi (Gaziantep), AKEV Üniversitesi (Antalya) kurulmuştur (Tablo 2). Tabloda gösterilen vakıf üniversitelerinin mütevelli heyet başkanları, söz konusu üniversitenin ekonomi-politik konumu vermek bakımından önemlidir. Metropollerde kurulan vakıf üniversiteleri merkez sermaye bağlamında ele alınabilecekken, Anadolu'da kurulan vakıf üniversiteleri tartışmalı kavramlar olan 'yeşil sermaye' veya 'İslami sermaye' kavramları üzerinden okunabilir⁸.

Tablo 2. Anadolu Kentlerinde Kurulan Vakıf Üniversiteleri (Vakıf Yükseköğretim Kurumları, 2018)

Üniversite	Kurulduğu İl	Kuruluş Yılı	Kurucu Vakıf
Çağ Üniversitesi	Mersin	1997	Bayboğan Eğitim Vakfı
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Gaziantep	2008	Gaziantep Eğitim ve Hizmet Vakfı
Melikşah Üniversitesi*	Kayseri	2008	Burç Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı
Mevlana Üniversitesi*	Konya	2009	Gevher Sultan Eğitim Araştırma, Kültür ve Sağlık Vakfı
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Kayseri	2009	Kayseri Yükseköğrenim ve Yardım Vakfı
Toros Üniversitesi	Mersin	2009	Mersin Eğitim Vakfı
Zirve Üniversitesi*	Gaziantep	2009	İpek Kültür ve Eğitim Vakfı
Avrasya Üniversitesi	Trabzon	2010	Maçka İmar Eğitim Kültür ve Sosyal Hizmet Vakfı
Canik Başarı Üniversitesi*	Samsun	2010	Başarı Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı ile Tanrıverdi Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı
Karatay Üniversitesi	Konya	2010	Konya Ticaret Odası Eğitim ve Sağlık Vakfı
Uluslararası Antalya Üniversitesi	Antalya	2010	Gaye Eğitim Sağlık Spor Ve Çevre Vakfı
Alanya Hamdullah emir paşa Üniversitesi	Antalya	2011	Hamdullah Emin Paşa ve Haremi Hatice Tahire Hanım Vakfı
Bursa Orhangazi Üniversitesi*	Bursa	2011	Uludağ Kültür ve Eğitim Vakfı
Selahaddin Eyyubi Üniversitesi*	Diyarbakır	2013	İhtiyat Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı
Kanuni Üniversitesi*	Adana	2013	Çukurova Eğitim ve Kültür Vakfı
Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi	Konya	2013	Bilimsel Araştırma Teknoloji Eğitim ve Kültür Vakfı
Sanko Üniversitesi	Gaziantep	2013	Sani Konukoğlu Vakfı
Akev Üniversitesi	Antalya	2014	Antalya Kültür ve Eğitim Vakfı

* 667 Sayılı KHK ile kapatılan/kamulaştırılan vakıf üniversiteleri

Kapatılan vakıf üniversiteleri ilgili bilgiler yazar tarafından derlenmiştir.

Bu çalışmanın problemleri: 2008 ve sonrasında Gaziantep, Kayseri, Konya gibi yeni sanayi kentlerinin yanında Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Mersin, Samsun ve Trabzon'da kurulan vakıf üniversitelerinin kuruluş sürecinde, mütevelli heyetini oluşturan kişiler ve sermaye grupları politik kesimle nasıl ilişkiler kurmuştur? Sermaye, siyaset ve çeşitli derneklerin oluşturduğu yapı söz vakıf üniversitelerinin kurulduğu kentlerde nasıl konumlanmıştır? Anadolu kentlerinin yerel sermayesi tarafından kurulan vakıf üniversitelerinin sermaye kesimine sağladığı avantajlar nelerdir? Bu problemlerden hareketle vakıf üniversitelerinin söz konusu kentlerdeki ekonomik ve politik yapı içinde konumlanışlarını mütevelli heyet başkanı ve üyeleri üzerinden değerlendirmek amaçlanmıştır.

Yöntem

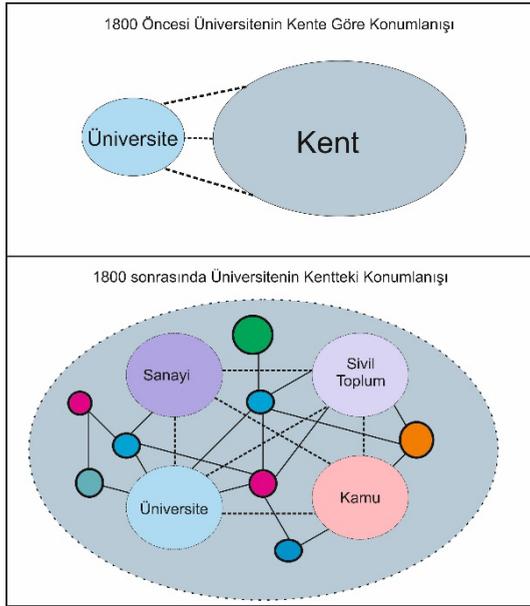
Bu araştırmanın mekânsal ölçeği, Türkiye'de metropol kentler dışındaki kentlerde kurulan vakıf üniversiteleri ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu 10

kentte kurulan, 18 vakıf üniversitesinin kurucu sermayesi, mütevelli heyeti başkanı ve üyelerinin politik ve ekonomik bağlantıları bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bu çerçevede sermaye, mütevelli heyet başkanı ve üyelerinin oluşturduğu yapı değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı ve argümanlarına paralel olarak, bu üç aktörün yapısı ve kentteki sosyal, ekonomik ve politik alandaki konumlanışına yönelik değerlendirme yapabilmek için nitel içerik analizi tekniği kullanılmış ve veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, toplanan verilerin belirlenmiş temalara göre özetlenmesidir. İçerik analizi ise sözlü, yazılı ve görsel materyalin analiz edilmesinde kullanılan bir tekniktir. Bu teknik, söylemin görünen ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizli ve üstü örtülü içeriğine ulaşmayı sağlamaktadır (Bilgin, 2006: 1). Veri kaynağı olarak söz konusu kentlerdeki vakıf üniversitelerinin web siteleri ve internet ortamındaki görsel ve yazılı materyaller kullanılmıştır. Bu veriler vakıf üniversitelerinin web sitelerinden ve www.youtube.com adresinden derlenmiştir. Video paylaşım sitesi olan Youtube'a yüklenen televizyon programları, filmler ve vakıf üniversitelerinin kurucu sermayesi ve mütevelli heyeti başkanlarının verdikleri röportajlar derlenerek betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizler sonucu vakıf üniversitesi kurucu sermayesini oluşturan grubun politik eğilimleri, üniversiteye bakış açıları, üniversitenin kuruluş aşamaları, iş dünyası ve Türkiye ekonomisi ile ilgili düşünceleri ile ilgi çıkarımlar yapılmıştır. Bunun yanında yapılan internet sorgulamasında söz konusu sermaye grubu temsilcilerinin verdiği röportajlar ve mütevelli heyetinin profili ve bunların sivil toplum (iş adamları dernekleri, sendikalar, dernekler), parti ilişkileri ve ilgili oldukları sektörler belirlenmiştir. Elde edilen veriler ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kuramsal Çerçeve

Üniversite kurumsallaşmaya başladığı günden beri her dönemin sosyal, ekonomik ve politik koşullarına paralel olarak dönüşüm geçirmiştir. Üniversite kavramının gelişimi ve çevresi ile kurduğu ilişkilerle ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Örneğin Wallerstein (1999) Orta Çağ üniversitesinin 1500'lerde yok olduğunu, günümüz üniversitelerinin 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Amerika'da yeniden yaratıldığından bahseder. Brockliss (2000) ise 1800 yılını temel alarak, üniversitenin bulunduğu kentle kurduğu ilişkideki dönüşümü anlattığı çalışmasında, 1800 yılına kadar üniversitenin kentte bulunduğunu ancak kente ait olmadığını, 1800'den sonraki dönemde ise bulunduğu kentle daha yakın ilişkiler kurduğunu belirtmektedir. Böylelikle ekonominin, sosyal hayatın bir parçası ve siyaset alanının bir aracına dönüşen üniversitenin, bulunduğu mekândaki konumlanışı da değişmiştir. Üniversite, kavramsal olarak kentten ayrılmış konumundan, kentle bütünleşmiş, diğer aktörlerle iletişim halinde ve

kentin en önemli kurumlarından birine dönüşmüştür (Şekil 2).

Şekil 2: Üniversitenin Mekânsal Bağlamının Değişimi

Üniversitenin bu dönüşümü, üniversitenin algılanma, ele alınma biçimi ve üniversiteden beklentileri de etkilemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen bölgesel eşitsizlikler ve kalkınma sorunu üniversiteyi bölgesel kalkınmada önemli bir aktör olarak karşımıza çıkarmıştır. Bölgesel Kalkınmanın paradigmatik değişimi üniversitenin ekonomik alanda konumlanışını etkilemiştir. Bilgiye dayalı –enformasyonel- kalkınma biçiminde üretkenliğin kaynağı, bilgi üretme ve bilgi işlemedir (Castells, 2008: 20). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte tartışılmaya başlanan postfordizm, postendüstriyel toplum, inovasyon, rekabet, bilginin metalaşması ve akademik kapitalizm gibi kavramsal yaklaşımlar bilgi üretim merkezi olan üniversiteyi, ekonomik sistemin merkezine yerleştirmiştir (Bilgi etkileri⁹). “Doğru ve güncelleştirilmiş bilgi, günümüzde çok değer verilen bir metadır. Fordizmin görelisi olarak istikrarlı dünyasına karşıt olarak, zevklerin, ihtiyaçların, esnek üretim sistemlerinin hızla değiştiği bir dünyada en son teknolojiye, en son ürüne, en son bilimsel keşfe erişme olanağı rekabette önemli üstünlüğü yakalama olanağı haline gelir. Bilginin kendisi, artan ölçüde rekabete dayanan koşullarda üretilecek ve en yüksek fiyatı verene satılacak bir meta haline gelir” (Harvey, 2010: 183). Bu bağlamda bilgi üretim merkezi

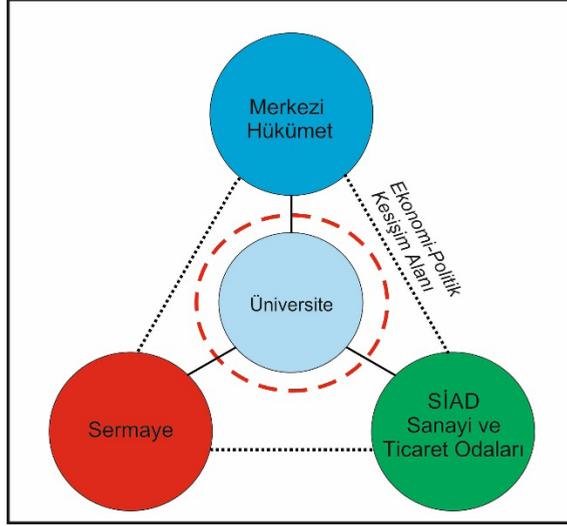
olan üniversitenin üretici güçlerle işbirliği yapması konusunda bir gündem oluşmuştur. Küresel gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de 1980’li yıllarda üniversitenin misyonunun tartışılmaya başlanması ile üniversite, ekonomiye, üretime, uygulamaya dönük bilgi üretmesi konusunda baskı altına alınmıştır. Bu hedef, hükümet programlarına ve AKP’nin ‘2023 Siyasi Vizyon’ çalışmasına eklenmiş ve YÖK yasa taslağında (2012) da bununla ilgili vurgular bulunmaktadır. Bu taslağa göre üniversitede bir konsey oluşturulacaktır. Danışma ve tavsiye niteliğindeki bu konsey, sanayi ve ticaret odaları, il genel meclisi, belediye meclisi, en fazla vergi veren, en fazla bağışta bulunanlardan oluşacaktır. Bu durum, bilgi ve beşeri sermayeye ihtiyacı olan üretici güçlerin üniversiteye müdahalesi olarak okunabilir.

Eskiden beri üniversitenin bulunduğu mekâna fayda sağladığı bilinmekteydi. Florax’ın (1992: 3) De Vrankrijker’den (1938) aktardığına göre, 1577’de Güney Hollanda’da yerel hükümet, öğrenci ve hocaların üniversiteye katılımını teşvik için bu kesimleri, şarap ve bira vergilerinden muaf tutmuştur. Friesland ve Utrecht’te de yaşanan benzeri gelişmeler üniversite üyelerine ayrıcalık sağlamış ve bu kurumların gelişmesini teşvik etmiştir. Türkiye tarihi açısından bakıldığında ise 1970’lerde üniversite, kalkınma aracı olarak görülüp merkezi hükümetten talep edilen bir yatırım haline gelmiştir. Yerel halk, sermaye kesimi, sivil toplum ve yerel yöneticiler arasındaki işbirliği sonucu merkezi hükümetten üniversite talep edilmiştir. Uzun yıllar hükümetler üzerinde oluşturulan baskı, her ile üniversite kurulması ile sona ermiştir. Kamu üniversitelerinin talebi sırasında her kesimin kendince bir motivasyonu vardı. Özellikle sermaye ve tüccar kesimi, yatırımlarının bulunduğu kentte üniversitenin yapacağı ekonomik katkıyı birinci plana koymuştur. Vakıf üniversitesi seçeneğinin ön plana çıkması ile üniversite artık talep edilen ve devlet tarafından ‘lütfedilen’ bir yatırım olmaktan çıkıp özel sermayenin bir yatırımına dönüşmüştür. Üniversitenin yereldeki konumlanışı çok nedenli ve aktörlü bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. Kuramsal çerçeveyi oluşturacak bu nedenler ve aktörlere değinmek yerinde olacaktır.

1980’lerden itibaren yaşanmaya başlayan ekonomik, kültürel ve politik alt-üst oluşların bağlandığı neoliberal küreselleşme ile Türkiye’nin vakıf üniversiteleşmesi yakından ilişkilidir. Neoliberal küreselleşme, kent/bölgelerin yükselişi, sermayenin yeniden örgütlenmesi ve mekânın akışlar mekânına dönüşmesi elektronik teknolojilerde gelişmelerle yakından ilişkilidir. Neoliberal politikalar altında yerel yönetimden yerel yönetişime geçiş (Jessop, 1998; Geddes, 2005), devletin yerelle veya kentle kurduğu ilişki tartışmaları (Jessop, 1990; 1996; 2002; Brenner, 1999; Brenner ve Theodore, 2002) arasında kent aktörleri veya kurumları önemli hale gelmeye başlamıştır. İlişkiseliliğin hâkim

olduğu ağ toplumunda sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanda ontolojik ve epistemolojik alt-üst oluşlar yaşanmıştır. Merkez, çevre, yerel, yerellik, devlet ve kent gibi geleneksel kategorilerde yeniden kavramsallaştırmalar için alan açılmıştır. Bu süreçte sermayenin yeniden örgütlenmesi ile eskinin geleneksel merkez-çevre diyalektiği eleştirilmiştir. Sermaye kesimleri iç içe geçmiş durumda mıdır? Sermaye-uluslar, bölgeler-kentler birbirine dolanık mıdır? Eğer böyleyse bu sermaye kesimleri arasında nasıl bir ayırım yapılabilir? Ya da yapmak gerekir mi? Türkiye özelinde düşünüldüğünde sermayenin örgütlenme mantığının aynı olduğu söylenebilir. Merkez ve çevrenin iç içe geçtiği bu sermaye örgütlenmesinde ayırım, ancak söz konusu sermaye gruplarının ortaya çıkış ve gelişim koşullarındaki özgüllüklerde bulunabilir. Bu bağlamdan hareketle bu çalışmada TÜSİAD'ın temsil ettiği merkez sermaye ve her ne kadar coğrafi bir anlamda olmasa da MÜSİAD'ın temsil ettiği ve daha çok 1990'lardan sonra yükselişe geçen yerel sermaye grupları arasında bir ayırımdan hareket edilmektedir.

MÜSİAD'ı merkez sermayenin tersine yerel ve İslami sermaye olarak tanımlama-tartışmalı da olsa- bu çalışmaya bir zemin sunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve cumhuriyet döneminde de devam eden ticaret burjuvazisi yaratma çabalarından, 1990'lardan itibaren yeni hükümet müdahalesi ve mekanizmalarının tanıdığı avantajlardan yararlanan ve dini kimlikle belirlenen kültürel sermaye kaynaklarına dayanan ilişki ağları içindeki yeni aktörlerin ortaya çıktığı bir döneme geçilmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014: 49). Bu yeni aktörler Anadolu kaplanları, yeni sanayi odakları veya yeşil sermaye/İslami sermaye gibi kavramlarla anılan Gaziantep, Çorum, Denizli, Kahramanmaraş, Kayseri ve Konya gibi kentlerdeki yerel sermaye tarafından temsil edilmektedir. Bu çalışmada söz konusu kentlerde kurulan vakıf üniversitelerinin ekonomik ve politik bağlamı ele alınmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Vakıf Üniversitesinin Kuruluşundaki Ekonomik ve Politik Aktörler

Vakıf üniversitesinin kuruluş süreci kamu üniversitesinin kuruluşundan farklıdır. Vakıf üniversitesi genellikle belirli bir sermaye grubuna bağlı bir vakıf çatısı altında kurulur¹⁰. Kurucu sermaye grubunun mekandaki konumlanması, sürece dahil olacak aktörleri belirlemektedir. Mütevelli heyeti başkanı genellikle ilgili sermaye grubunun yönetim kurulu başkanı, mütevelli heyeti üyeleri ise söz konusu sermaye grubu ile ekonomik veya ideolojik ilişkide olan iş adamları, yerel yönetici ve sivil toplum kuruluşlarından oluşur. Özellikle işadamları dernekleri, sanayi ve ticaret odaları, siyasi parti temsilcileri, dini vakıflar ve çeşitli sivil toplum kuruluşları sürece eklenmektedir. Sanayi ve ticaret odaları ile ilgili önemli çalışmalarda (Öncü, 1984; Sayıbaşı, 1976) belirtildiği üzere hükümetler bu örgütler üzerinde oldukça etkili ve politik patronaj ilişkileri yaygındır (aktaran Buğra, 2013: 325). Vakıf üniversitesinin kuruluşundaki bu aktörler, sürecin hem ekonomik hem de politik bir zemine oturmasının nedenlerinden biridir.

Anadolu'daki Vakıf Üniversitelerinin Profili: Kurucu Vakıf-Sermaye ve Mütevelli Heyeti Başkanı ve Üyeleri

Türkiye'deki özel sermaye tekstil, maden, inşaat, enerji, finans, medya, haberleşme, turizm ve sağlık gibi alanlara yatırım yapmaktadır. Bir yatırım olarak düşünülebilecek vakıf üniversiteleri ise son yıllarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Üstelik tarihsel olarak merkez sermaye tarafından açılan vakıf üniversiteleri, 2008 sonrası diğer Anadolu kentlerindeki sermaye grupları tarafından da açılmaya başlanmıştır. Bu vakıf üniversitelerinin kuruluş aşaması

uzun zaman aldığından kuruluş aşamasından itibaren politik alanla ilişkiler kurulmaya başlanmaktadır. 9 Şubat 2015 tarihli 'Altın Taksi' programına konuk olan Nuh Naci Yazgan Üniversitesi mütevelli heyeti başkanı M. Nevzat Özhamurkar, üniversitenin kuruluş çalışmalarında milletvekilleri, komisyon başkanları ve bakanlarla görüşmeler yaptığını belirtmiştir.

Küreselleşme ile beraber kentsel yönetişimde ağ ve işbirliği kavramı ön plana çıkmıştır. Birçok aktörün dâhil olduğu bu ağ ilişkisi yerel yönetim sürecini çok aktörlü ve aşamalı bir hale getirmiştir. Ağı oluşturan aktörlerin oluşturduğu işbirliği sadece özel sektörü değil aynı zamanda kâr amacı gütmeyen kuruluşları, dini kuruluşları, sivil inisiyatif gruplarını da kapsamaktadır (Jessop, 2002: 17). Nitekim söz konusu vakıf üniversitelerinin kuruluş aşamasındaki süreçlerde kurucular, politik angajmanlarını kullanmıştır. Bu parçalı ve ağ ilişkisine dayanan yönetim biçiminde, aktörler arası bir güç mücadelesi vardır. İlişkiler, stratejiler ve hamleler, aktörün bu ağ içindeki durumunu güçlendirmesi üzerine kuruludur. Bu bağlamda vakıf üniversitesi kurmak önemli bir hamle olarak görünmektedir.

Yeni sivil girişimler, sanayi ve ticaret odaları, yerel işadamları dernekleri ve kent önderleri arasında daha yoğun işbirliği yaşanmaktadır (Tok, 2003: 82). Vakıf üniversitelerinin yönetiminde söz sahibi olan mütevelli heyet başkanı ve üyeleri yereldeki önde gelen kişilerden oluşmaktadır. Rektörü ve yönetim kurulu üyelerini seçmek, personelin sözleşme ve terfilerini yapmak, üniversitenin bütçesini uygulamak, öğrenci ücret ve kontenjanlarını belirlemek gibi görevleri olan, mütevelli heyetinin profili, söz konusu vakıf üniversitesinin ekonomik ve politik bağlantılarını ortaya koymada kullanılabilir. Mütevelli heyeti üyeleri ticari ilişkiler ve dostluk ilişkileri üzerinden atanırken bazıları ise kariyerleri ve deneyimlerinden dolayı atanmaktadır (Arslan, 2013: 11). Bahsi geçen kentlerde kurulan vakıf üniversitelerinin mütevelli heyeti başkanı incelendiğinde üç farklı yapı ortaya çıkmaktadır: a) yerel sanayi-ticaret odaları ve kooperatifler tarafından kurulan vakıf üniversiteleri, b) yerel işadamları tarafından kurulan vakıf üniversiteleri ve c) yerel yöneticiler (belediye başkanı, kaymakam, vali) tarafından kurulan yarı vakıf denebilecek vakıf üniversiteleri.

Anadolu kentlerindeki vakıf üniversiteleri yukarıdaki sınıflandırmaya göre değerlendirildiğinde, Karatay Üniversitesi, Bursa Orhangazi Üniversitesi ve Kanuni Üniversitesi'nin söz konusu kentten sanayi ve ticaret odaları tarafından, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi ise Konya Şeker Kooperatifi tarafından kurulmuştur¹¹. Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi ve Avrasya Üniversitesi'nin kuruluşuna ise belediye başkanları öncülük etmiştir. Çağ (Yaşar Bayboğan) ve Toros Üniversitesi¹² (Ali Özveren) Mersinli işadamları, Hasan

Kalyoncu Üniversitesi (Kalyon Grup), Zirve Üniversitesi (Naksan Holding), Sanko Üniversitesi (Sanko Holding) Gaziantep sermayesi tarafından kurulmuştur. Kayseri’de kurulan Melikşah Üniversitesi (Boydak Grup) ve Nuh Naci Yazgan Üniversitesi (M. Nevzat Özhamurkar), Konya’daki Mevlana Üniversitesi (M. Yaşar Gül), Uluslararası Antalya Üniversitesi (Fettah Tamince) ve AKEV Üniversitesi (Selahattin Çiçek) ilgili kentlerin sermaye çevrelerinin öncülüğünde kurulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Anadolu’da Kurulan Vakıf Üniversitelerinin Mütevelli Başkanı ve Profilleri

Üniversite Adı	İl	Yıl	Mütevelli Heyet Başkanı
Çağ Üniversitesi	Mersin	1997	Lütfi M. BAYBOĞAN (Kurucu, Yaşar Bayboğan’ın oğlu, Mersin ve çevresinde etkili bir işadami)
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Gaziantep	2008	Cemal KALYONCU (MÜSİAD, DEİK üyesi ve G.Antep Sanayici ve İşadamları Derneği Kurucusu)
Melikşah Üniversitesi*	Kayseri	2008	Memduh BOYDAK (TUSKON ile ilişkili, TÜSİAD Başkan Yardımcısı idi)
Mevlana Üniversitesi*	Konya	2009	M. Yaşar GÜL (TUSKON)
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Kayseri	2009	Mustafa N. ÖZHAMURKAR (Kayseri Sanayi ve Ticaret Odası üyeliği, Kayseri İşadamları Derneği kurucusu, TOBB ve DEİK eski yönetim kurulu üyesi)
Toros Üniversitesi	Mersin	2009	Ali ÖZVEREN (Toros Koleji sahibi, 2004 yerel seçimlerde Mersin-Yenişehir Belediyesi SHP adayı)
Zirve Üniversitesi*	Gaziantep	2009	Taner NAKİBOĞLU (TUSKON)
Avrasya Üniversitesi	Trabzon	2010	Ömer YILDIZ [Anavatan Partisi’nden Maçka Belediye Başkanı seçilmiştir. (1989-2004)]
Canik Başarı Üniversitesi*	Samsun	2010	Mehmet KARABACAK (BBP eski Genel Başkan Yardımcısı, işadami)
KTO Karatay Üniversitesi	Konya	2010	Selçuk ÖZTÜRK (MÜSİAD kurucu üyesi, Konya Ticaret Odası Başkanı)
Uluslararası Antalya Üniversitesi	Antalya	2010	Fettah TAMİNCE (Rixos Otelleri Yönetim Kurulu Başkanı)
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Antalya	2011	ADEM MURAT YÜCEL (Alanya Belediye Başkanı)
Bursa Orhangazi Üniversitesi*	Bursa	2011	Hilmi GÜLCEMAL (Bursa Girişimci İşadamları Derneği Yöneticisi idi)
Selahaddin Eyyubi Üniversitesi*	Diyarbakır	2013	Ahmet K.TORUN

Kanuni Üniversitesi*	Adana	2013	Muammer ÇALIŞKAN (TUSKON ile ilişkili Adana Ticaret Borsası eski Başkanı)
Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi	Konya	2013	Recep KONUK (Pankobirlik ve Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı, 26. Dönem AKP Karaman Milletvekili)
Sanko Üniversitesi	Gaziantep	2013	Abdulkadir KONUKOĞLU (Sanko Holding Onursal Başkanı, TOBB üyesi, DEİK eski Yönetim Kurulu Üyesi)
AKEV Üniversitesi	Antalya	2014	Selahattin Çiçek (Antalya yöresi işadamı)

* 667 Sayılı KHK ile kapatılan/kamulaştırılan üniversiteler.

Söz konusu üniversitelerin mütevelli heyeti üyeleri, ilgili kentteki sermaye grup temsilcileri, sanayi ve ticaret odası yöneticileri, yerel yöneticiler (belediye başkanı, kaymakam, milletvekili) ve bölgedeki müteşebbislerden (kuyumcu, avukat, müteahhit vb.) oluşmaktadır.

Sermaye Neden Vakıf Üniversitesi Kuruyor?

Özel sermaye neden vakıf üniversitesi kurar? Sermaye gruplarına bağlı vakıf üniversitesi kurulmasındaki temel motivasyonlar nelerdir? soruları başlangıç için iyi bir nokta olacaktır. Kurucu sermayedarların beyanlarına bakıldığında hayır amaçlı, vatana millete hizmet, iyi insan yetiştirmek gibi temel motivasyonlar ön plana çıkarılsa da bunlar genel bir çerçeve sunmaktan uzaktır. Örneğin, Arka Koltuk Programı'na (16 Ocak 2016) katılan Özyeğin Üniversitesi mütevelli heyeti üyesi Murat Özyeğin, şu ana kadar 500 milyon TL harcadıkları üniversitenin kâr amacı gütmeyen bir yatırım olduğunu belirtmiştir. Bu söylem, sermayenin örgütlenme mantığı ile çelişmektedir. Sermayenin üniversite açma motivasyonuna yönelik birçok açıdan birçok farklı yorum getirilebilir. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

- İş alanlarına yönelik bilgi ve beşeri sermayeyi temin etmesi,
- Yatırımlarının bulunduğu kentte sosyal ve ekonomik canlılık yaratması,
- Ekonomik olarak karlı bir yatırım olması,
- Sosyal ve sembolik sermayesini arttırması vb.

Yukarıdaki liste uzatılabilir ancak genel olarak sermayenin vakıf üniversitesi kurmasında bu motivasyonların etkili olduğu düşünülmüştür. Neoliberal

dönüşümün, üniversitelerin bilgi üretim modunun değişmesi yönünde baskı oluşturduğundan daha önce bahsedildi. Bu bağlamdan hareketle sermayenin, kamu üniversitelerinin 'performansından' memnun olmadığı çıkarılabilir. Bu memnuniyetsizliğin giderilmesi vakıf üniversitelerinin fakülte, yüksekokul ve bölüm açma stratejisinde kendini göstermektedir. Anadolu kentlerinde kurulan vakıf üniversiteleri bünyesindeki fakülte, yüksekokul, bölümlere bakıldığında söz konusu bölümlerin genellikle uygulamaya dönük ve üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde kurulduğu söylenebilir. 'Üç Nokta' programına katılan Melikşah Üniversitesi mütevelli heyeti başkanı Memduh Boydak, üniversite-sanayi işbirliğini uygulamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Aynı şekilde Zirve Üniversitesi'nin tanıtım filminde Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi'nde Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezi'nin (ZUSİM) kurulduğundan bahsedilmektedir. Üniversiteler bünyesinde açılan bölümlere¹³ bakıldığında ilgili sermaye grubunun yatırımlarının hangi alanlarda olduğu ve söz konusu kentin coğrafi özellikleri de etkili olmuştur. Örneğin Gaziantep'in önemli sermayedarlarından Konukoğlu ailesine ait Sani Konukoğlu (Sanko) Hastanesi, bölge düzeyinde hizmet vermektedir. Sanko Holding Onursal Başkanı Abdülkadir Konukoğlu aynı zamanda Sanko Üniversitesi'nin mütevelli heyeti başkanıdır. Sanko Üniversitesi bir sağlık üniversitesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü bünyesinde tıp, sağlık bilimleri ve diş hekimliği fakülteleri vardır. Bu haliyle Sanko Üniversitesi, söz konusu sağlık yatırımını destekleyici niteliktedir. Antalya'daki Uluslararası Antalya Üniversitesi, Alanya Hamdullah Paşa Üniversitesi ve AKEV Üniversitesi ise bünyesindeki turizm fakültesi ile bulunduğu bölgenin coğrafi özelliklerine uygun bölüm açma stratejisi belirlemiştir. AKEV Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi altındaki Çince, Rusça, Japonca ve İngilizce mütercim-tercümanlık bölümleri bu savı desteklemektedir. Antalya, coğrafi çekiciliklerinden dolayı öğrenciler tarafından tercih edilebilecek önemli merkez durumundadır. Teker ve Özer (2012)'in yaptığı çalışmada Kocaeli, Yalova ve Adana ile beraber Antalya vakıf üniversitesi açılabilir iller arasında ön plana çıkmaktadır.

Her ne kadar Abbas Güçlü (Milliyet, 1 Mart 2011) vakıf üniversitelerinin söz konusu sermaye grubuna beşeri sermaye sağlama misyonunun abartıldığını ve Koç Üniversitesi'nden mezun olanların yalnızca %4'ünün holding bünyesinde istihdam edildiğini belirtse de vakıf üniversitelerinin Gaziantep, Kayseri, Konya gibi kentlerdeki sermaye gruplarının yatırım alanlarına yönelik bilgi ve beşeri sermaye sağlama daha olasıdır.

Türkiye'deki üniversiteleşme sürecinde yerelden gelen talepler belirleyici olmuştur. Üniversitenin geliştirici rolü ön plana çıktıkça Anadolu'daki kentlerden üniversite talepleri yükselmiştir. Söz konusu talepler üniversitenin seçim vaatleri listesine girmesi ile sonuçlanmıştır¹⁴. Yeni üniversitelerin açılması aşamasında

dönemin gazetelerine de yansıdığı şekilde, üniversitenin siyaset malzemesine dönüştürüldüğü, tabela üniversitelerinin kurulduğu, eğitimin kalitesizleştiği gibi vurgular yapılmıştır. Üniversitenin bulunduğu kentte sosyal ve ekonomik bir canlanma yarattığı bilinen bir gerçektir. Bu konuda Yalçın ve Thornley (2007: 822) merkezi hükümetlerin, küreselleşme ve buldukları kente sağladıkları ekonomik katkıdan dolayı vakıf üniversitelerine yönelik olumlu bir söylem içinde olduğunu belirtmiştir. Sosyal ve ekonomik etkisi nedeniyle yıllarca hükümetten talep edilen üniversite artık bizzat sermaye tarafından kurulabilmektedir. Üniversitenin sosyal ve ekonomik hayatı canlandırıcı etkisi -uzun vadeli de olsa- söz konusu sermaye grubunun üniversite açmasını güdüleyen bir faktör olarak ele alınabilir.

Kamusal ve özel sektör yatırım kararları, toprağın kent içindeki ya da kentsel gelişme yönündeki görece konumuna bağlı olarak kullanım ve değişim değerini arttırmakta ya da azaltmaktadır (Meydan ve Emür, 2013: 52). Yol, okul, hastane, adliye vb. kamusal ve AVM gibi özel sektör yatırımları bulunduğu çevredeki arsa rantını artırır. Bazı yerlerde şehrin gelişim yönünü bile tayin edebilen üniversite kampüsleri de kurulduğu bölgedeki arsa/arazi rantını artırır. Nitekim Yalçın ve Thornley (2007: 836), Koç Üniversitesi projesinin duyurulmasından sonra bölgedeki arsa değerlerinin çarpıcı bir şekilde artış gösterdiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Gaziantep'teki Zirve Üniversitesi'nin, kampüs alanına dâhil olan Antepia projesinin değerini arttırdığı söylenebilir¹⁵. Çünkü üniversite, personel ve öğrenci kitlesi ile yeni bir tüketim mekânı yaratır ve yeni bir yaşam alanı açar. Şehrin yaklaşık 16 km. dışında yer alan Antepia projesi, Gaziantep'teki en lüks ve pahalı konut projelerinden biridir¹⁶. Üniversitenin bu durumun ortaya çıkmasındaki rolü yadsınamaz. Bu açıdan da düşünüldüğünde vakıf üniversitesi kurmak sermaye için iyi bir yatırım olarak görünmektedir. Diğer kentlerdeki vakıf üniversitesi açma ve arsa/arazi rantının yükselmesi konusunda benzer örnekler olduğu tahmin edilebilir.

Sermayenin vakıf üniversitesi açması Bourdieu'nün sermaye kavramı ile de okunabilir. Bourdieu'ye (1986: 1) göre sermaye, kişinin veya grubun toplumsal alana katılımını ve söz konusu alan içinde rekabet ederek kazançlara ulaşmasını sağlayan bir kaynaktır. Bourdieu, sermaye kavramını her biri birbirine dönüşebilen dört alt başlıkta ele almaktadır. Bunlar, ekonomik sermaye, sosyal sermaye, kültürel sermaye ve sembolik sermayedir. Ekonomik sermaye, paraya çevrilebilir ekonomik kaynakları, sosyal sermaye, ilişki ağının sağladığı sermayeyi ve kültürel sermaye, eğitim ve bilgi gibi prestij sağlayıcı sermayeyi, sembolik sermaye ise tüm sermaye tiplerini içinde barındıran sermayeyi ifade etmektedir (Calhoun, 2007: 106). Bu sermaye tanımları vakıf üniversitesine uygulandığında şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Sermaye grupları,

ekonomik sermayesini kullanarak vakıf üniversitesi kurmaktadır. Üniversitenin kentsel mekândaki sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerinin olduğu literatürde sık sık vurgulanmaktadır. Geniş ve kapsamlı etkileri olan bu kurum, söz konusu sermayeye kentsel mekânda avantajlı bir konum sağlaması açısından önemlidir¹⁷.

Sonuç

Türkiye’de otuz yıldan fazla bir geçmişe sahip vakıf üniversitelerinin %29,1’i 1984-2001 arasında, %70,1’i ise 2003 yılından sonra kurulmuştur. Bu vakıf üniversitelerinin %83’e yakını İstanbul, Ankara ve İzmir’de; %17’si ise diğer Anadolu kentlerindedir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropol kentlerde kurulan vakıf üniversiteleri daha çok TÜSİAD, DEİK ve TOBB ile ilişkili görünmekte iken metropol kentler dışındaki vakıf üniversiteleri, MÜSİAD, TUSKON, AKP ve çeşitli sivil toplum kuruluşları (işadamları dernekleri, sanayi ve ticaret odaları, dini dernekler vb.) ile ilişkilidir. Bu üniversitelerin daha çok İslami sermaye ve AKP’nin hakim olduğu bir ekosistemde kuruldukları söylenebilir. 1997’de kurulan Çağ Üniversitesi’nden sonra vakıf üniversitelerinin Anadolu’ya yayılması 2008 yılından sonra gerçekleşmiştir. Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun ve Trabzon’da 18 yeni vakıf üniversitesi kurulmuştur. Bu noktada Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin gelişimi ile ilgili yapılacak değerlendirmeler küreselleşme, neoliberal dönüşüm, ağ toplumu, bilgi toplumu ve İslami sermayenin yükselişi gibi bağlamlar üzerinden okunabilir. Yukarıda sayılan toplumsal dönüşümler birçok kurum gibi üniversitenin ele alınma biçimini etkilemiştir. Üniversite, geçmişe nazaran kentle bütünleşmiş, ekonominin ve sosyal sistemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Üniversitenin bu yeni mekânsal bağlamı sermaye-üniversite ilişkisini de etkilemiştir.

Bu çalışmada söz konusu kentlerde kurulan vakıf üniversitelerinin arkasındaki vakıf-sermaye, mütevelli heyeti başkanı ve üyelerinin profili değerlendirilerek bu üniversitelerin ilgili kentlerdeki ekonomik ve politik konumlanışları ele alınmıştır. Vakıf üniversitelerinin web siteleri, filmler, mütevelli heyeti başkanının röportaj ve beyanatları betimsel ve içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiş ve sermayenin vakıf üniversitesi kurma motivasyonuna ilişkin bir çerçeve elde edilmiştir. İlgili sermaye grubu tarafından önemli bir kaynakla kurulabilen vakıf üniversitesinin kuruluş motivasyonları çeşitlilik göstermektedir. Bilgi ve beşeri sermaye temini, söz konusu kentte yaratacağı sosyal ve ekonomik canlanma, sosyal ve sembolik sermaye sağlaması gibi gerekçeler, sermaye için güdüleyici nedenler olarak ele alınabilir. Bu nedenlerle kurulan vakıf üniversitesi aynı zamanda söz konusu sermaye grubunun kentsel güç ilişkilerinde önemli bir pozisyon sağlaması açısından önemli bir yatırım olarak görünmektedir.

Vakıf üniversitesinin kuruluşu katılımlı bir süreç sonunda gerçekleşmektedir. Her ne kadar üniversite bir sermaye grubunun yatırımı gibi görünse de mütevellî heyetinde yerel girişimciler, politikacılar yer almaktadır. Bu da yerel mekanda üniversitenin ekonomik ve politik konumlanışını göstermektedir. Üniversite, işbirliği ve ağ yapısının içinde sosyal, ekonomik ve politik kesimler arasındaki ilişkilerde önemli aktör olarak değerlendirilebilir. Yerelde yaşanan güç ilişkisi ve mücadelesinde vakıf üniversitesi sahibi olmak, sağladığı sosyal ve sembolik sermaye ile kurucu sermaye grubunun ağda önemli bir pozisyon edinmede veya bu pozisyonun korunmasında önemli bir araçtır. Nitekim vakıf üniversitesinin ilgili sermaye sahibine sağladığı avantajlı pozisyon, Erzurum, Eskişehir, Fethiye, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas, Van kentlerinde de vakıf üniversitesi kurma girişimlerinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

Sonnotlar

- ¹ Bu makalenin yazımı aşamasında, yaptığı detaylı okumalar ve düzeltmelerden dolayı arkadaşım Arş. Gör. Duygu Altınoluk'a çok teşekkür ederim.
- ² Vakıf üniversiteleri genellikle özel üniversite olarak anılmasına rağmen, Türkiye'de teknik olarak özel bir üniversite kurulamaz. Ancak gelinen noktada vakıf üzerinden üniversite kurma fikri anayasadaki maddeyi dolaşmak olarak değerlendirilebilir.
- ³ 2016 Temmuz ayı sonunda kapatıldı; ancak yine de Türkiye'nin vakıf üniversiteleşme sürecinde önemli bir aktör olarak yer almıştır.
- ⁴ Belirli bir üretim alt yapısına sahip bu kentler, Anadolu kaplanları kavramı ile anılmaktadır.
- ⁵ Cumhuriyet Üniversitesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Malatya'ya İnönü Üniversitesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Kurma ve Yaşatma Vakfı, Namık Kemal Üniversitesi Kurma ve Yaşatma Derneği gibi.
- ⁶ Korkut (1992) tarafından bu dönemde kurulması planlanan üniversitelere yönelik kapsamlı ve eleştirel bir çalışma yapılmıştır.
- ⁷ 1997'de Mersin'de kurulan Çağ Üniversitesi metropol kentler dışında kurulan ilk vakıf üniversitesidir.
- ⁸ Ayhan ve Sağıroğlu (2012), TÜSİAD'ı devlet desteği alan ve bu şekilde gelişen bir yapı, MÜSİAD'ı ise kendi dinamikleri ile büyüyen, merkez-dışı sermaye olarak tanımlanmasının problemleri olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu çalışmada genel bir merkez/çevre ayrımı üzerinden gitmektedir. Bunun nedeni 1- merkez/çevre kavramsallaştırmasının bu konuda açıklayıcı bir çerçeve sunması, 2- MÜSİAD'ın ideolojik duruşu nedeniyle muhafazakâr hükümetlerden destek görmesidir.

⁹ Üniversitenin bilgi etkilerinin içeriğini, üniversite-sanayi işbirliği, patent, teknoparklar, beşeri sermaye, innovasyon gibi kavramlar oluşturur.

¹⁰ Söz konusu vakfın kâr elde etme amaçlı olmaması, yeterli alt yapıyı sağlaması, yeterli sermayesinin olması vb. bazı koşulların yerine getirilmesi ile YÖK'e başvuru yapılır. Çeşitli kurullarca yapılan değerlendirmeler sonucunda vakıf üniversitesinin kurulması karara bağlanır.

¹¹ Mütevelli heyeti başkanı Recep Konuk, 26. Dönem AKP Karaman Milletvekilidir.

¹² 26. Dönem CHP Mersin Milletvekili Fikri Sağlar mütevelli heyetinde yer almaktadır.

¹³ Anadolu kentlerinde kurulan vakıf üniversiteler bünyesinde açılan bölümler uygulamaya, piyasaya yönelik bölümlerdir. Örneğin İİBF altında genellikle uluslararası ilişkiler, dış ticaret, finans ve bankacılık, lojistik bölümleri vardır. Meslek yüksekokullarında ise son zamanlarda revaçta olan anestezi, odyoloji, sağlık hizmetleri ve adalet gibi bölümler vardır. Hiçbir fakültede Felsefe, tarih, coğrafya, arkeoloji bölümünün olmaması bu anlamda dikkat çekicidir.

¹⁴ Türk sinemasında üniversite ile ilgili yaklaşımlara rastlanabilir. 1975 yapımı "Kaynanalar" filminde seçime giren filmin ana karakteri (Nuri Kantar), seçim konuşması sırasında il yapma, fabrika açma gibi vaatlere ek olarak üniversite açma vaadinde bulunmaktadır. Yine 2013 yapımı "Düğün Dernek" filminde Tüpcü Fikret ve Otelci Sırrı arasındaki diyalogda Sivas'ın gelişen/büyüyen bir yer olduğunu temellendirmek için Sivas'taki üniversiteyi kullanmaktadır.

¹⁵ Antepia projesi, Sinpaş GYO ve Paralel Yapı ortaklığında hayata geçmiştir. Paralel Yapı şirketinin yönetim kurulu başkanı aynı zamanda Zirve Üniversitesi'nin mütevelli heyeti başkanı olan Taner Nakıboğlu idi.

¹⁶ www.sahibinden.com sitesinden yapılan sorgulamaya göre Antepia'da kiralık konutlar 1.000-9.000 TL arasında, satılık konutlar ise 240.000-2.790.000 TL arasındadır.

¹⁷ Üniversitenin kent aktörleri arasında önemli bir yeri olduğu rektörün il, ilçe protokolündeki yerinden de anlaşılabilir. Rektörün illerdeki protokoldeki yeri Belediye başkanından sonra 5. sıradır.

Kaynakça

Arslan H (2013). Effectiveness of Board of Trustees in University Governance. *European Journal of Research on Education*, 1(1), 6-13.

Ayhan B ve Sağıroğlu S (2012). İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadı: MÜSİAD Örneği. *Praksis*, 27, 117-144.

Berkes N (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Ed. Ahmet Kuyuş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgin N (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bourdieu P (1986). The Forms of Capital. İçinde: John G. Richardson (Der.), *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*, Çev. Richard Nice. Greenwood Press.

Brenner N ve Theodore N (2002). Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism. *Antipode*, 34(3), 349-379.

Brenner N (1999). Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Studies. *Theory and Society*, 28(1), 39-78.

Brockliss L (2000). Gown and Town the University and the City in Europe, 1200-2000. *Minerva*, 38, 147-170.

Buğra A (2013). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra A ve Savaşkan O (2014). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm, Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Castells M (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Colhoun C (2007). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. İçinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Der.) *Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Florax R (1992). *The University: A Regional Booster*. Avebury.

Gürbüz R ve Akkaya Y (2014) Türkiye’de “Vakıf” Üniversiteleri: Eğreti Bir Özellik. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18), 67-80.

Harvey D (2010). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis.

Jessop B (2002). Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective. *Antipode*, 34(3), 452-472.

Jessop B (1996). Post-Fordism and the State. İçinde: Bent Grave (Der.) *Comparative Welfare System*.163-183

Jessop B (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. The Pennsylvania State University Press.

Korkut H (1992). Türkiye’de Üniversite Açma Politikası. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(4), 97-115.

Meydan S G ve Emür S H (2013). Kentleşme ve Kentsel Rant İlişkisi: Kayseri Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(4), 51-73.

Öncü A (1984). Cumhuriyet Döneminde Odalar. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 50, 1566-1576.

Sayıbaşı K (1976). Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British and Turkish Cases. *METU Studies in Development*, 11, 117-136.

Teker S ve Özer B (2012). Yeni Vakıf Üniversiteleri Kuruluş Yeri Seçimi ve Akademik Alan Odaklanma Önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 66-93.

Tok E (2003). Anatolian Cities and the New Spirit of Turkish Capitalism. *Turkish Policy Quarterly*, 7(4), 81-89.

Toprak M A (2012). Mekânsal Planlama Politikaları ve Kentlerin Sosyo-Ekonomik Durumu Işığında Türkiye’de Üniversiteleşme Süreci. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21(2), 1-23.

Wallerstein I (1999). *Üniversite Sisteminin Geleceği*. Fernand Braudel Center.

Yalçın M C ve Thornley A (2007). Globalisation, Higher Education, and Urban Growth Coalitions: Turkey’s Foundation Universities and the Case of Koc University in Istanbul. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25, 822-843.

İnternet Kaynakları, Görsel ve Yazılı Materyal

AK Parti 2023 Vizyonu Siyasi Vizyonu, Siyaset, Toplum, *Dünya* (2012). <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>. Son Erişim Tarihi: 06/01/2017.

Altın Taksi, 9 Şubat 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=C7xP-uHKHOs>. Son Erişim Tarihi: 15/01/2017.

Arıkan B ve Üstün Z (2013). Yüksek Öğrenim Endüstriyel Kompleksi: Özel Üniversiteler ve Mütevelli Heyetleri Üzerinden Bağlı Oldukları Şirketler ve Kurumlar Ağı. <https://graphcommons.com/graphs/b4f91671-c778-4b01-85ba-205625e26b4e>. Son Erişim Tarihi: 20/01/2017.

Arka Koltuk, 16 Ocak 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=jHmbEtRKc>. Son Erişim Tarihi: 20/02/2017.

Güçlü A (2011). Niye üniversite kuruyorlar? (2). *Milliyet*, 1 Mart. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/niye-universite-kuruyorlar---2--1911841/>. Son Erişim Tarihi: 20/01/2017.

Milliyet, (09/07/1995). “Meclis’te Rezalet”. www.gazetearsivi.milliyet.com.tr. Son Erişim Tarihi: 17/06/2012.

TBMM Zabıt Ceridesi (1 Kasım 1937), Cilt:20, 7. Son Erişim Tarihi: 09/10/2016.

Üç Nokta, 18 Mart 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=meorFIFbGMw>. Son Erişim Tarihi: 20/02/2017.

YÖK Yasa Tasarısı (2012) <http://www.memurlar.net/common/news/documents/302681/yok-tasari.pdf>. Son Erişim Tarihi: 06/01/2017.

https://www.sahibinden.com/emlak?query_text=antepia.

<https://www.youtube.com/watch?v=clfOhA06reA> (9:07- 9:13 arası). Son Erişim Tarihi: 20/01/2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=WyyQSBZd9hI> (2:01-2:07 arası). Son Erişim Tarihi: 20/01/2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=rP2ARYi578s> (1:07:00- 1:07:10 arası). Son Erişim Tarihi: 20/01/2017.

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti_Devlet_Protokol%C3%BC. Son Erişim Tarihi: 06/01/2017.

<http://www.yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz>. Son Erişim Tarihi: 26/10/2018.

http://www.yok.gov.tr/documents/10279/43653871/vakif_yuksekokretim_2018.pdf/f0e745e5-881f-4bcc-ba84-188db9559b1f. Son Erişim Tarihi: 26/10/2018.

Soma'da Madencilerin Risk Anlamlandırmalarında Kurumsal ve Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri

Çağatay Topal, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, e-posta: catopal@metu.edu.tr

Fatma Umut Beşpınar, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, e-posta: bespınar@metu.edu.tr

Çağrı Topal, ODTÜ İşletme Bölümü, e-posta: ctopal@metu.edu.tr

Özet

Bu çalışma 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma'da 301 madencinin hayatını kaybettiği facianın meydana geldiği madendeki riskleri anlamlandırmak ve süregiden benzer risklerle baş etmek için madencilerin farklı sosyal bilgi kümelerini nasıl kullandıklarını incelemektedir. Çalışma, 2015 yılı Haziran ve Eylül aylarında Soma'da yapılan saha araştırmasında toplanan verilere dayanmaktadır. Sosyal bilgi kümesi, bir grubun ortaklaşa anlamlarının bütünüdür (Berger ve Luckmann, 1966). Bu küme, grup üyelerinin ilişkileri, rolleri ve kimliklerine dair yerleşik anlamları barındırır. Bu çalışmada, madencilerin özellikle iş güvenliği konusundaki kurumsal bilgi kümelerine ulaşımının oldukça sınırlı olduğu savunulmaktadır. İlk olarak, üretim baskısı ve geniş bir yedek işgücünün varlığı, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin eğitimlerin ve denetlemelerin işveren tarafından uygulanmamasına veya ihmal edilmesine yol açmakta ve madencilere tam zamanlı çalışmaya başlamadan önce yeterince işyeri ve iş güvenliği eğitimi verilmemektedir. İkinci olarak, maden yönetimine karşı madencileri temsil etmesi gereken sendika işverenle işbirliği içine girmekte ve teknik uzmanlık ve güvenlik mevzuatına uyum konularında yönetimi sorgulamaktan kaçınmaktadır. Üçüncü olarak, iş yerinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin konuları denetlemekten sorumlu İSG (iş sağlığı ve güvenliği) uzmanları ve iş yeri dışındaki barolar ve işyerini temsil etmeyen sendikaları da içeren meslek kuruluşları madeni etkin bir şekilde denetleyememekte ve sahip oldukları kurumsal bilgi niteliğindeki teknik-yasal-hukuksal bilgi ve tecrübelerini madencilere aktaramamaktadırlar. Dolayısıyla, farklı kaynaklardan erişilebilecek kurumsal bilgi madencilere ancak yönetimin izin verdiği ölçüde açıktır. Madenciler kurumsal bilgiden büyük ölçüde yoksunken, madencilik bilgisi madendeki günlük çalışmalarlarıyla ve ilişkileriyle elde ettikleri geniş bir yerel bilgi kümesinden yararlanarak yapmaktadırlar. Bu yerel bilgi kümesi, madencilerin geçmişten bugüne ortaklaşa biriktirdikleri tecrübeleri, bilgileri, kaygıları, alışkanlıkları ve tavırları içermektedir. Bu küme, madencilerin yönetime karşı koymak için kullanabildikleri temel bilgi kaynağıdır. Fakat bu bilgi teknik ve yasal anlamda ne yönetim tarafından, ne de devletin ilgili yetkilileri tarafından meşru bir kaynak olarak görülmektedir. Bu da madencilerin iş güvenliğine dair meşru taleplerinin görmezden gelinmesi için yönetime dayanak sağlamaktadır. Kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasında oluşturulan hiyerarşi ve gerilim ile kurumsal bilginin kullanımının maden yönetiminde kısıtlanması ve tekelleştirilmesi, madendeki güvenliksiz koşulların sürmesiyle sonuçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Soma, madenciler, risk, kurumsal bilgi, yerel bilgi.

Topal Ç, Beşpınar FU ve Topal Ç (2018). Soma'da Madencilerin Risk Anlamlandırmalarında Kurumsal ve Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 371-402.

371

The Production Dynamics of Institutional and Local Knowledge in the Risk Construction of the Soma Miners

Abstract

This study examines how miners use different sets of social knowledge to make sense of the risks in the mine where the 301 miners lost their lives in Soma on May 13, 2014, and to deal with similar ongoing risks. The study is based on data gathered during a field work in Soma in June and September 2015. A set of social knowledge refers to the collective meaning of a group as a whole (Berger and Luckmann, 1966). This set contains embedded meanings for the associations, roles, and identities of group members. In this study, it is argued that the access of miners to institutional knowledge sets, especially on the topic of job safety, is very limited. First, the production pressures and the existence of a large reserve workforce lead the management not to implement or to neglect training and auditing of occupational health and safety; and consequently the miners are not adequately trained before they start full-time work. Secondly, the trade union, which has to represent the miners before the management, cooperates with and avoids questioning the management in terms of their non/compliance with technical expertise and safety legislation. Thirdly, occupational health and safety specialists and professional associations, including the bar associations and other unions, cannot effectively inspect and cannot transfer their technical, legal and juridical knowledge – qualified as institutional knowledge – and experiences to the miners. Therefore, the institutional knowledge accessible through different sources are open to the miners only to the extent that the management permits. While the miners are largely deprived of the institutional knowledge, they do their work by taking advantage of a wide range of local knowledge that they have acquired through their daily work and relationships. This set of local knowledge contains the experiences, knowledge, concerns, habits and attitudes that miners have accumulated from past to present. This set is the basic source of knowledge that miners can use to resist the management. However, this knowledge is recognized as technically and legally as a legitimate source neither by the management nor by the relevant authorities of the state. This provides the basis for the management to ignore the legitimate demands of the miners about occupational safety. Hierarchy and tension between institutional and local knowledge sets, and the restraint and monopolization of the use of the institutional knowledge by the management result in the continuation of unsafe working conditions.

Keywords: Soma, miners, risk, institutional knowledge, local knowledge.

Giriş

Bu çalışma 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma'da 301 madencinin hayatını kaybettiği faciyanın meydana geldiği madendeki riskleri anlamlandırmak ve süregiden

benzer risklerle baş etmek için madencilerin farklı sosyal bilgi kümelerini nasıl kullandıklarını incelemektedir. Çalışma, 2015 yılı Haziran ve Eylül aylarında Soma'da yapılan saha araştırmasında toplanan verilere dayanmaktadır. Saha araştırması Soma'da farklı maden şirketlerinde çalışan madenciler ve mühendislerle yapılan derinlemesine mülakatları içermektedir.

Sosyal bilgi kümesi, bir grubun ortaklaşa anlamlarının bütününe ifade eder (Berger ve Luckmann, 1966). Bu küme, grup üyelerinin ilişkileri, rolleri ve kimliklerine dair yerleşik anlamları barındırır. Bu çalışmada madencilerin, özellikle iş güvenliği konusundaki kurumsal bilgi kümelerine ulaşımının oldukça sınırlı olduğu savunulmaktadır. İlk olarak, üretim baskısı ve geniş bir yedek işgücünün varlığı, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin eğitimlerin ve denetlemelerin yönetim tarafından uygulanmamasına neden olmakta ve/veya bu eğitimlerin ihmal edilmesini meşrulaştırmaktadır. Bir diğer deyişle, madencilere tam zamanlı çalışmaya başlamadan önce yeterince eğitim verilmemektedir. İkinci olarak, işverene karşı madencileri temsil etmesi gereken sendika yönetimle işbirliği içine girmekte ve teknik uzmanlık ve güvenlik mevzuatına uyum konularında yönetimi sorgulamaktan kaçınmaktadır. Üçüncü olarak, iş yerinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin konuları denetlemekten sorumlu İSG (iş sağlığı ve güvenliği) uzmanları ve iş yeri dışındaki barolar ve işyeri temsilcisi olmayan diğer sendikaları da içeren meslek kuruluşları madeni etkin bir şekilde denetleyememekte ve sahip oldukları kurumsal bilgi niteliğindeki teknik-yasal-hukukal bilgi ve tecrübelerini madencilere aktaramamaktadırlar. Dolayısıyla, farklı kaynaklardan erişilebilecek kurumsal bilgi madencilerin ulaşımına ancak yönetimin izin verdiği ölçüde açıktır.

Kurumsal bilgidен büyük ölçüde yoksun olan madenciler, madenciligi madendeki günlük çalışmalarıyla ve ilişkileriyle elde ettikleri geniş bir yerel bilgi kümesinden yararlanarak yapmaktadırlar. Bu yerel bilgi kümesi, madencilerin geçmişten bugüne ortaklaşa biriktirdikleri tecrübeleri, bilgileri, kaygıları, alışkanlıkları ve tavırları içermektedir. Bu küme, madencilerin yönetime karşı koyarken kullandıkları temel bilgi kaynağıdır. Tarihsel olarak konuya baktığımızda benzer örnekleri bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Zonguldak'taki madencilerin emniyet lambalarına gösterdikleri direnç yerel bilgiyi örnekler. "Açık lambalar daha iyi ışık veriyordu ve emniyet lambalarından daha uzun ömürlüydü. Üstelik Kuzey Amerika'daki kimi maden bölgelerinde de madenciler açık lambaların madenleri daha güvenli kıldığına inanıyorlardı çünkü çok küçük gaz birikimlerini yakıyorlardı. Böylece Zonguldak işçilerinin tehlikeli görünen durumlarda bile açık lambaları kullanmaya devam etmeleri başmühendisin suçladığı üzere onların "aptallığından" değildi, madencilerin daha iyi bir güvenlik anlayışına sahip olmalarıyla ilgiliydi" (Quataert, 2009:

339-340). Fakat bu tip bir bilgi, iş güvenliğinin bir uzmanlık haline gelmeye başladığı o dönemde bile teknik ve yasal anlamda ne yönetim tarafından, ne de devletin ilgili yetkilileri tarafından meşru bir kaynak olarak görülmektedir. Bu da madencilerin iş güvenliğine dair meşru taleplerinin görmezden gelinmesi için yönetime dayanak sağlamaktadır. Kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasında oluşturulan hiyerarşi ve gerilim ile kurumsal bilginin kullanımının maden yönetiminin kısıtlanması ve tekelleştirilmesi, madendeki güvenliksiz koşulların sürmesiyle sonuçlanmaktadır.

Metodoloji

Çalışma, örnek olay olarak Soma faciasını incelemektedir. Soma'da üretilen kömür linyittir ve ilk ocak 1923 yılında açılmıştır (Bütün, 2015). Çalışmanın odaklandığı maden 1990 yılında üretime başlamış ve 15 sene boyunca Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) tarafından çalıştırılmıştır. Madenin işletme hakkı 2006 yılında özel bir firmaya (Park Teknik Şirketi) devredilmiştir. Bu firma, madende 2006'da 50 bin ton, 2007'de 270 bin ton, 2008'de 230 bin ton ve 2009'da 300 bin ton üretim yapmıştır (Yalman ve Çelik, 2016). Firma, çıkarılan kömürün çok yüksek yanıcı özelliğe sahip olduğunu ve bu durumun doğuracağı tehlikeler nedeniyle madeni güvenli ve ekonomik bir şekilde işletmenin mümkün olmadığını öne sürerek madenin işletmesini 2009 yılında bırakmıştır (TMMOB, 2014). Yine aynı firmaya göre, bu madenin nispeten güvenli üretim kapasitesi yıllık 1.5 milyon tondur (BÜSAGR, 2015). İstihdam edilebilecek madenci sayısıysa 800 olarak belirtilmiştir (Yücesan-Özdemir vd., 2016). Fakat aynı sene içinde işletme hakkını alan Soma Kömür İşletmeleri, gerekli altyapıyı hazırlamadan zamanla işçi sayısını 3000'e, üretimiyse yıllık 4 milyon tona çıkarmıştır. Bütün bu süre boyunca devlet madenin mülkiyet ve denetim hakkını elinde tutmuştur (TBB, 2014).

13 Mayıs 2014 tarihinde Manisa'nın Soma ilçesinde meydana gelen ve resmi rakamlara göre 301 madencinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan facia, Türkiye madencilik tarihinin en büyük faciası olarak kayıtlara geçmiştir. Madencilik, inşaatla birlikte, riski en yüksek sektörlerin başında gelmektedir (Müftüoğlu ve Tanış, 2010). Osmanlı Devleti döneminden beri Türkiye'de madencilerin çalışma koşulları Avrupa ve Amerika'daki madencilere göre çok daha zordur ve bu sektörde kaza ve ölüm riski diğer ülkelerle kıyaslandığında çok daha yüksek olmuştur (Quataert, 2009). Türkiye, genel olarak ölümlü iş kazaları oranları açısından Avrupa'da ilk sırada yer almaktadır (Müftüoğlu ve Tanış, 2010). Maden Mühendisleri Odası'nın 2010 tarihli raporunda belirttiği üzere, Soma havzasındaki riskler artan üretimle birlikte daha da artmıştır (BÜSAGR, 2015). Dolayısıyla Soma, hem madencilik sektörünün çok riskli

olması, hem de bölgede yaşanan bu felaket nedeniyle, araştırma için uygun ve öncelikli bir saha olarak ortaya çıkmaktadır. Faciaya ilişkin, söz konusu madende ya da aynı bölgedeki diğer madenlerde çalışmış madencilerle ve sivil toplum örgütü temsilcileriyle yapılan ve yaklaşık 19 saat süren derinlemesine mülakatlar, bu çalışmanın veri kaynağını oluşturmaktadır. 2015 yılı Haziran ayı içerisinde Soma'da yapılan mülakatlar kayda alınmış ve kayıtlar birebir yazıya aktarılmıştır. Madencilerin, Soma faciası genel çerçeve olmak üzere, riskleri nasıl anlamlandırdıklarına ve bu anlamlandırmalarda kurumsal ve yerel bilgiyi nasıl konumlandırdıklarına dair yanıtları, açık uçlu sorular yardımıyla alınmıştır. Veriyi oluşturan bu yanıtlar, nitel yaklaşımlar kullanılarak çözümlenmiştir. Mülakatlarda yer alanların isimleri metin içinde değiştirilmiştir.

Çözümleme, verinin araştırmacılarca ayrıntılı olarak okunmasına, temaların belirlenmesine ve temalar üzerinden yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. Çözümlemede, araştırma sorusu çerçevesinde, kurumsal ve yerel bilginin madenciler tarafından nasıl tanımlandığına, bu bilgi kümelerinin madenle ilgili hangi süreçlere referansla anlamlandırıldıklarına ve madencilerin bu kümelerle kendilerini nasıl ilişkilendirdiklerine ve nasıl konum aldıklarına odaklanılmaktadır. Kurumsal bilgi örüntüleri üretim, işgücü, işyeri eğitimi, sendika ve denetim süreçleri üzerinden; yerel bilgi örüntüleri ise tecrübe, bilgi, kaygı, alışkanlık ve tavır ortaklıkları üzerinden şekillenen söylemler aracılığıyla formüle edilmektedir.

Teorik Arkaplan

Sosyal bilgi kümesi bir grubun üyelerinin ortaklaşa ürettiği anlamları içerir (Berger ve Luckmann, 1966). Üyelerin günlük yaşantılarının şekillendirdiği tecrübeler, örüntüler halinde görünür oldukça, ortak anlamlara yol açarlar ve bu anlamlar daha sonraki tecrübeleri de anlamlandırmakta kullanılırlar (Beamish, 2002; Lupton, 2006). Böylece anlamlar sürekli tekrarlanarak baskın bir anlayış oluştururlar. Grubun yaşamında keskin değişimler olmadığı ve dolayısıyla günlük tecrübeler çok fazla değişmediği sürece baskın anlayış varlığını güçlenerek sürdürür, üyelerce onaylanır ve yerleşikleşir (Berger ve Luckmann, 1966; Slocic, 1986). Grup yaşamındaki davranış ve alışkanlıklar bu anlayış çerçevesinde anlamlı ve gerçek kılınır. Grup üyesi olmayanlarca anlamsız, tehlikeli ve hatta gerçektışı olarak görülebilecek davranışlar ve alışkanlıklar üyelerce sıradan olarak görülürler (Berger ve Luckmann, 1966). Baskın anlayış çevresindeki anlamlar yazılı olmayan bir küme oluşturabileceği gibi (mesela bir kurumdaki günlük karşılaşmalarda selamlaşmaya dair yazılı bir kural olmaması yine de selamlaşılması), yazılı bir küme de oluşturabilirler (mesela günlük yazışmalarda hitabet şekline dair yazılı kuralların olması ve buna uyulması). Aslında bu

kümelerin her ikisi de benzer toplumsal süreçlerin ürünüdürler ve her ikisi de belirli bağlamları yansıtır (Bradburry, 1989). Fakat yerel sosyoekonomik bağlam ve mekân, yazılı olmayan bilgi kümesinin oluşumunda daha fazla göze çarpar (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2014; Masuda ve Garvin, 2006; Özcan, 2016; Tilt, 2004). Yazılı bilgi kümesi ise, genellikle kurumsal bir uzmanlık konusudur ve mekândan bağımsız, çok daha kapsayıcı bir bağlamda geçerlilik iddiasını temsil eder (Ericson ve Haggerty, 1997; Hutter, 2006). Bu bağlamlara bakarak, yazılı olan kurumsal, yazılı olmayan ise yerel bilgi kümesi olarak adlandırılabilir.

Yerel ve kurumsal bilgi kümeleri arasındaki ayırım, farklı grupların veya grup üyelerinin risk anlamlandırmalarında da gözlemlenebilir (Kunreuther and Slovic, 1996; Slovic, 1986, 1987). Garvin (2001), bilim insanları ve sıradan vatandaşların risk anlayışlarını incelediği çalışmasında, vatandaşların risk değerlendirmelerinde popüler kaynaklardan yararlandıklarını, sağduyuya dayanarak kanıtlama yaptıklarını ve ikili bir yapıda (ya riskli ya risksiz) anlayış geliştirdiklerini gözlemiştir. Vatandaşların karmaşık meseleleri anlamak için kaynakları sınırlıdır. Elde ettikleri bilgi genellikle bireysel tecrübeye dayanmakta ve sonrasında bu bilgi yerel bilgi kümesinin parçası olmaktadır. Bilim insanlarıysa kurumsallaşmış yöntemlerle bilgi toplamakta, kanıtlama yapmakta ve olasılıklara dayalı bir anlayış geliştirmektedirler. Karmaşık meseleleri parçalara ayırıp analiz etmektedirler. Analiz sonucu söz konusu olaya ilişkin geliştirilen bilgi daha sonra kurumsal bilgi kümesinin bir parçası olmaktadır. Benzer şekilde, Slovic (1987) sıradan vatandaşların ve bilim insanlarının risk anlayışlarında farklılıklar olduğunu söyler. Slovic (1987), kurumsal veya bilimsel düzlemde bakıldığında vatandaşların anlayışlarının hatalar barındırdığını, yine de bazı güçlü öngörülerle birlikte uzmanlarınkinden çok daha zengin olduğunu, aynı zamanda bilim insanları gibi uzmanlarca görmezden gelinen meşru kaygıları da içerdiğini söyler. Rohrman ve Renn (2000) de bu bulguyu destekleyerek sıradan insanların risk anlayışlarının sistematik, teorik ve kurumsal olmaktan öte sezgisel ve yönlendirmeye açık, bununla birlikte daha zengin olduğunu belirtir. Dolayısıyla sıradan vatandaşların riske dair bilimsel veya kurumsal bilgiyle eğitilmeleri gereğine dikkat çekilirken, uzmanların da sıradan insanlardan edinecekleri farklı bilgiler olduğu düşünülmektedir (Rayner, 1992; Slovic, 1986, 1987).

Kalaycıoğlu ve Çelik'in (2014) Tunçbilek Kömür İşletmeleri'ne odaklanan çalışması, özelleştirme, yeni teknolojilerin kullanıma girmesi ve göç gibi süreçler bağlamında, bir grup olarak madencilerin değişen deneyimlerini ve yerel risk anlamlarını incelemektedir. Madenlerde çalışan işçi sayısının kayda değer şekilde azalması, bağlı olarak sendikanın gücünün aşınması, devletin madene eskiden verdiği önemi vermemesi, şirketler arasındaki rekabet, giderek düşen

ücretler, madencilerin işlerini eskisi gibi benimseyememeleri ve sonuç olarak maden işinin eski itibarını kaybetmesi, yeni yerel tecrübeler olarak ortaya çıkmaktadır (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2014). Madencilik asgari ücretli, dönemsel/geçici, güvencesiz, denetimsiz olmasına rağmen, yüksek işsizlik oranlarından ötürü alternatifsiz bir işe dönüşürken özellikle de kadrolu ve taşeron işçiler ayrışırken (Özcan, 2016), madenciler bu yeni koşullarda madencilik ve işsizlik risklerini birlikte tecrübe etmektedirler. Kötü çalışma koşullarına ve beden sağlığına dair kaygılara karşın (Gülduran vd., 2013), maden işine girebilmek ancak tanıdık ve kimi zaman rüşvet kanallarıyla mümkün olmaktadır. Maden işinde esas olan ve riski belirli ölçüde kabul edilebilir kılan dayanışma, maden tecrübesinin parçası olmaktan giderek çıkmaktadır (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2014; Sarıkaya, 2013). Bu dönüşümlere paralel olarak, madencilığe ilişkin yeni bir yerel bilgi kümesi oluşmaktadır.

Sıradan vatandaşların veya madencilerin yerel anlamlandırma barındıran bilgi kümesi tecrübelerle üretildiği sürece, kurumsal küme kadar güçlü olabilir (Berger ve Luckmann, 1966). Ayrıca, tecrübeyle onaylanmayan kurumsal bilgiler, yerele göre daha kırılımandır. Zira kurumsal bilginin somut deneyimle bağlantısı görece daha zayıftır. Yine de, riski anlamlandırmada kurumsal bilgi kümesi yerel kümeye göre baskın durumdadır (Adams, 1995; Ericson ve Haggerty, 1997; Otway, 1992; Perrow, 1984; Zinn and Taylor-Gooby, 2006). Kurumsal küme, bilimsel bilgi ve yasal bilgi şeklinde görünür olarak ve bu bilgileri tekelleştiren kamusal ve özel kurumların desteğiyle kolayca çerçevelenip tanımlanamayan yerel bilgiyi ikincilleştirmektedir (Ericson ve Haggerty, 1997; Hutter, 2006). Bu süreçte, kurumsal güç ile kurumsal bilgiyi üreten bilimin ve hukukun evrensel, kapsayıcı ve soyut meşruluğu birleştirilmektedir. Yerel küme ise ne belirli bir kurumsal temsile sahiptir, ne de somut ve belirli bir bağlamı temsil etmektedir. Bundan dolayı kapsayıcılığı sınırlıdır. Yerel bilgi, kamusal yapıların ve özel şirketlerin anlayacağı dili konuşamayan sıradan insanları ve bakış açılarını ifade eder. Bu bilgi, ancak, kurumların çizdiği sınırların içinde kullanılır (Ericson ve Haggerty, 1997). Öyle ki insanların kaygıları kurumsal bilginin terimleriyle, mesela birtakım matematiksel göstergelerle ya da yasa maddeleriyle, yeniden tanımlanamazlarsa yok sayılmaktadır (Checker 2007; Otway, 1992). Her ne kadar insanlar kaygılarını kendilerini doğrudan etkileyen şeyler üzerinden tanımlasalar da (Macnaghten, 2006), uzmanların kullandığı dilden kopuk olmaları nedeniyle bunlar inceleme konusu yapılmazlar. Otway (1992), ve Zinn ve Taylor-Gooby (2006) bu kaygıların, kurumsal uzmanlarca bilimsel-yasal yaklaşımın dışında kalan ve işlerini engelleyen, önyargılı ve irrasyonel görüşler olarak değerlendirildiğini belirtirler. Kaygı şeklinde ifade edilen yerel bilgi, kurumsal bilginin sınırlarına erişemez. Kurumsal bilgiye erişim, bu bilginin

kendine özgü dilini ve bağlı terimleri bilmeyi gerektirmektedir (Cable vd., 2008). Uzmanlar sorunları bu terimlerle ve onların sınırlarına uyacak şekilde tanımlarlar (Otway, 1992). Bu terimler bilinemediği veya anlaşılması önlendiği ölçüde, bilgi üzerindeki denetim ve kullanım kolaylaşmaktadır. Kurumsal bilginin yerel bilgi kümesi içerisinde yorumlanıp eleştirilmesi zorlaşmaktadır. Aslında özgün kuruluşu ve diliyle yasal ve teknik uzmanlık bilgisi, kurumsal bir yaptırım gücünü elinde bulunduranlar ve bu bilgiye erişimi denetleyenlerce, yerel kaygıları düzenli şekilde dışlayan bir araç olarak kullanılmaktadır. Kurumsal bilgi yerel bilgi kümesinin diline “çevrilmedikçe” bu kümenin anlamlandırılıp, yorumlanıp, eleştirilmesi oldukça zordur. Hatta kimi zaman kurumsal bilginin sınırlarını bile zorlayan bu kullanımı onaylamak üzere, yerel bilginin kendisinden de yararlanılmaktadır (Rao vd., 2004). Fakat kurumlar hiçbir zaman yerel kümenin kurumsal dönüşürücü bir biçimde kendilerine nüfuz etmesine izin vermemektedirler.

Bu bağlamda, Checker (2007) çevresel risk değerlendirmelerinin, gelir düzeyi düşük, beyaz ve ayrıcalıklı sınıflardan olmayanların görüşlerini dışlayıcı şekilde yapıldığına işaret etmektedir. Benzer bir şekilde, Quandt vd. (1998), tarım işçilerinin kimyasallara maruz kalmaktan kaynaklı riskleri anlamlandırırken tecrübe ettikleri belirtilere güvendiklerini, çiftlik sahiplerinin ise ölçüm aletlerindeki okumalara ve kurumsal yönergelere uyulup uyulmamasına göre değerlendirme yaptıklarını ifade etmektedir. İşçilerde ortaya çıkan belirtiler, ölçüm ve yönergelere dayanarak toprak sahipleri tarafından görmezden gelinmektedir. Dahası toprak sahipleri, iş baskısı altında ölçüm ve yönergeleri de dikkate almayabilmektedir. Yine tarım işçileri üzerine bir çalışmada, Rao vd. (2004), toprak sahiplerinin, tarım işçilerinin maruz kaldığı tarım ilaçlarının önemli bir risk oluşturmadığını, çünkü işçilerin eğitim aldıklarını ve gerekli donanımına sahip olduklarını iddia ettiğini söylemektedir. Gerçekte alınan eğitim yetersizdir ve koruyucu ekipman gerektiği gibi kullanılmamaktadır. Ayrıca iki grup arasındaki dilsel ve kültürel engeller, eğitimin anlaşılmasını ve koruyucu ekipmanın kullanılmasını olumsuz etkileyecek şekilde iletişimi zorlaştırmaktadır. Toprak sahipleri bir yandan kurumsal yöntemlere dayanarak, diğer yandan ilaçları uzun yıllardır sorunsuz uyguladıklarını söyleyerek alternatif yerel tecrübeyi kullanarak riskin varlığını reddetmektedirler.

Bilimsel ve yasal bilgi kurumlarca kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanılırken ve genellikle yerel bilgiye baskın kılınırken, kurumsal bilginin kurumların daha alt kademelerinde benimsenip kullanılmasının önüne geçmek bazen bir yönetim politikası olarak karşımıza çıkar (Cable vd., 2008). Gerçekten, madencilik gibi pek çok sektörde kurumun omurgasını oluşturan alt kademe işler, kitabına değil tecrübeye göre ya da sektörün özel koşullarında oluşmuş yerel bilgiyle

ilerlemektedir (Rasmussen, 2010; Wicks, 2001). Yerel bilgi kümesi madenlerde ve diğer sektörlerdeki işlerde tutarlılık sağlar (Berger ve Luckmann, 1966). Fakat yerel tecrübeyle açık seçik tespit edilen risk, kurumsal bilgiye dayanılarak yok sayılabilmektedir; çünkü alt kademelere ulaşması kısıtlanarak benimsenmesi engellenen kurumsal bilgiyle yerel bilgi sürekli bir çatışma halinde kalmaktadır. Kurum kurumsal bilgi üzerindeki tekeli pekiştirirken, yerel bilgi kümesinin alternatif olarak yeniden üretilmesi ve böylelikle de bilimsel ve yasal bilgiyle tanımlanan ve desteklenen kurumsal bilgi karşısında konumlanması sağlanmaktadır. Böylece yerel bilgiye dayandırılan risk anlamlandırmasının gerçekliği her zaman sorgulamaya açık hale gelmektedir. Ayrıca, hiyerarşik olarak alt kademelerde üretilen yerel bilginin etkisi, üst kademelerin desteğine sahip kurumsal bilgi kümesiyle daha kolay denetlenebilmektedir. Yerelden gelen bilginin kurumsal kabulü veya kurumsal bilgiye eklenmesi denetlenirken, yerel bilginin kurumsalla ve kurumsal bilginin yerelle tamamlanmasının önüne geçilmektedir. Bu iki bilgi kümesi düzenli olarak ayrıştırılmaktadır.

Sürekli ayrıştırılma kurumsal bilginin bir kurum veya şirket içinde tam olarak benimsenmemiş veya kurumsallaşmamış olarak kalması demektir (Berger ve Luckmann, 1966). Tam kurumsallaşamayan veya sıradanlaşıp benimsenmeyen bilgi kümesi dışsal desteklerle ayakta kalır. Belirtildiği üzere, bu destekler kurumsal bilginin parçası olduğu bilimsel ve yasal bilginin genel kabul görürlüğünde ve üreticilerinin hiyerarşik konumlarında belirginleşir. Kurumsal bilgi, bu dış destekler sayesinde, meşru kullanımından bağımsız olarak, yerel bilgiyle baskın karşıtlığını sürdürebilir. Zaten asıl amacı mesela madendeki risk yönetim uygulamaları için genel kabul oluşturmak ve böylece madendeki veya herhangi bir kurumdaki yerel uygulamalara kamunun denetim yoluyla müdahale etmesini engellemektir (Berger, 1967; Ericson ve Haggerty, 1997). Kurumsal bilginin kendi mantığı dışında yerele dayatılması daha çok hiyerarşi eliyle yürütülürken, bilimsel-yasal bilgiye olan referansı genel kabulün oluşumunda kullanılır. Bu arada asıl iş dinamikleri ve işleyiş mekanizmaları kurumsalın meşru katkısından yararlanmayan yerel bilgiyle devam eder. Ele aldığımız örnekte denetim maden işleyiş mevzuatları açısından formel bir yapıya sahipken ve bu yapı yasal olarak da desteklenmişken, maden sahası büyük oranda yerel ve enformel ağlara yaslanan dayı-başı sistemi tarafından denetlenmektedir.

Yerel bilginin operasyonları yürütmede ve kurumsal bilginin ise operasyonları meşrulaştırmada kullanılmak üzere ayrıştırılmasının asıl etkisi denetimler ve yaptırımlar gibi alanlarda kurumun azalan maliyetlerinde gözlemlenir. Alt kademelerde bilimsel-yasal bilginin öğrenilip kullanılma ve özellikle yerel olarak tecrübe edilen risklerin kurumsal bilgiye dönüştürülmesi, bu risklerin kamusal düzeyde kabulüne ve riski üreten kurum üzerinde maliyeti yüksek denetimlere

ve yaptırımlara yol açabilir (Erkan vd., 2016). Ancak, iki bilgi kümesinin ayrışmasıyla kısa vadede azaltılan bu maliyet, orta ve uzun vadede çok daha yüksek bir maliyet olarak ortaya çıkar. Ayrışma ve bilgi akışının kesilmesi sürekli artan bir risk üretir (Akpınar vd., 2014; Gephart ve Pitter, 1993). Hatta bu risk kurumun kısmen veya tamamen çöküşüne yol açabilir (Sarıkaya, 2013). Riskin gerçekleştiği durumlarda kurumsal ve yerel bilgi arasındaki ayrım geçici olarak ortadan kalkar. Bu aynı zamanda bilgi kümelerinin temsil ettikleri sosyoekonomik ve özellikle hiyerarşik ilişkilerin nispeten görünmez veya tersyüz olduğu geçici bir dönemdir (Berger, 1967; Berger ve Luckmann, 1966; Çoban-Keneş ve Taştan, 2016; Kalaycıoğlu ve Çelik, 2014; Özcan, 2016). Gerçekleşen riskin değerlendirildiği bu geçici dönem sonunda, maliyet konusundaki muhafazakâr tavırla birlikte, bilgi kümeleri arasındaki ayrım, yeniden tesis edilir ve kurumun alt ve üst kademelerini birbirinden ayıran hiyerarşi eski gücüne yeniden kavuşur.

Özetle, kurumsal bilgi kümesi bir kurumda yazılı olarak ifade edilen ve biriktirilen bilimsel-yasal bilgilerin toplamıdır. Yerel bilgiyse, aynı kurumda geçmiş uygulamalara ve tecrübelere dayanan çalışanlar arasındaki ilişkilerde ve iletişimde yeniden üretilen bilgilerden oluşur. Birincisi ikincisine göre baskındır çünkü bilimselliğin ve yasallığın genel-geçer meşruiyetiyle ve kullanımını tekeline alan kurumsal aktörlerin güçlü resmi konumlarıyla desteklenmektedir. İkisi arasındaki hiyerarşi kurumun, çok daha az bir maliyetle ve alt kademeleri riskleri etkili bir şekilde sorgulama bilgi ve kapasitesinden yoksun kılarak, işi yürütmesini sağlayabilir. Bu nedenle bu hiyerarşi bazı kurumlarda sürekli olarak yeniden üretilir. Üst kademelerde alt kademelerin kurumsal bilgiye erişimi kısıtlanır ve yerel bilginin kurumsal bilgiye dönüşmesi engellenir. Kurumun yönetim kademelerinde yer alan işverenler, müdürler ve hatta sendika yöneticileri kurumsal bilginin asıl taşıyıcısı ve uygulayıcısıdır. İşçiler ve diğer çalışanlar ise kurum içi ilişkilerde daha çok yerel bilgiyle yer alırlar. Bu iki grup arasındaki hiyerarşi kullandıkları bilgi kümelerinin ayrışmasıyla pekiştirilir. Ayrımın keskinleşmesiyle birlikte üst kademeler kurumsal bilgiyi, bilginin meşru sınırlarının dışında kullanabilme olanağına kavuşur. Kurumsal bilginin bu gayri-meşru kullanımı, ayrışmadan kaynaklanan riski daha büyük boyutlara taşır ve riskin gerçekleşmesi kaçınılmaz hale gelir.

Kurumsal Bilgi ile Yerel Bilgi Arasındaki Gerilimin Yansımaları

Çözümlemesini yaptığımız örnek olayda, bilgi kümeleri arasındaki hiyerarşik ayrımın yeniden üretilmesini, dolayısıyla riskin gerçekleşmesini kolaylaştıran ve kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasındaki gerilimi yansıtan üç konu ön plana çıkmaktadır: (1) üretim baskısı, yedek işgücü ve yetersiz işyeri ve iş güvenliği eğitimi, (2) sendikanın maden yönetimiyle işbirliği yapması, (3)

denetim sorunları ve engelleri. Analizimizde, resmi ve yasal anlamda meşru bilgilerin toplamı kurumsal bilgi kümesi olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık gayri-resmi ve yasal olarak gayri-meşru kabul edilen yerel bilgi kümesi, büyük oranda işçilerin ve genel olarak tüm çalışanların tecrübe, bilgi, kaygı, alışkanlık ve tavırlarına tekabül etmektedir. Çalışmamız kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasındaki eşitsiz ilişkiyi, (a) kurum içinde farklı işlevler üstlenmeleri sonucu ikisi arasında ortaya çıkan ayrışma ve hiyerarşi, (b) bilgi kümelerinin düzenli ve bilinçli şekilde çatıştırılması, ve (c) işçilerin sezgilerinin ve kaygılarının meşruluğunun göz ardı edilmesi, bu yerel bilginin ikincilleştirilmesi, yok sayılması, dışlanması ve kurumsal bilgiyle tamamlanmasının engellenmesi süreçleri üzerinden analiz edecektir.

Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri

Kurumsal bilgi oluşum süreçlerinden büyük ölçüde dışlanan işçilerin madencilik ve işyeri güvenliğindeki bilgileri daha çok gündelik ilişkilerinde elde ettikleri yerel bilgi kümesine dayanır. Bu küme yıllar içinde ortaklaşa biriktirilen tecrübeler, bilgiler, kaygılar, alışkanlıklar ve tavırları kapsar. Madencilik deneyiminde yerel bilgi aile, akraba, etnik grup, usta-acemi ve iş arkadaşları ile ilişkilerde üretilmekte ve bu kanallar ile aktarılmaktadır. Maden işçilerinin çoğunlukla yerel bilgi kümesine göre hareket etmelerinin önemli sebeplerinden biri madenciliğin aile mesleği olarak kabul edilmesidir. Madencilerin hakkını savunan bir dernek yöneticisi Kerem Kurtul madenciliğin “atadan dededen” geçen bir meslek olduğunu söyler. Madencilerin sıklıkla babaları, en azından üst kuşaktan bir akrabaları da madencidir (Bütün, 2015; Müftüoğlu ve Taniş, 2010). Çoğu maden işçisi madencilikten başka bir mesleği deneyimlememiştir. Kurtul madenciliğin farklı dallarında dahi babadan oğula aktarılan benzer bir ihtisaslaşmaya rastlandığını belirtir (Kişisel görüşme, 15.06.2015):

Bir madenci ilk defa madene girdiği zaman, örneğin ‘ben kazmacıyım’ diye girer. Babası kazmacı olduğu için. Yani zaten ihtisaslaşmış köyleri vardır bunların. Kazmacı köyleri, domuzdamcı köyleri, taramacı köyleri, işte ne bileyim topçu köyleri, ne bileyim tulumbacılar gibi vesaire vesaire...

Babadan oğula aktarım yoluyla gelişen bu ihtisaslaşma süreci bir madencilik alt kültürüne dönüşür. Bu alt kültür de yeni yetişenleri benzer mesleklere ve uzmanlaşmalara çeker. Babalarının maden deneyimlerini dinleyerek büyüyen çocuklar için madencilik işi yabancı oldukları bir çalışma alanı değil, yaşamları boyunca tanıdık oldukları bir iştir.

Madencilik deneyiminin ‘güçlü erkekliğin’ kurulması ve aktarımındaki önemini

de burada vurgulamak gerekir. Gücün önemli olduğu, çok riskli, özel ihtisas gerektiren bir işte çalışmak, bu deneyimin aile ve diğer sosyal gruplar içinde erkeklik/babalık kurgusunu sürekli besleyen aktarımıyla beraber yürümektedir. “Ekmeğini taştan çıkaran”, güçlü ve bu kadar riskli bir işin bir boyutunda uzmanlaşmış bir baba olmak çocukların gözünde bir tür kahramanlık olarak algılanır. Bunun bir yansıması olarak, Soma’nın farklı bölgelerinde, mahallelerinde yaşayan madencilerin bölgelere ve etnik kimliklere göre ihtisaslaştığı da görülmektedir. Cumhuriyet öncesinden başlayarak belirli köyler madenciliğin belirli alanlarında uzmanlaşmaktadır (Quataert, 2009). “Bu köyden kazmacı çıkar” şeklinde ifade bulan bu olgu kuşaklar boyu yerel bilginin aktarım dinamiklerine ilişkin ipucu vermektedir. Sadece işin nasıl ve ne tür bir ortamda yapıldığına değil, aynı zamanda var olan zorluk ve engellerle de nasıl başa çıkıldığına ilişkin yerel bilgi bu “kahramanlık hikâyelerinin” bir parçası olarak aile, akraba ve etnik grup içinde sürekli paylaşılmaktadır.

Yerel bilgi kümesini besleyen bir diğer önemli unsur maden işinin niteliğidir. Madencilik en riskli meslekler arasında yer alır. İşçiler yüksek risk karşısında kendiliğinden bir dayanışma kültürü üretir. Farklı yörelerden veya köylerden gelmelerine rağmen, riskle birlikte baş etmeye çalışırlar (Quataert, 2009). Maden içinde işçilerin hayatları sadece kendilerinin değil, birbirlerinin hareketlerine ve kararlarına bağlıdır. Sendika örgütlenmesi için Soma’da çalışma yürüten Mahmut bu noktayı şöyle açıklar: “Yerin altında başınıza bir iş geldiği zaman ki bu derece risk taşıyan bir yerdesiniz, sizi ilk kurtaracak kişi yanınızdaki arkadaşınız. Ya sizin yaptığınıza bağlı olarak hayatını kaybedecek ya da sizin hayatınızı kaybetmenize neden olacak hatayı yanınızdaki kişi yapacak” (Kişisel görüşme, 16.06.2015).

Mahmut’a göre riskin yüksekliği birbirini gözetmeyi getirir. Maden işinin yüksek riskli niteliği madencilik kültürüne ister istemez dayanışmacı bir özellik katar. İşçilerin bu kültür içinde ürettikleri ve aktardıkları bilgi işçilerin maden işinin risklerine dair geliştirdikleri farkındalığın da aktarımını sağlar. Mahmut işçilerin risklerin yüksekliğinin farkında olduğunu söyler. Farkındalığın birikmesi ve aktarımı yerel bilgi kümesinin ortak bir bilinç çerçevesinde oluşturulduğunu gösterir. “Birbirinin sırtını kollamak gerekir,” “sadece kendisi için değil, madendeki arkadaşları için de her an tehlikelere karşı uyanık olunmalı,” “madende her koyun kendi bacağından asılmaz” ifadelerinde kendini gösteren, madende bireysel olarak risklerle mücadele edilemeyeceği, dayanışmanın her bir madencinin hayatta kalması için vazgeçilmez olduğuna dair bilgi, madenciler arasındaki bu ortak bilincin en önemli paydasıdır (Kişisel görüşme, 16.06.2015). Dayanışmacı kültür işçilerin ve işyerinin güvenliğinin bilgisinin üretildiği temel zeminlerden biridir.

Hemen hemen her mesleğin öğrenme sürecinde rastladığımız usta-çırak ilişkisi yerel bilgiyi üreten bir etken olarak madencilikte de karşımıza çıkar. Madencilik büyük ölçüde görerek öğrenilen bir iştir (Müftüoğlu ve Taniş, 2010). Maden işçisi Çakır, madencilikte gözlemin önemine “göz hırsız” terimiyle işaret eder: “Göz hırsız derler. Yani usta bir şey yaparken o ona böyle bakar. Kendisi yedeklik yapar, ama ustayı izler sürekli” (Kişisel görüşme, 18.06.2015).

Çakır yedekliğin önemini vurgulamakla beraber, göz hırsızlığının eskisi kadar yaygın olmadığını da belirtir; bu durumda madende çalışma kültürünün dönüşümü rol oynamaktadır. Çakır’a göre, madende bazı madencilerin çok yoğun çalıştığı, diğerlerinin ise işten kaçtığı, acemilerin de artık iş yapan ustaların değil, iş yapmayan veya işi savsaklayanların peşinden gittiği gözlemlenmektedir. Eskisi gibi işin inceliklerini öğrenmeye çalışan acemi yerine, işten kaçmayı öğrenen acemi, ustanın işin nitelik ve inceliklerine ilişkin yerel bilgi aktarım sürecinden faydalanamamaktadır. Aktarılan yerel bilgi kümesinde, iş yükünü azaltmak ve kaytarmak üzerine taktikler daha fazla yer almaktadır. Zira ustaların peşinden gidip çok iş yapmak, kazanılan parayı değiştirmemektedir: “Önceden şöyle bir şey de vardı. Kim iyi, tertipli iş yaparsa, yedekler onun peşinden giderdi, ustanın peşinden giderdi. Şimdi kim iş yapmıyorsa yedekler onun peşinden geliyor. Çünkü diyor ki ‘nasıl olsa o da aynı parayı alıyor, ben de aynı parayı alıyorum’” (Kişisel görüşme, 18.06.2015). İşçilerin ‘iyi usta’ olmak yerine ‘işten kaytaran’ olmayı hedeflemesinin ardında nitelik yerine niceliğe dayalı performans/prim sistemlerinin etkisi vardır. Alım garantisi ile teşvik edilen rödovans sisteminde işçilerin iş performansı çıkardıkları kömür miktarına göre değerlendirilmektedir. ‘İyi, tertipli iş yapmak’ yeni yapısal koşullarda mümkün değildir, bu açıdan işçiler geçmişin yerel bilgi kümesi ile bugünün yapısal koşulları arasında oldukça gerilimli bir ilişkiye tanık olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, yerel bilgi kümesi içinde birbirinden farklı ve çelişik bilgilerin var olduğunu ve bu bilgilerin üretim süreçlerinin arkasında kültürel dönüşümlerin yattığını da vurgulamak gerekmektedir. Çakır’ın tespitlerinden hareketle, Soma felaketinin gerçekleştiği madende usta-çırak ilişkisinin eskisi kadar iyi işlemediği, bunun da yerel bilgi kümesinin yeniden üretiminde bir eksiklik yarattığı söylenebilir. Fakat bu eksikliğe ilişkin farkındalığın oluşması, tıpkı dayanışmanın önemine ilişkin farkındalığın oluşması sürecinde yaşandığı gibi zaman alacaktır. Soma felaketi kurumsal bilgi kümesinin oluşturulması ve kullanılmasındaki sorunların olduğu kadar, yerel bilgi kümesi içindeki farklı, kimi zaman birbiriyle çatışan bilgilerin varlığını ve bu çatışmaların riske ilişkin kırılabilirliği arttırdığını açığa çıkaran ve dolayısıyla yerel kümenin de sorunlu olduğunu gösteren bir olay olmuştur.

Yerel bilgi üretimi ve paylaşımında, felaketin daha görünür kıldığı, sorunlu alanlardan biri de dayı-başı sistemidir. Dayı-başılık tarihsel kökleri olan bir sistemdir. Anadolu topraklarında madenciliğin başladığı ilk yıllarda askere ve madenlere gidecek köylüler muhtarlarca seçilmiş, sonraki yıllardaki yasal düzenlemelere rağmen ücretleri muhtarlar tarafından dağıtılmıştır (Quataert, 2009; Quataert ve Duman, 2001). Devlet, işçiler üzerindeki denetimini işçilerin köylüleri olan muhtarlar aracılığıyla sağlamıştır. Yine sıklıkla, madencilerle aynı köyden ve çoğu zaman da hemşehri olan dayı-başılar günümüzde muhtarların yerini almıştır. Maden içinde hiyerarşinin oluşumunda ve çalışanlar arası ilişkileri belirlemede etkin olan dayı-başı sistemi madenciliğin yaslandığı dayanışmacı kültürün katı hiyerarşik bir arka plana sahip olduğunu gösterir. Aslında gayri resmi bir taşeron ve resmi bir ustabaşı olan dayı-başının işe aldırıldığı maden işçileri (BÜSAGR, 2015; Yalman ve Çelik, 2016), dayı-başına karşı kendilerini sorumlu hissetmekte ve dayı-başına tabi olmaktadır. İşe alım sürecinden başlayarak dayı-başının otoritesi kabul edilmekte, madende ilişkiler paternalist ilişki kalıplarının özellikleri olan koruma/kayıma/ezme dinamiklerini göstermektedir. Dayı-başı işe alımda olduğu gibi işten çıkarmada da neredeyse tek otoritedir (Yücesan-Özdemir vd., 2016). Yeri geldiğinde dayı-başı tarafından korunacağını ya da bir sözüyle işten çıkarılabileceğini bilen işçi dayı-başının fiziksel şiddete varan güç uygulamalarına ve daha fazla prim alabilmek için işçinin üzerinde oluşturduğu çalışma baskısına tahammül etmektedir. Hatta işçiler ücretlerinin bir kısmına dayı-başının el koymasına ses çıkaramamaktadır (Yücesan-Özdemir vd., 2016). Bu tür bir çalışma kültürü, riskin yoğun olduğu madende riske ilişkin farkındalık ve dayanışmayı öncelleyen yerel bilgi üretimine sekte vurmaktadır. Felaketin yaşandığı madende olduğu kadar, diğer madenlerin çoğunda da çalışma kültürünü tanımlar. İlginç olan, yerel bilgi kümesinin bir parçası olan dayı-başı sisteminin, şirket yönetiminin tekelinde yer alan kurumsal bilgi kümesinin tekel özelliğini destekleyen bir unsur olarak aynı zamanda kurumsal bilgi hiyerarşisinin gayri resmi, görünmez ama meşru bir parçası olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, dayı-başı sistemi, kamusal bilgi ve yerel bilgi kümeleri arasındaki gerilimi görünür kılan bir uygulamadır. Aynı zamanda, dayı-başı sistemi madenin işleyişi, madencilerin gündelik ilişkileri ve güvenlik konularında üretilen yerel bilgi kümesinin kurucu unsurlarından biri olarak öne çıkar. İşçilerin işverenle ilişkilerinde temel referans olarak bu kümeye başvurmaları pozisyonlarını zayıflatır. Bu anlamda hiyerarşik olarak aşağıdadır ve herhangi bir yaptırım gücü yoktur. İşçilerin temelde güvenliğe dair taleplerinin gayri meşru addedilen yerel bilgi kümesine referansla dile getirilmesi kurumsal bilgi tekelini elinde bulunduran şirket yönetimini otomatik olarak güçlü pozisyonda konumlandırır ve taleplerin reddini kolaylaştırır. Böylece madenin güvenliksiz çalışma ortamı yeniden üretilir.

Bu çalışma ortamı ya da madenin işleyişi, kamusal olmaktan ziyade özel bir alana işaret eder. İçerde kendine özgü yerel pratikler ve bilgiler gelişir. Bu bilgiler kamusal olan kurumsal bilgiden soyutlanır. Kurumsaldan ayrışma madenci üzerindeki denetimi kolaylaştırır. Bu ayrışma zamanla madencilerin kimliklerinin bir parçası olur. Örneğin yeni mezun bir mühendis konum olarak işçiden üstte olsa bile işçiler tarafından 'çaylak' olarak görülür. Madenciler rollerini yerel bilgi kümesinden öğrenirler ve bu roller aracılığıyla yerel pratiğin taşıyıcılarına dönüşürler (Berger ve Luckmann, 1966; Berger, 1967). Yasalara ve hesaplamalara dayanan güvenli roller, pratiğin çok fazla parçası olmaz. Maden içinde sosyalleşme ve yerel öğrenme yoluyla risk konusundaki kurumsal bilgiden mümkün olduğunca soyutlanmış pratikler, yeni madencilerce devam ettirilir (Berger, 1967). Madencilerin kurumsal bilgi kümesine erişimlerinin kısıtlanması, tutarlı bir şekilde, dayı-başların kullanıldığı yaratıcı ve verimli özneye izin vermeyen basit endüstriyel denetimle tamamlanır.

Kurumsal Bilginin Üretim Dinamikleri

i) Üretim Baskısı, Yedek İşgücü ve Yetersiz Eğitim

Üretim baskısının arkasında birbirleriyle eş zamanlı işleyen iki unsur göze çarpmaktadır (TBB, 2014). İlk unsur devletin mevcut enerji politikası çerçevesinde kömür üretiminin artırılması hedefidir. Bu hedef doğrultusunda devlet tarıma sağladığı destekleri en aza indirmiş ve çalışabilir nüfusu madenlere yönlendirmiştir (BÜSAGR, 2015; Bütün, 2015; Yalman ve Çelik, 2016). Ayrıca 1980 sonrası uygulanan neoliberal ekonomi politikalarıyla da uyumlu olarak, TEKEK ve madenler özelleştirilmiş, piyasanın rekabetine dayanamayan ve tarım dışında başka seçenekleri de olmayan çiftçiler kimi zaman maden kentlerine göçerek madenlere girmek zorunda bırakılmıştır. Özelleştirme süreciyle birlikte hem çiftçilerin mülksüzleşmesi hem de göç, Soma dâhil bu kentlerde sürekli bir yedek iş gücü oluşturmaktadır (BÜSAGR, 2015). Cumhuriyet öncesi dönemde, çiftçi köylülerin toprakla ve köyleriyle olan bağlarını koruyabilmeleri, mesela hasat zamanı madene girmeyi reddetmeleri, devletin askeri önlemlerine ve bürokratik disiplin araçlarına karşın güvenilir bir işgücü akışının oluşmasına fırsat vermemiştir (Quataert, 2009; Quataert ve Duman, 2001). Dışarıdan getirilen sınırlı sayıda işçi de üretimin sürekliliğini sağlayamamıştır. Köyleriyle büyük ölçüde bağlarını yitirmiş günümüz madencileriyse dış göçle artan işsizlik baskısına karşı koyamayarak madenler için güvenilir bir iş gücü kaynağı haline gelmiştir. İkincisi unsur ise, hem devlet işletmesi olan Türkiye Kömür İşletmelerinin, hem de madenleri rödovans modeliyle devralan özel şirketlerin yüksek kâr beklentisidir. Rödovans sistemiyle birlikte üretim büyük ölçüde kömür alım garantisi verilerek taşeron şirketlere aktarılmıştır (Yalman ve Çelik, 2016).

Soma havzasındaki madenci sayısı 6 binden 17 bine yükselmiştir (Bütün, 2015). Bu sistem, yurt dışında belirli kurallar ve sınırlı şekilde uygulanan örneklerinin aksine ülkemizde iş güvencelerini, sendikal hakları ve denetimleri olumsuz etkileyecek bir yapıda hayata geçirilmektedir (TBB, 2014: 146-148). Öyle ki, ne metnimizin odak noktası olan madenin yeniden devrini gerçekleştiren TKİ, ne de madeni devralan Soma Kömür İşletmeleri üretim sahası kaynaklı risklerin analizini yapma gereği duymuştur. Bu dönemde, üretim bulunan durumun iki katından fazlasına çıkarılmasına rağmen (Bilirkişi Raporu, 2014: 119-121), üretim sahasındaki koşullar artan üretime paralel olarak revize edilmemiştir (TBB, 2014: 148; Bilirkişi Raporu, 2014: 123).

Aslında risklerin Soma'da görüldüğü üzere gerçekleşmesi üretimi uzunca bir süre durdurarak büyük zararlara neden olmaktadır ve işletmeler üretimin verimliliği ve sürdürülebilirliği için belirli güvenlik tedbirlerini almaktadırlar (Kutlu ve Akdemir, 2016; Quataert, 2009). Fakat kamuyla karşılaştırıldığında özel şirketlere göre daha kısa dönemli bir iş olan madencilikte güvenlik bir yatırımdan ziyade maliyet olarak görülmektedir. İşçiler, özel şirketlerce işletilen madenlerde görece çok zor ve güvenliksiz koşullarda çalışmaktadır ve üretim baskısı çok daha yoğun hissedilmektedir (Müftüoğlu ve Tanış, 2010). Maden şirketinin kâr arzusu ve buna bağlı üretim taahhütleriyle yüksek işsizlik oranları bir araya geldiğinde işçiler reddedemeyecekleri bir üretim baskısı yaşamaktadır. Bu unsurların yüksek işsizlik oranlarıyla yan yana gelmesi mevcut çalışanlar üzerindeki üretim baskısını artıran en önemli etkidir. Yedek işgücünün kolay ulaşılabilir olması işçiler için yapısal baskıları ağırlaştırırken, aynı zamanda işveren, işe alınmadan önce ve iş süresince işçiye verilmesi gereken eğitimleri maliyet kaybı, olarak görmesine yol açar. Maden işçisi Nuri, işe girme aşamasından itibaren deneyimlediği üretim baskısını şöyle ifade ediyor (Kişisel görüşme, 18.06.2015):

Daha benim ocağa, yer altına girmeme, mesaimin başlamasına yarım saat var veya kırk beş dakika var. Kırk beş dakika önceden beni yer altına sokmaya çalışıyor adam. Aşağı iniyorsun, başındaki çavuştan amirine kadar hepsi başında: 'hadi, hadi, hadi...'. Sen bir robot değilsin, yani sen bir insansın. Ama senin insan olduğunu düşünmüyorlar, çünkü sen orada ne kadar yorulup bir kürek fazla mal çıkarırsan prim ona yazıyor. Sana yazmıyor.

Madenciler üretim baskısını madenin rutin bir unsuru olarak görmektedir. Baskı söz konusu kurumun kömür çıkarma pratiğinin olağan ve ayrılmaz bir parçası olarak anlatılır. Baskı görmediğini söyleyen madenci neredeyse yoktur (Bütün, 2015). Maden işçisi Sefa baskıyı benzer şekilde tanımlıyor: "O bantlar, biz 7'de işe başlıyoruz ve sürekli çalışıyor; 24 saat hiç durmuyor nakliye zaten. Sadece

Ramazan ve Kurban Bayramlarında bantlar duruyor veya resmi tatillerde. Sürekli çalışıyor. 24 saat hiç aralıksız. Neden? Üretim baskısı. Sürekli ‘mal, mal, mal, mal, mal’” (Kişisel görüşme, 18.06.2015).

Bu baskı çalışanların işin niteliğine ve bilgisine dair süreçlere tam anlamıyla vakıf olamadan işin gerçekleştirilmesine ve sürdürülmesine odaklanmalarını zorunlu kılar. İşçilerin üretim süreci üzerindeki kontrolleri ve ilgili bilgileri oldukça sınırlı kalır. Üretim süreçlerine dair işçilerin kendi yerel bilgi kümelerinden getirdiği veya getireceği olası katkılar üretim baskısının altında dillendirilemez ve yok sayılır. Üretim baskısı bilgi hiyerarşisinin doğal bir parçasına dönüşür. Çalışanların üzerindeki baskının olağanlaşmasının en önemli sebeplerinden biri çalışmak için bekleyen işsiz kitlelerin varlığıdır: “Senin sesin çıktığı zaman nizamiyedeki insanları [iş başvurusu yapan işsizler] gösteriyor. Aynısını Yunanistan’da da gördüm. (Temel, Maden işçisi, Kişisel görüşme, 19.06.2015)

Üretimin bu yapısı madencilere verilmesi gereken eğitimlerin ya hiç ya da yeterince ve uygun şekillerde verilmemesine zemin hazırlar. Kurumun öncelikli amacı madencinin bilgili ve donanımlı şekilde üretime katılmasından ziyade, üretimin duraksamadan devam etmesidir. Böylelikle madencilerin üretime dair kurumsal bilgiye ulaşımı engellenmiş olur. “Maden Kazası”nı değerlendiren Bilirkişi Raporu’nda (2014: 125) işe başlamadan önce madencilere zorunlu olan 32 saatlik mesleki eğitim ile 16 saatlik sağlık ve güvenlik eğitimlerinin tam olarak verilmediği belirtilmektedir. Eğitim eksikliğinde ve dolayısıyla kurumsal bilginin görece yokluğunda karşımıza çıkan temel sorun madencilerin, diğer çalışanların ve genel olarak da madenin güvenliği ile alakalıdır. Parça başı üretim yapan tüm işletmelerde sıklıkla görüldüğü üzere (Quataert, 2009), güvenlik kimi zaman en basit tedbirlerin alınmaması şeklinde ihlal edilir. Bu noktada Sefa’nın yorumuna bakalım: “Tedbir yok açıkçası. Mesela ben 10 yıllık madenciyim; fakat maske kullanmasını bilmiyorum. Biz son beş yıldır maske kullanmaya başladık madende. Daha öncesinde maskemiz yoktu. Bir yasa çıktı, iş güvenliği yasası. 4-5 sene önce” (Kişisel görüşme, 18.06.2015).

Büyük bir kısmı ilkokul mezunu olan madencilerin eğitimi, meslek odalarının sağladığı uzmanlar tarafından verilmemekte ve gerekli nitelikten yoksun olmaktadır (Bütün, 2015). Eğitimler genellikle kuramsaldır ve birkaç haftayı geçmez (Müftüoğlu ve Taniş, 2010). Kimi zaman da kısa bir iş güvenliği videosundan ibarettir (BÜSAGR, 2015). Mühendis Osman işçilerin eğitim eksikliğinin Soma’daki felaketin yaşanmasında önemli bir etken olduğunu belirtir (Kişisel görüşme, 18.06.2015):

İş alımında şöyle bir şey yaparlar; işçiye ilk üç gün kurs verirler. Soma Kömürleri'nde bir gün veriyorlardı daha doğrusu. Biz şu anda yaklaşık bir hafta eğitim veriyoruz. Hatta ilk başta iki hafta veriyorduk. Üniversiteyle anlaşmamız vardı. Sonra Milli Eğitim'le bir anlaşmamız oldu, bir haftaya düşürdü Milli Eğitim. Şimdi tekrardan bir üniversite ile anlaşip iki haftalık bir eğitim süreci yaşayacağız.

Osman'a göre verilen eğitimler genelde formalite icabıdır. Osman, gerçek bir eğitim olması durumunda çalışan kişi sayısının yaklaşık üçte bir oranında azalacağını, kalanların kaliteli işgücü olacağını ve böylelikle kazaların minimum seviyeye indirilebileceğini savunmaktadır. Osman işçilerin mutlaka uygun eğitimlerden geçirilmeleri ve bu sürecin denetlenmesi gerektiğini söylemektedir (Kişisel görüşme, 18.06.2015). Uygun ve yeterli bir eğitim madencilerin üretim açısından hayati olan güvenlik bilgisine vakıf olmalarını sağlayacaktır. Bu sayede madenciler hem üretim sürecine daha etkin katılabilecek, hem de süreci tanımlayan kurumsal bilginin gerçekten uygulanıp uygulanmadığını kendileri de denetleyebileceklerdir.

Madencilerin haklarını savunma amacıyla kurulmuş bir derneğin yöneticilerinden olan Kerem Kurtul'a göre, madencilik teçhizatının (giysi, çizme, koruyucu malzemeler, maske, lamba, vs.) kullanım bilgisi madencilere eksiksiz aktarılmalıdır. Maden sahasının kendine has özelliklerini ve gereklerini yansıtan bu bilgiler hayati önemdedir. Madenciler ek olarak kaçış planları hakkında da bilgi sahibi olmalıdır (Kişisel görüşme, 15.06.2015):

İşçilerin özellikle yaptıkları işin olası tehlikelerini bugüne kadar yaşamış olan kazalar örneklenerek, bu örneklemelerde, işçilerin üretimle kurduğu ilişkileri devam ederken olası taş düşmeleri, alın patlamaları, işte su patlamaları ya da başka vesaire tehlikelere karşı duyarlı hale getirilmesi meselesidir. Bunun için düzenli bir eğitime tabi tutulmaları lazım. Bunu zaten bütün dünya yapıyor. Yani madencilik sektöründe altı ayda bir en az yaklaşık otuz altı, otuz yedi saat düzenli olarak eğitimler yapılır dünyada gelişmiş ülkelerde.

Kurtul'a göre, madende çalışan emniyetçilerin, iş sağlığı, iş güvenliği sorumlularının, madencileri sevk ve idare edenlerin duyularını geliştirmeye yönelik eğitimler de önemlidir. Kurtul maden işinde özellikle duyuların önemine vurgu yapar. Kurtul'a göre madenciler bu konularda eğitim süreçlerine tabi tutulmalıdır (Kişisel görüşme, 15.06.2015):

Özellikle usta pozisyonuna gelmiş madencilerin duyu yeterlilikleri dediğimiz, tamamen, özellikle göçmelerde, tavan baskılarında deneyimli madenciler kömürün çatırdamasından ve çıkarttığı sestten, onun baskı gücünün nasıl

olacağını, bir göçük mü olacağını, bir göçertme mi olacağını, belli kayaların mı düşeceğini, deneyimleriyle ve birikimleriyle algılarla deneyimli madenci ustaları. Onun için deneyim önemlidir yani ustalık pozisyonunda.

Deneyimli bir madencinin de belirttiği üzere aslında maden, onu dinleyenle konuşur (BÜSAGR, 2015). Fakat Kurtul felaketin meydana geldiği madende bu tür duyu geliştirmeye yönelik eğitimlerin ve pratiklerin göz ardı edildiğini belirtir (Kişisel görüşme, 15.06.2015). Bu anlamda usta pozisyonundaki kişilerin yeterlilikleri şüphelidir. Ustalık eğitimle, deneyimle, bilgiyle ve belirli imtihanlarla kazanılan liyakat temelli bir pozisyonudur. Ustaların madene dair sezgilerinin ve duyularının gelişmiş olması beklenir. Ustalar yerel bilginin kümelenildiği odaklar olarak da görülebilir. Dolayısıyla hem kurumsal, hem de yerel bilgi ustada birikir ve harmanlanır. Ustalık bu anlamda kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasındaki hiyerarşinin en aza indiği ve iki kümenin uzlaşabildiği bir konumdur. Usta bu uzlaşmayı diğer işçilere aktarmakla yükümlüdür. Kurtul özel sektörde ustalık sisteminin sağlıklı işlemediğini iddia etmektedir; çünkü hem kurumsal hem yerel bilginin edinilmesini sağlayan eğitim süreçleri maliyet unsuru olarak görülmektedir. Özel sektör karı yükseltmek için maliyetten mümkün olduğunca kaçmaktadır. Dahası kurumsal ve yerel bilginin uzlaşabilir hale gelmesi bilgi hiyerarşisini bozacağı için, işverenin pozisyonunu zayıflatır. İşveren kurumsal bilgi üzerindeki tekeli ve manipülasyon imkanını kaybeder. İşçilerin madene dair duyuları konusunda yerel ve kurumsal bilgi çatışmasını, bu facia öncesinde madende yükselen karbon monoksit gazı değerlerinin işçileri olumsuz etkilediği bilgisinin göz ardı edilmesi de göstermektedir. TMMOB Raporu karbon monoksit gazı için en iyi sensörün insan olduğunu belirtir. İşçiler faciadan önce süreklileşen şekilde bir karbon monoksit duyarlılığına sahiptir (TMMOB, 2014: 39). İşin aslı, bu duyarlılık kurumsal ve nesnel bilgi kategorisinde sayabileceğimiz veriyi üreten maden içi sensörler tarafından da teyit edilmiştir (Bilirkişi Raporu, 2014: 119). Duyu örneği bize, kurumsal ve yerel bilgi kümeleri arasında doğrusal bir çatışmanın varlığından ziyade bu bilgi kümelerinin iç içe geçmesi gerektiğini, iktidar konumlandırmaları temelinde karmaşık bir işleyişe sahip olduğunu göstermektedir.

Üretim ve yedek işgücü baskısı ile işverenin eğitimi maliyetli görerek vermemesi, maden işçilerini madenin işleyişine dair var olan teknik ve hukuki bilgiler açısından dezavantajlı bir konuma yerleştirir. Bu bilgi eksikliği madencileri kendilerinin denetleyemediği ve güvenliksiz bir üretim sürecinin zorunlu parçası haline getirir. İşçiler işleyişe ve güvenliğe dair resmi ve hukuki yaptırıma yol açabilecek bilgilere erişememektedir. Söz konusu erişememe durumu açıktan engellenmenin bir sonucu olmaktan ziyade, üretim koşullarının şekillendirdiği bir neticedir. Yapısal olarak kaza üreten söz konusu koşullar kapitalist piyasalardaki

rekabetin en kolay yolu olan ucuz ve güvencesiz emek istihdamını temel alır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği başta olmak üzere işçilik maliyeti içinde yer alan her şey kalkınma söylemi tarafından görünmez kılınır (TMMOB, 2014: 50-51). Soma Kömür İşletmeleri örneğinde işçi sağlığı ve iş güvenliği süreçlerinin kazaların ve ölümlerin yönetilmesi mantığıyla kurgulandığını söylemek mümkündür (TMMOB, 2016: 39).

ii) İşbirlikçi Sendika

Kurumsal bilgi hiyerarşisinin eşitsiz kuruluşundaki ikinci etken madencilerin işveren nezdinde resmi temsilcisi konumundaki sendikanın madencilerin değil, işverenin çıkarı doğrultusunda tavır sergilemesidir. Sendika işleyiş ve güvenlik mevzuatlarını yönetimin taleplerine paralel şekilde yorumlamakta, madencilerin dile getirdiği sorun alanlarına kayıtsız kalmakta ve şikâyetlerin üstünü örtmektedir. Madencilerin sendikada söz hakkı yoktur (Bütün, 2015). “Soma Maden Kazası”na ilişkin Kamu Denetçiliği Kurumu Raporu’nda (2014: 192) Soma Kömür İşletmeleri’nde iş sağlığı ve güvenliği kurallarının takibini gerçekleştiren bir mekanizma bulunmadığı tespiti yer almaktadır. Rapor sendikanın sağlık ve güvenlik konularında “iş akışına bırakma” anlayışında olduğunu belirtmektedir. Rapora göre işçilerin çoğunluğunun da iş sağlığı ve güvenliğine dair beklentileri oldukça düşük düzeydedir. Bununla birlikte, kamusal bir sorumluluğa sahip sendikanın, işçilerin beklentisinden bağımsız şekilde ilgili kurallar konusunda daha aktif olması gerekir. Sendika işveren ile iyi ilişkiler kurmak adına işçilerin maruz kaldığı riskleri göz ardı etmiş, işçilerin güvenini yitirmiştir. Sendikanın mevcut haliyle denetleyici bir rol üstlenmesi beklenemez (KDK, 2014: 192-193). Sendikanın bu etkisiz konumlanması (TMMOB, 2014: 41) maden işçilerinin madenin işleyişi ile ilgili bilgi üretimine katılmasını ve bu bilginin ve dolayısıyla işleyişin dönüşümünü engeller. Madencilerin yerel bilgisi ile kurumun bilgisi arasındaki köprü işlevini yerine getirmeyen sendika, işveren ile işçi arasında uzlaştırıcı değil, ayrıştırıcı bir rol oynar. Dahası sendika, temel işlevi olan madencilerin çalışma hakları ve zor çalışma koşulları hakkında farkındalık yaratacak ve madencileri güçlendirecek kurumsal bilgiyi de üretmemektedir. Madencilerin büyük kısmı toplu sözleşmenin içeriğinden habersizdir (Yücesan-Özdemir vd., 2016). Haberli olup haklarını mesela dava açarak aramaya çalışanlar, sendikanın engellemeleriyle karşılaşmaktadır. Bir başka deyişle, sendika alternatif bir kurumsal bilgi üretiminde kendini sorumlu görmemektedir. Aksine, hem işverenle, hem de dayı-başılarla işbirliği içinde yerleşik yapıyı sürdürme peşindedir (Yalman ve Çelik, 2016). Tüm bu yaklaşımıyla, sendika bilgi hiyerarşisini güçlendirir. İşleyişin dönüşümü ve bilgi aktarımı yönetimin izin verdiği ölçüde ve hiyerarşiyi sürdürecektir. Maden işçisi Osman bu durumu daha geniş bir çerçeveye yerleştirerek

açıklıyor: “Sendikaya her ay kendi yevmiyesinden para verir, ama gidip kendi hak ve çıkarlarının ne olduğunu sormaz, sorma cesareti yoktur. Korkutulmuş ve bastırılmış, sermaye, siyaset, sendika yani bu çerçevenin altında 13 Mayıs’tan önceki sindirim sistemi oturmuş şekilde şu an” (Kişisel görüşme, 19.06.2015).

Maden işçisi Okan’ın tespitleri Osman’ı destekler nitelikte: “Şu andaki sendika olumsuz etkilemekten ziyade zaten sendikanın olup olmadığını, sendikanın amacının ne olduğunu işçiler bilmiyorlar. Zaten şu güne kadar sendika da işçilerin yanında, hiçbir zaman işçiler çıkarına çalışmamıştır. Bu 13 Mayıs’tan önce de böyleydi, bu tarafa da aynı süregelen bir durum” (Kişisel görüşme, 18.06.2015).

Madencilerin resmi temsilcisi olan sendikanın gerçekte yönetimi temsil ettiği, bu temsiliyetin kurum ve sendika yönetimleri arasındaki basit bir çıkar alışverişinden ziyade politik bir zemini olduğunu söyleyebiliriz. Madenciler sendikaya şirketin ve devletin zorlamasıyla üye olmuşlardır (Bütün, 2015). Madenciler karşılarında sermaye-siyaset-sendika üçlüsünden müteşekkil bir gücün olduğunu ifade etmektedir. Bu güç, kurumsal bilgi kümesini şirketin ve yönetiminin belirlediği amaçlara göre idare eder; madencilerin deneyimlerinden beslenen yerel bilgi kümesini ise baskılar ve ikincilleştirir. Kurumsal bilgi kümesine işçilerin erişimini sağlayacak en önemli güç olan sendikanın yönetimi, kendisi de sektördeki konumunu politik aktörlerle geliştirdiği ilişkiye borçlu olan şirketin yönetimiyle kurduğu organik bağ temelinde resmi ve hukuki bilgi akışına ket vurur. Bu noktada maden işçisi Eylem’e kulak verelim (Kişisel görüşme, 17.06.2015):

Şu anda sendika, sendika görevini, hükümet, hükümet görevini yapsaydı, işveren de biraz vicdaniyla yani 5 lira değil de 3 lira kazanayım derdine düşseydi, şu anda 301 arkadaşımız aramızda olacaktı... 13 Mayıs’tan aylar önce ocak alarm vermeye başladı. Yani biz bunu amirlerimize anlatmak istediğimiz zaman, amirlerimiz bize siz bakın işinize, kafanızın girmedığı yere gövdenizi sokmayın, böyle diyorlardı bize. İşte ben yani biz birlik olmadık diye onu diyorum yani. Bizde de hata bu yani. Sendikanın öyle bir yetkisi vardı, onu bile kullanmadı işte. Sendikanın, yani bilmiyorum belki siz de biliyorsunuz, sendika isteseydi o işçilerin hiçbirisini o ocağa sokmayacaktı. Sokmama yetkisi vardı yani. Ne yaptı? İşverenle beraber oldu.

Soma Kömür İşletmeleri’nde örgütlü olan Maden-İş Sendikası’nın başkanı faciadan sonra verdiği demeçte, “sendikanın işçilerle bağlarının zayıf olduğunu ve işçilerin kendilerini sendikaya uzak hissettiklerini” dile getirmiştir. Sendikanın kurtarma çalışmalarında aktif rol üstlenmediğini ve facia esnasında madendeki işçi sayısının bilgisine sahip olmadıklarını belirtmiştir. Sendikanın işverenle

olan ilişkilerinde edilgen bir duruşa sahip olduğu görülmektedir (TBB, 2014: 31-34). Sendika, işyerlerinde ilgili yönetmelikte ifade edildiği şekliyle “işçiler için tehlikeli olan tesis ve tertiplerin veya makine ve cihazların varlığında söz konusu olan işi durdurma” sürecinde inisiyatif ve sorumluluk almamıştır¹; böylelikle madenin mevcut durumuna dair bilginin madencilere iletilmesini de engellemiştir. Sendika bu tavrı ile kurumsal bilgi kümesinin oluşturulmasında işçinin değil, işverenin yanında saf tutmuştur. Madencilerin yerel bilgisini ikincilleştirerek onların sezgilerini, kaygılarını ve deneyimlerini gayrı-meşru bir konuma yerleştirmiş, kurumsal bilginin madenciler lehine kullanımını ve dolayısıyla dönüşmesini engellemiştir. Sendika bilgi kümelerini ayrıştırıcı ve çatıştırıcı bir rol benimsemiştir. Madencilerin temsilcisi olan sendikanın bu konumlanışı madende apaçık bir denetim sorunu olduğunu gösterir. Zira sendika denetimin önemli bir ayağıdır. Madenciler kendi çalışma ortamlarının ve süreçlerinin denetiminde etkin bir şekilde söz sahibi değildir.

iii) Denetim Sorunları ve Engelleri

2003 yılında İş Kanunu’ndaki değişikliklerle, işletmelerin İSG profesyonellerini (iş güvenliği uzmanları ve işyeri hekimleri) istihdam etme zorunluluğu getirilmiştir. Bu kanun başlangıçta yalnızca 50’den fazla çalışana sahip işyerlerine uygulanmış, ancak İSG Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra 2012’de tüm işletmeler için genel bir gereklilik haline gelmiştir. İSG Kanunu (Madde 8)² İSG profesyonellerine önemli görevler vermektedir. İSG profesyonelleri, işletmede alınması gereken temel İSG önlemlerini yazılı olarak işverene bildirmekle yükümlüdür. İşverenin, hayati tehlike doğuracak bir konuda önlem almaması durumunda ise, İSG profesyonelleri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na (ÇŞGB) durumu iletmekle sorumludur. Bu iş kanununa bağlı olarak iş yerinde etkin ve sağlıklı denetimlerin gerçekleşebilmesi için, İş Güvenliği Uzmanları ve İşyeri Hekimleri görevlerini yerine getirirken hiç bir ilgili paydaş tarafından kısıtlanmamalıdır. İSG profesyonelleri profesyonel bağımsızlıklarını korumalı ve görevleri süresince etik kurallara uymalıdır.

Madencilik, yüksek risklerinden dolayı iş güvenliğinin belki de en önemli olduğu sektördür. Bu doğrultuda, İş Kanunu’ndaki maddelere de bağlı olarak, madende çalışan tüm tarafların eğitim ve farkındalığının artırılması, güvenli bir çalışma ortamı için gerekli olarak tanımlanmaktadır. İşveren, İSG uzmanı aracılığıyla, işe yeni alınan işçi ve belli aralıklarla tüm çalışanlar için iş güvenliği konusunda eğitim sağlamakla yükümlüdür. Düzenli eğitimlere ek olarak, koruyucu ekipmanların sağlanması ve çalışır halde tutulması da işverenin sorumluluğundadır.

Görüştüğümüz madenciler İSG profesyonellerinin eğitim ve denetimleri etkin

olarak gerçekleştirmediklerini, her şeyin kâğıt üstünde kaldığını belirtmektedir. Buna neden olarak, madenciler, İSG profesyonellerinin işverene maddi açıdan bağımlı olmasını göstermektedir. Oysa KDK Raporu'nda da denetçilerin bağımsız olması gereğine dikkat çekilmektedir. Denetçi ücretlerinin denetim altındaki madenin işletmecisi tarafından ödenmesi sorunlu bir uygulamadır (KDK, 2014: 207). Rapor, ayrıca, Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilen denetçilerin çoğunlukla saha tecrübesinden yoksun mühendislerden oluştuğunu vurgulamaktadır. TKİ ve TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu) gibi kurumlardan görevlendirilen daha tecrübeli denetçilerin ise özlük hakları ve denetim imkânları açısından sıkıntılar yaşadığına işaret etmektedir (KDK, 2014: 196). Yanı sıra, idari denetimlerde himayeci bir tutum söz konusu olabilmektedir. Önceki bölümde de belirtildiği üzere üretim ilişkilerinde aldığı pozisyon itibarıyla, denetimlerde sendikanın etkisi de ihmal edilebilir düzeydedir (TBB, 2014: 151).

Soma'da görüştüğümüz mühendislerden biri altyapı ve ekipmanlara ilişkin bazı kararların iş güvenliğine aykırı olsa da alınabildiğini, bunun temel nedeninin de altyapı ve ekipman yatırımlarının madencilik sektöründe çok büyük maliyetler gerektirmesi olduğunu ifade etmiştir (Kişisel görüşme, 18.06.2015). Büyük maliyet gerektiren yatırımlar işveren tarafından yapılmamakta, konu ile ilgili bilimsel ve hukuksal bilgi sahibi olan İSG uzmanlarının madenciler arasında bilgilendirme, farkındalık yaratma girişimleri de işverence engellenebilmektedir. TBB'nin (2014) tespitlerine göre facianın yaşandığı madenin teknolojik altyapısı mekanizasyon açısından geri olup, üretim büyük ölçüde emek gücüne dayanmaktadır. Madenin havalandırma yapısı ocağın özelliği olan kendiliğinden yanmanın risklerini karşılayabilecek düzeyde değildir. Benzer şekilde, galeri ve tahkimat altyapısında, elektrik ve uyarı sistemlerinde eksiklikler bulunmaktadır (TBB, 2014: 149-150). Bu tespitler, Bilirkişi Raporu'nda da mevcuttur. Rapor, söz konusu eksikliklerle beraber, bunların belirlenmesinin, takibinin ve giderilmesinin süreklileşen bir şekilde ihmal edildiğini belirtmekte ve teknik nezaretçilerin, ilgili mühendislerin, vardiya amirlerinin, işveren ve temsilcilerinin sorumluluğunu vurgulamaktadır (Bilirkişi Raporu, 2014: 119-124).

Denetlemede doğrudan yükümlülük ve sorumluluk sahibi aktörlerden biri de ilgili kurumlarını gereğince çalıştırmayan devlettir (BÜSAGR, 2015; Bütün, 2015; Kutlu ve Akdemir, 2016). Facia öncesi yapılan denetimlerde madende bir sorun tespit edilmemiştir. İşyerinde güvensiz çalışma ortamlarına sebebiyet verecek altyapı ve koruyucu ekipman eksiklikleri ve çalışma pratiklerini devletin düzenli olarak denetlemesi ve gerekiyorsa işverene yaptırımlar uygulaması gerektiği konuştuğumuz tüm madenciler tarafından belirtilmektedir. İşverenin gerekli eğitimler verilmeden madencileri çalıştırmasının bir cezası olması gerektiği de

ayrıca ifade edilmektedir. Madencilere göre, ilk işe başlayanın eğitim alsa bile daha pasif konumda çalışması gerekmektedir. Madencilik sektöründe düzenli olarak altyapı, koruyucu ekipman ve çalışma ve eğitim pratiklerine ilişkin devlet kontrolleri yapılmalıdır. Ek olarak, herhangi bir şikâyet ya da yasal başvuru durumunda yasal süreçlerin çok uzun sürmemesi ve genellikle madenciler aleyhine işleyen ve dolayısıyla devlet kurumlarına olan düşük güveni daha da azaltan bu süreçlerin etkin denetim için kullanılması da talep edilmektedir. TBB Raporu facianın idari sorumluları arasında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nı (ÇSGB), hukuki sorumluları arasında da Türkiye Kömür İşletmeleri'ni işaret etmektedir TBB, 2014: 151-152). Benzer şekilde, Bilirkişi Raporu'nda da (2014) TKİ Yönetim Kurulu Başkanı, ÇSGB İş Müfettişleri, MİGEM kontrol elemanları dâhil olmak üzere bir dizi kamu görevlisi sorumlu tutulmaktadır. Bu sorumluluk halinin açığa çıkarttığı önemli bir gerçek, madenin genel yapısı ve işleyişine dair üretilmesi gereken kurumsal bilginin aslında ya üretilmediği ya da eksik üretildiğidir. Dolayısıyla, sorun salt işçilerin bilgisinin denetimsizlik süreciyle bastırılması değildir. Aynı zamanda denetimsizliğin işçi sağlığı ve iş güvenliği için hayati olan kurumsal bilginin üretimini ve birikmesini engellemesidir.

İşçilerin çalışma hakları ve işverenin yükümlülüklerine ilişkin farkındalığı sağlamak, mühendis odaları ve barolar gibi meslek kuruluşlarının da sorumluluk alanına girmektedir. Kurumsal bilginin üretilmediği ve madencilerle paylaşılmadığı bu konuda çok ciddi eksikliklerin olduğu görüşmelerde dile getirilmiştir. Soma'da yaşanan olay sonrası davayı takip etme aşamasında mühendis odaları ve barolar oldukça etkilidir. Fakat olay öncesinde madencilere hakları konusunda yeterince bilgi verme olanağı bulamamışlardır. İSG Kanunu'nun 13. maddesi çalışana "ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olması durumunda işyerini terk etme ve çalışmaktan kaçınma hakkı" vermektedir. Ancak madencilerin çoğu bu haklarını bilmemekte, bilenler de işten atılma korkusu, yüksek işsizlik oranları, sendikalara duyulan güvensizlik gibi nedenlerle bu hakkı kullanmamaktadır.

Meslek kuruluşlarının madeni etkin bir şekilde denetleyememesi kurumsal bilgi kümesinin eşitsiz oluşturulmasının üçüncü çehresi olarak karşımıza çıkar. Sendikadan farklı olarak meslek kuruluşları denetim konusunda isteklidir, fakat engellenmektedir. Madencilerin, bu kuruluşların kurumsal anlamda birikmiş bilgi ve deneyimine erişimi sınırlı kalmaktadır. Benzer şekilde madencilerin yerel bilgisi de bu kuruluşlara ulaşmamakta ve kurumsal bilgiyi zenginleştirecek yönde kullanılamamaktadır. Bu noktada meslek örgütlerinin yerel bilgiyi derleme ve uzmanlık dilinin dışında bir dille yerele ulaşmalarındaki eksikliklerin de altını çizmek gerekir. Meslek örgütlerinin bürokratik ve hiyerarşik iç örgütlenme dinamikleri yerele müdahale edebilecekleri bilginin üretimini ve üretilen

bilginin yerele ulaşımını engellemektedir. Bu durumun temel sebebi, belirtildiği üzere, söz konusu kuruluşların denetim isteksizliği ya da yetersizliği değildir. Bu yapının kurulmasını, meslek örgütlerinin iç dinamikleriyle birlikte, şirket ve hükümet kaynaklı kısıtlamalar da engellemektedir. KDK Raporu, madencilik faaliyetinin iş sağlığı ve güvenliği açısından daha uygun hale nasıl getirileceğine dair Türkiye Büyük Millet Meclisi, üniversiteler, meslek odaları ve sivil toplum kuruluşları tarafından birçok rapor hazırlandığı tespitini yapmaktadır. Bununla birlikte madenlerdeki denetimlerin şeffaflığını, güvenilirliğini ve kalıcılığını sağlayacak ve tüm bileşenleri bir araya getirecek ortak bir yapının oluşturulması gerekmektedir (KDK, 2014: 194, 197). Bu yapının kurulamamasında meslek kuruluşları arasında işbirliği ve dayanışmanın güçlenmesini sağlayacak mekanizmaların eksikliğini de vurgulamak gerekmektedir.

Denetim eksikliği Soma felaketinin ana sebeplerinin biri olarak görülmektedir. Felaket madenin nasıl bir denetimsizlik ortamında işlediğini açığa çıkarmıştır. Felaket sonrasında denetim konusunda kimse sorumluluk üstlenmemekte, madencilerin deyimiyle sermaye-siyaset-sendika üçgeninde konumlanmış kurumsal taraflar birbirlerini suçlamaktadır. Temel bu durumu şöyle özetliyor: “O onu suçlar o onu suçlar. Aslında oradaki hâkimin çok güzel sorgulaması var: ‘Senin görevin ne?’ Hiçbiri de ‘Benim görevim şuydu, ama şöyle yapıyorum’ diyebiliyor mu?” (Kişisel görüşme, 19.06.2015).

Soma felaketi, madencilerin ve madencilerin haklarını koruyabilecek tarafların erişiminde olmayan kurumsal bilginin denetime değil, denetimsizliğe zemin hazırladığını göstermiştir. Bu denetimsizliği biraz olsun dengeleyebilecek meslek kuruluşlarının faaliyetleri çeşitli engellere takılmıştır. Maden işçisi Temel, felaketin birincil sorumlusu olarak devleti görmektedir, çünkü ona göre devlet denetim eksikliği ya da yokluğunun asıl sorumlusudur. Eylem de madene gelen denetim müfettişlerinin yasalar çerçevesinde gerekli olan bilgileri ve uygulamaları madencilere aktardığını, fakat uygulamanın müfettişin anlattığı gibi olmadığını belirtir ve bu durumu Soma felaketi bağlamında şu sözlerle dile getirir (Kişisel görüşme, 17.06.2015):

Doğru söylüyorsunuz, güzel söylediniz ama dedim, bunu dedim uygulamaya koyabilecek misiniz bana onu söyleyin dedim ya. Kesinlikle koyacağız dedi ya. Biz dedi buraya dedi bir günlüğüne gelmedik. Soma’da kalacağız. Gerekirse dedi şirkete ceza yaptırımları uygulayacağız. Hani nerde? Hani Avrupa standartlarında maden? 13 Mayıs’tan 10 gün, pardon 40 gün önce yine çalışma bakanlığı müfettişi geliyor. Türkiye’nin en güvenilir madenidir diyor. On numaradır diye rapor tutuyor. 40 gün sonra 301 arkadaşımız öldü diyoruz. Yani Türkiye’nin en güvenilir madeninde 301 arkadaşımız ölüyorsa, demek ki en güvensiz madende bilmiyoruz artık korkunç bir rakam çıkacak ortaya.

Eylem, işçi ve iş yeri güvenliğinin madende birincil hedef olmadığını belirtmektedir (Kişisel görüşme, 17.06.2015). Asıl olan mümkün olduğunca çok kömür çıkarmaktır. Çalışma esnasında en temel güvenlik kuralları dahi ihlal edilmekte ve denetlemeler göstermelik yapılmaktadır. Var olan yasalara uyulmamakta (Kutlu ve Akdemir, 2016) ya da üretimin devamlılığına engel olmayacak şekilde, kâğıt üstünde göstermelik işler yapılmaktadır (BÜSAGR, 2015). Maden işçisi Okan da müfettişlerin geleceğini şirketin önceden haber alıp tedbir aldığını belirtir. Okan'ın iddiasına göre, müfettişler denetim esnasında çoğunlukla sadece ana arterleri gezmekte, maden ayaklarına ve bacalara uğramamaktadır. Müfettişlerin raporlarında çalışılabilir gözükten maden sahaları aslında güvenlik açısından risk taşımaktadır. Aslında müfettişlerin çoğu maden deneyimi olmayan, kitabi olarak denetim yapan ve raporları deneyimli maden yöneticileri tarafından yönlendirilebilecek genç görevlilerdir (BÜSAGR, 2015). Okan çoğu durumda madencilerin ortamın güvensizliğinin farkında olmadıklarını söyler: “Çünkü dün geldiği ocak aynı ocaktır. Havası aynıdır, baskısı aynıdır. Tabanı aynıdır, tavanı aynıdır. Yapacağı iş aynıdır. Açacağı direk aynıdır. Çünkü bu belli bir şeyden sonra işin riski var mı yok mu, bunu hiçbir zaman hesaba katmaz yani” (Kişisel görüşme, 18.06.2015).

Okan'a göre bu bir alışılmışlık halidir. TMMOB'un (2016) İSG denetçilerinin “mevcut sorunları kanıksayan, göz ardı eden” bir tavır takındıkları ve sanki bu sorunlar yokmuşçasına davrandıkları tespiti söz konusu alışılmışlık halinin bir örneği olarak önemlidir. Alışılmışlık, facianın yaşandığı madende iş sağlığı ve güvenliğine dair “olumsuz organizasyonel tutum”un sistematikleşmesi ve yaygınlaşmasının bir yansımasıdır (TMMOB, 2016: 39). Alışılmışlık üretim sürecinin mevcut şeklini verili kabul etme halidir; buna bağlı olarak madenciler üretim sürecini sorgulayacak ya da eleştirecek bir mesafe geliştiremezler. Bu noktada denetimlerin önemi ortaya çıkar. Denetçiler ama özellikle de madende çalışan emniyetçiler söz konusu alışılmışlık hali içindeki riskleri takip ve tespit etmek zorundadır. Denetim ve emniyet madencilerin de sorumluluğunda olmakla beraber, asıl görev bu süreçlerde uzmanlaşmış ve görevi bizatihi emniyet olan çalışanlardır. Mühendis ve ustabaşı gibi konumlarda bulunan bu kişiler üst yönetim ve işverenle iletişim halinde olmak zorundadır. Okan'ın tespitine göre madende böylesi bir sistemin varlığından söz etmek güçtür. Okan denetimin nasıl yürütülmesi gerektiği sorusuna şöyle cevap vermektedir (Kişisel görüşme, 18.06.2015):

Böyle bir felaketin olmaması için bence yer altı maden ocaklarının devlet eliyle işletilmesi şarttır. Artı iş güvenliği, iş yasası; işte ne bileyim ocağın güvenliğini sağlayacak kişilerin, heyetin diyeyim daha doğrusu, ocakların bağımsız heyetler tarafından denetlenmesi; iş güvenliğinin, iş planlarının daha ön seviyelere üst

düzelere çıkarılması; işçilerin daha iyi eğitim alması; iş güvenliği derslerinin artırılması; işçilerin her altı ayda bir olmasa da yılda bir kez de olsa tatbikatlı veya sözlü veya yazılı sınavlardan geçirilmesi; yanlışların birebir, işçilerin görebileceği, faydalanabileceği, anlayabileceği şekilde anlatılması; işçinin sorumlulukları, bunların birebir açılması gereken durumlar, açılmaması gereken durumlar, düz işçiyse ne yapar, görevi nedir, yetkileri nedir, birebir bunların öğretilmesi...

Okan iletişim kanallarının açık olduğu, siyasi etkilerden uzak, hiyerarşik olmayan ve madencilerin kapsamlı eğitimini temel alan bir sistemin gerekliliğine işaret eder (Kişisel görüşme, 18.06.2015). Böylesi bir sistem hem kurumsal bilginin madencilerle paylaşılmasını hem de devlet, şirket ve meslek kuruluşları düzeyinde biriken bu bilginin güvenli bir işyeri ortamı oluşturma doğrultusunda, denetlemelerin de desteğiyle, somut etkiler üretmesini sağlayacaktır. Devletin ve şirketin yetersiz denetimleri Okan'ın belirttiği alışılmışlık ve risklere karşı önlem alınmamasını kanıksama halini beslemektedir. Hatta denebilir ki, bu denetimler mevcut biçimleriyle hali hazırdaki alışılmışlık ve kanıksama halini yeniden üretir. Bu anlamda, meslek kuruluşlarının bağımsız denetimi ve bu denetimin sonuçlarının madencilere aktarımı rutinleşen ve görünmez kılınan güvenliksiz iş ortamını deşifre etmek için elzemdir.

Sonuç

Cable, Shriver ve Mix'e göre (2008), uzmanlık gerektiren bilgi uzman olmayanlarca anlaşılabilir, tercih edilmeyebilir ve buna bağlı olarak bilgi akışı kısıtlanır. Kurumlar ekonomik üretime ilişkin bilginin akışını bilinçli olarak kısıtlayabilir ve dolayısıyla vatandaşlar veya çalışanlar risk konusunda doğru karar veremeyebilir veya kendilerini koruyamayabilirler. Bilginin kontrolü risklerin tanımlanması süreçlerinde de kontrol getirir.

Türkiye bağlamına bakınca, kurumsal bilginin eleştirel kullanımı göze çarpar. Örneğin, meslek odalarının büyük bir bölümü madencilerin yanında yer almakta, bilimsel ve hukuksal bilgilerini madencilerin yerel bilgisini ve tecrübesini desteklemek için kullanmaktadır. Dolayısıyla kurumsal bilgi yerel bilgiyi bastıran bir araç olabileceği gibi onu destekleyen bir araç da olabilir. Öte yandan, meslek odalarının ve bilim insanlarının felaketlerden önce yaptığı uyarıların devlet ve işveren tarafından yeterince dikkate alınmadığı da bilinmektedir. Bu durum, Türkiye'de bilimin ve hukukun halen sorgulanamaz bir kurumsallığa ulaşmadığının bir göstergesidir. Sendika ve siyasi aktörlerle işbirliği içindeki işveren, evrensel ölçütlerdeki bilim ve hukuk bilgisinin işyerindeki yerel ve kurumsal bilgi üzerinde denetim kurmasına izin vermemekte, kendisini destekleyici olduğu ölçüde bilim ve hukuka başvurmaktadır. Yukarıda

analiz edilen süreçlerin sonucu olarak, maden işçileri işverene karşı kendi pozisyonlarını savunmak üzere kurumsal bilgi kümesine erişememekte ve bu kümeyi resmi olarak kullanamamakta, yerel bilgi kümesini ise gayri resmi olarak belli oranlarda kullanabilmektedir. İşveren ise hem büyük ölçüde kendi tekelinde olan kurumsal bilgi kümesini resmi çerçeve içerisinde, hem de yerel bilgi kümesine içkin kültürel hiyerarşiyi gayri resmi olarak kullanabilmektedir.

Yerel bilgi kümesi, maden kültürünü taşıması babında madencilerin madencilik hemen her bileşenine dair başvurduğu temel referans kaynağıdır. Bu kaynağın teknik ve yasal olarak gayri resmi görülmesi madencilerin madenci şirket karşısında ellerini zayıflatır. Dolayısıyla, madencilerin madene dair yaptırım gücü olan anlamlar ve tanımlar üretebilmesi zorlaşır. Madenciler açısından en hayati konu olan güvenlik meselesi de şirket yönetiminin tanımları üzerinden anlam kazanır. Yerel bilgi kümesinin bir unsuru olan dayı-başı gibi sistemler de kurumsal bilgi hiyerarşisinin oluşumunda yönetimin lehine işler. Asıl olarak madenciler tarafından üretilen yerel bilgi kümesinin çeşitlilik ve çatışmalar içeren yapısı, yönetimce kurumsal bilgi üzerindeki tekelini korumak için kullanılmaktadır. İşçilerin yerel bilgisi, kurumsal bilgiyi tamamlama potansiyeli taşıyan, bu yönüyle de kurum tarafından meşru kabul edilmesi gereken, ama meşruluğu kabul edilmeyen, marjinalleştirilen bir bilgi kümesi olarak kalır.

Yetersiz işyeri ve iş güvenliği eğitimi, işverenle işbirliği halindeki sendika ve işlevsiz denetim iş güvenliğine dair kurumsal bilgi kümesini madencilerin aleyhine olacak şekilde dönüştürmekte, görece kısıtlıdır. Güvenlik eğitimlerini olması gerektiği gibi alamayan, hakları sendika tarafından yeterince savunulmayan ve meslek kuruluşlarının olası dengeleyici etkinliklerinden ve bilgilendirmelerinden uzakta tutulan maden işçileri kurumsal bilgiyi, yerel bilgiyle yorumlama, dönüştürme ve yönetme süreçlerinde etkisiz kalmaktadır. Kurumsal güvenlik bilgisinin akışı hiyerarşıktır. Çoğu durumda bu akış da gerçekleşmez. Şirket, devlet ve sendika, var olan resmi, bilimsel ve hukuksal nitelikteki kurumsal bilginin gereklerini kendi uygulamalarında ihmal eder ve bu arada yerel bilginin kurumsal bilgi alanına nüfuzunu önler. Böylelikle, bu ihmali bilgi akışını sınırlandırarak görünmez kılmaya çalışmaktadır. Son dönemde devletin enerji politikaları ve maden üretiminde benimsediği ve TTK aracılığıyla uygulamaya aldığı rodövan sistemleri ve ocak kiralama işverenleşmesi, devlet, şirket ve sendika arası ilişkilerin yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu üçlü, kurumsal bilgi kümesini evrensel olarak geçerli bilimsel ve hukuksal ölçütler ışığında kullanarak değil, bu bilgiyi saklayarak, yeri geldiğinde kendi çıkarları doğrultusunda gerektiği kadarını açık ederek ve bilginin akışını sınırlandırarak madeni yönetmekte, yerel bilgiyi ise gayri-meşru bir konuma iterek bu yönetimi meşrulaştırmaktadır.

Sonnotlar

¹ İşyerlerinde İşin Durdurulmasına veya İşyerlerinin Kapatılmasına Dair Yönetmelik RG: 05.03.2004 /25393. BİRİNCİ BÖLÜM Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar.

² İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, İşyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları, Madde 8. RG: 30.06.2012/28339.

Kaynakça

Adams J (1995). *Risk*. London: UCL Press.

Akpınar T ve Çakmakkaya B Y (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü. *Çalışma ve Toplum*, 40(1), 273-304.

Beamish T D (2002). *Silent Spill: The Organization of an Industrial Crisis*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Berger P L (1967). *Sacred Canopy*. Garden City, NY.: Doubleday and Company, Inc.

Berger P L ve Luckmann T (1966). *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY.: Doubleday and Company, Inc.

Bilirkişi Raporu (2014). Soma Kömür İşletmeleri A.Ş. Tarafından İşletilen Manisa İli Soma İlçesi, Eynez Köyündeki Kömür Madeninde 13.05.2014 Tarihinde Meydana Gelen Maden Kazası İle İlgili Bilirkişi Raporu, 05.09.2014.

Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Grubu Raporu (BÜSAGR) (2015). *Ge-li-yo-rum Diyen Facia*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Bradburry J A (1989). The Policy Implications of Differing Concepts of Risk. *Science, Technology, and Human Values*, 4(14), 380-399.

Bütün O (2015). *Yedi Kat Yerin Altından Uğultular Geliyor*. İstanbul: Dipnot.

Cable S vd. (2008). Risk Society and Contested Illness: The Case of Nuclear Weapons Workers. *American Sociological Review*, 73(3), 380-401.

Checker M (2007). But I know It's True: Environmental Risk Assessment, Justice, and Anthropology. *Human Organization*, 66(2), 112-124.

Çoban Keneş H ve Taştan İ Ö (2016). Madencinin Acısına Bakmak: Ulusal Basında Soma Maden "Facia"sının Haberleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(1), 125-160.

Ericson R V ve Haggerty K D (1997). *Policing the Risk Society*. Toronto: University of Toronto Press.

Erkan B vd. (2016). Risk, Profit, or Safety: Sociotechnical Systems under Stress. *Safety Science*, 88, 199-210.

Garvin T (2001). Analytical Paradigms: The Epistemological Distances between Scientists, Policy Makers, and the Public. *Risk Analysis*, 21(3), 443-455.

Gephart R P ve Pitter R (1993). The Organizational Basis of Industrial Accidents in Canada. *Journal of Management Inquiry*, 2(3), 238-252.

Gülduran E vd. (2013). Kömür İşletmesinde Çalışan İşçilerin Sağlık Durumlarını ve Sağlığın Önemini Algılamaları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(4), 383-392.

Hutter B M (2006). Risk, Regulation, and Management. İçinde: P Taylor-Gooby ve J O Zinn (der), *Risk in Social Science*, Oxford, UK: Oxford University Press, 202-227.

Kalaycıoğlu S ve Çelik K (2014). Tunçbilek Kömür İşletmelerinde Özelleştirmenin Madencilik, İşçilik ve Tunçbilek Üzerine Etkileri. "İŞ, GÜÇ" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(1), 1-19.

Lupton D (2006). Sociology and Risk. İçinde: G Mythen ve S Walklate (der), *Beyond the Risk Society: Critical Reflections on Risk and Human Security*, New York: Open University Press, 11-24.

KDK (Kamu Denetçiliği Kurumu – Ombudsmanlık) (2014). Soma Maden Kazasından Hareketle Kömür Madenciliğinde İş Sağlığı ve Güvenliği Özel Raporu.

Kunreuther H ve Slovic P (1996). Science, Values, and Risk. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 545, 116-125.

Kutlu D ve Akdemir N (2016). Soma A. Ş.'de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği. İçinde: Türk Sosyal Bilimler Derneği, *İki Yılın Ardından Soma Maden Faciası Raporu*, Ankara, 29-37.

Macnaghten P (2006). Environment and Risk. İçinde: G Mythen ve S Walklate (der), *Beyond the Risk Society: Critical Reflections on Risk and Human Security*, New York: Open University Press, 132-148.

Maden işçisi Çakır'la kişisel görüşme, 18.06.2015.

Maden işçisi Eylem'le kişisel görüşme, 17.06.2015.

Maden işçisi Nuri'yle kişisel görüşme, 18.06.2015.

Maden işçisi Okan'la kişisel görüşme, 18.06.2015.

Maden işçisi Osman'la kişisel görüşme, 19.06.2015.

Maden işçisi Sefa'yla kişisel görüşme, 18.06.2015.

Maden işçisi Temel'le kişisel görüşme, 19.06.2015.

400 Topal Ç, Beşpınar F U ve Topal Ç (2018). Soma'da Madencilerin Risk Anlamlandırmalarında Kurumsal ve Yerel Bilginin Üretim Dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 371-402.

Maden mühendisi Osman'la kişisel görüşme, 18.06.2015.

Maden sendikası temsilcisi Mahmut'la kişisel görüşme, 16.06.2015.

Madenciler sivil toplum kuruluşu temsilcisi Kerem Kurtul'la kişisel görüşme, 15.06.2015.

Masuda J R ve Garvin T (2006). Place, Culture, and Social Amplification of Risk. *Risk Analysis*, 26(2), 437-454.

Müftüoğlu B G ve Taniş B (2010). 21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek. *Çalışma ve Toplum*, 25(2), 185-216.

Otway H (1992). Public Wisdom, Expert Fallibility: Toward a Contextual Theory of Risk. İçinde: S Krimsky ve D Golding (der), *Social Theories of Risk*, Westport, CT: Praeger, 215-228.

Özcan D (2016). Güvencesiz Çalışma Koşullarında Şırnak Kömür Ocakları Çalışanları. *Çalışma ve Toplum*, 48(1), 169-197.

Perrow C (1984). *Normal Accidents: Living with High-risk Technologies*. New York: Basic Books.

Quataert D (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Quataert D ve Duman Y (2001). A Coal Miner's Life during Late Ottoman Empire. *International Labor and Working-Class History*, 60, 153-179.

Quandt S A vd. (1998). Farmworker and Farmer Perceptions of Farmworker Agricultural Chemical Exposure in North Carolina. *Human Organization*, 57(3), 359-368.

Rao P vd. (2004). North Carolina Growers' and Extension Agents' Perceptions of Latino Farmworker Pesticide Exposure. *Human Organization*, 63(2), 151-161.

Rasmussen J (2010). Enabling Selves to Conduct Themselves Safely: Safety Committee Discourse as Governmentality in Practice. *Human Relations*, 64, 459-478.

Rayner S (1992). Cultural Theory and Risk Analysis. İçinde: S Krimsky ve D Golding (der), *Social Theories of Risk*, Westport, CT: Praeger, 83-116.

Rohrmann B ve Renn O (2000). Risk Perception Research. İçinde: O Renn ve B Rohrmann (der), *Cross-cultural Risk Perception: A Survey of Empirical Studies*, Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 11-54.

Sarıkaya İ (2013). Kaza Değil Cinayet: Zonguldak Havzasındaki Taşeron Ocaklarda İşçi Ölümleri. *Eğitim, Bilim, Toplum*, 11(41), 81-100.

Slovic P (1986). Informing and Educating the Public about Risk. *Risk Analysis*, 6(4), 403-415.

Slovic P (1987). Perception of Risk. *Science*, 236, 280-285.

Tilt B (2006). Perceptions of Risk from Industrial Pollution in China: A Comparison of Occupational Groups. *Human Organization*, 65(2), 115-127.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) (2014). *Soma Maden Kazası Raporu*. Ankara.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) (201). *Soma Maden Faciası İnceleme Raporu*. Ankara.

TBB (Türkiye Barolar Birliği) (2014). *Soma Maden Faciası Raporu*. Ankara.

Wicks D (2001). Institutionalized Mindsets of Invulnerability: Differentiated Institutional Fields and the Antecedents of Organizational Crisis. *Organization Studies*, 22, 659-692.

Yalman G ve Çelik C (2016). Maden İşçiliğinin Ekonomi Politikği ve Soma'da İşçileşme Süreci. İçinde: Türk Sosyal Bilimler Derneği, *İki Yılın Ardından Soma Maden Faciası Raporu*, Ankara, 10-17.

Yücesan-Özdemir G vd. (2016). Madenlerde Emek Rejimi ve Soma A. Ş. İçinde: Türk Sosyal Bilimler Derneği, *İki Yılın Ardından Soma Maden Faciası Raporu*, Ankara, 18-28.

Zinn J O ve Taylor-Gooby P (2006). Risk as an Interdisciplinary Research Area. İçinde: P Taylor-Gooby ve J O Zinn (der), *Risk in Social Science*, Oxford, UK: Oxford University Press, 20-53.

Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye

Yiğit Karahanoğulları, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü,
e-posta: yigitkarahanogullari@gmail.com

Duygu Türk, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, e-posta: duyguturk@gmail.com

Özet

Bu çalışma, neoliberalizm ve otoriteryanizm arasındaki ilişkiyi Poulantzas'ın otoriter devlet biçimi kavramsallaştırması zemininde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Poulantzas'ın otoriteryanizmi bir devlet biçimi olarak kapitalizmin güncel aşamasında "yeni normallik" olarak işaret edişinin, günümüz siyasal atmosferini açıklamak için işlevsel olduğu savunulmakta ve Türkiye'de neoliberalizmin yaklaşık 40 yıllık tarihi birikim rejimleri dönemlendirmesine dayanarak otoriter devlet biçiminin inşası ve konsolidasyonu olarak yorumlanmaktadır.

Poulantzas'ın çerçevesi bugün dünya genelinde tespit edilebilir bir olgu olarak otoriterleşmeyi siyasal figürlerin kişisel/ideolojik eğilimlerinin ötesinde sınıfsal ilişkiler zemininde kavramaya olanak tanımaktadır. Bir devlet biçimi olarak otoriteryanizm, kapitalizmin güncel aşamasında devletin istisnai araçları olağanlaştırma eğilimini anlamlandırmak için de açıklayıcıdır. Türkiye'nin neoliberalizm deneyimini otoriter devlet biçiminin inşası ve konsolidasyonu olarak görmek ise, 1980'den AKP iktidarına uzanan sürekliliği tespit edebilmeyi sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Poulantzas, otoriter devletçilik, neoliberalizm, devlet biçimi, birikim stratejisi.

Authoritarian Statism, Neoliberalism, Turkey

Abstract

This article attempts to elaborate the relationship between neoliberalism and authoritarianism through Poulantzas's conceptualisation of authoritarian statism. It argues that Poulantzas' emphasise of authoritarianism as a form of state corresponding to "new normality" of current stage of capitalism, provides a functional base to analyse today's political atmosphere and based on accumulation regimes, the article interprets the 40-years period of neoliberalism in Turkey as the rise and consolidation of authoritarian statism.

Poulantzas's framework allows to grasp the authoritarianism which is a worldwide phenomenon today, on the base of class relations, rather than political figures' individual and ideological positions. Besides, authoritarianism understood as a form of state in current stage of capitalism helps to explain states' policies to normalize exceptional means. In addition to that, elaborating Turkish neoliberal experience as the formation and consolidation of authoritarian form of state allows us to elucidate the historical continuity from 1980 to AKP.

Keywords: Poulantzas, authoritarian statism, neoliberalism, form of state, accumulation strategy.

Giriş¹

-'Olan, bir kriz midir yoksa devletin adaptasyonu (modernizasyonu) mu?' [bu soru], belirli açılardan yanlış bir ikilem doğurur: Belki, kapitalist devlet, tam da krizin olduğu yere adaptasyona ('modernizasyona') sürükleniyordur. (Poulantzas [1976] 2008: 320)

Neoliberalizm dünya genelinde farklı ülke örneklerinde, giderek daha net tespit edilebilir biçimde, otoriterleşme eğilimleri eşliğinde veya doğrudan otoriter rejimler önderliğinde deneyimleniyor. Bu olgunun, orijinal anlamıyla kavrandığı sürece 'demokrasi' ile kapitalizm arasındaki daimi uyumsuzluğu açık ettiği öne sürülebileceği gibi, kapitalist dinamiğin edindiği güncel biçimin uyumlu ortağı olarak otoriteryanizmin nasıl anlaşılması gerektiğine dair soruları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu çalışma, henüz 1976'da "kapitalizm içinde demokratik siyasetin bir biçimiyle artık sona erdiği" saptamasından hareketle otoriteryanizmi "kapitalist devletin yeni biçimi" olarak işaret eden Nicos Poulantzas'ın kuramsal çerçevesinin, bu sorulara yanıt üretebileceği fikrinden hareket etmekte; Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavramsallaştırmasını Türkiye'de neoliberalizmin inşa ve gelişim deneyimi zemininde düşünmeyi denemektedir.

Bu çabanın birkaç açıdan birden anlamlı olduğu öne sürülebilir. Öncelikle, Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavramsallaştırmasının bir "devlet biçimi"ne denk düştüğünü dikkate almak, neoliberalizmde deneyimlenen otoriterleşmeyi, salt kişisel-ideolojik eğilimlerle değil sınıfsal bağlamla ilişkilendirerek anlamaya olanak sağlar; devlet aygıtındaki dönüşümleri toplumsal sınıflar arasındaki güç dağılımının yeniden biçimleniyor oluşuna koşut olarak kavramayı mümkün kılar. Öte yandan, Poulantzas'ın otoriter devletçiliğin "yeni normallik" olduğu yönündeki vurgusu, gerçekte, istisnai öğelerin normalleştirilmesine karşılık geldiğinden, günümüz siyasal olgularının, geleneksel veya olağan çerçeveleri zorlayan, karmaşık ve belirsizliği araçsallaştıran karakterini teşhise de imkân

tanır. Dahası, Türkiye’de neoliberalizm deneyiminin 1980 sonrası inşa dönemi ile 2002 sonrasından bugüne uzanan AKP yılları arasındaki sürekliliğini ve aynı zamanda, temel fark olarak görebileceğimiz “egemen kitle partisi”nin doğuşunun otoriter devlet biçimini derinleştiren etkisini tespit edebilmeyi olanaklı kılar. Tüm bunlarla birlikte, kuşkusuz, otoriter devletçilik kavramının işaret ettiği tüm unsurların bir ülke deneyiminde izinin sürülmesi, sınıflar arası ilişkinin devingen doğasını tespit edebilmek kadar, siyasal erkler arası ilişkideki dönüşümden kurumsal işleyişteki rol değişikliklerine, hukuki düzenlemelerden toplumsal aktörlerin deneyimlerini şekillendiren somut olgulara uzanan panoromik bir manzara sunmayı gerektirir. Bu son derece kapsamlı uğraş, kaçınılmaz olarak, okuduğunuz çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Dönüşümün bu kapsamda düşünülmesi gerekliliğinin altını çizmekle birlikte, çalışmanın odağı, “birikim stratejileri” zemininde bir Türkiye dönemlendirmesi yapmaya çalışmak ve otoriter devletçiliğin izini, devletin sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkileri somut ve doğrudan müdahaleleriyle şekillendiren rolü temelinde sürmeyi denemektir.

Bu çerçevede metinde öncelikle Poulantzas’ın otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının temel argümanları ve neoliberalizmin hem inşa hem de konsolide olma süreçlerine eşlik eden otoriterleşmeyi anlamakta neden önemsenmesi gereken bir çerçeve sunduğu ele alınıyor. Otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının temel öğeleri ile Türkiye’de neoliberalizmin deneyimi arasında, birikim stratejilerini temel alan bir dönemlendirmeye işaret edilen koşutluk, bir sonraki bölümün ve alt bölümlerin konusunu oluşturuyor. Çalışma, sürecin kimi kırılmalarla karşılaştığı, devamında pekişerek konsolide olduğuna ilişkin tespitlere ve istisnai devlet biçimine geçiş tartışmasına değinerek sonlanıyor.

Poulantzas ve “Devlet Biçimi” Olarak Otoriter Devletçilik

Poulantzas, henüz 1976’da Batı kapitalizmine ilişkin durum tespiti yaptığı *Siyasal Kriz ve Devletin Krizi* adlı metninde kapsamlı bir dönüşüm öngörüsünde bulunur ve varlığını hissettiren yeni unsurları sıralar. Buna göre, kapitalist devlet “otoriter” veya “güçlü devlet” olarak adlandırılabilir yeni bir “biçim”e dönüşmenin emarelerini göstermekte; fakat bu, devletin geçici bir otoriterleşme döneminde olduğu değil, kalıcı bir sıçrama yaşandığı anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, yaşanan dönüşüm, Poulantzas’a göre, “kapitalizm içinde demokratik siyasetin bir formuyla sonuna geldiğini» gösteren yapısal ve kalıcı bir niteliğe sahiptir; kapitalizmin güncel dinamikleri, devletin, önceki dönemlerde işleyen demokratik kanalları iptal ederek yeni bir biçime bürünmesini yapısal bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. Yeni devlet biçimine rengini veren yeni

unsurlar, bu metinde şöyle sıralanır: Yürütme erkinde güç yoğunlaşması; erkekler ayrımının bulanıklaşması; kamusal ve özel alan sınırlarının dönüşümü; keyfi politikaların yurttaş özgürlüklerini kısıtlaması; siyasal partilerin rolünde hızlı bir düşüş ve işlevlerinin bürokrasiye transfer edilişi; teknokratizmin yükselişi; devletin fiziksel ve sembolik şiddet kullanımında artış; dev bir toplumsal kontrol ağının yaratılması; iktidarın resmi ve açık düzlemde ‘çekirdek’ bir yürütücü grubuna taşınması ve böylece kamusal bilgilendirmenin yerini devlet sırlarının alışı; tüm bunların hayata geçirilebilmesi için hukuk devletinin yasal sisteminin alt-üst edilişi ve nihayet, sürecin, ‘körlemesine’ olduğu izlenimini verecek biçimde çelişkili, tutarsız karakterde ilerleyişi (Poulantzas [1976] 2008: 320-322). Poulantzas 1978 tarihli *Devlet, İktidar, Sosyalizm* kitabında, bu unsurları “otoriter devletçilik” adlandırmasıyla kavramsallaştırır ve kapitalist devletin güncel ve yeni ‘normal’ biçimi olarak tanımlar. Bugün, Poulantzas’ın kavramsallaştırmasının dünya genelinde farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerin neoliberalleşme deneyimlerini şaşırtıcı bir öngörüyle kapsadığını tespit eden (örn. Jessop 2014; Bruff 2014; Boukalas 2014) ve çeşitli ülke örneklerini otoriter devletçilik çerçevesinde inceleyen çalışmalar çoğalmaktadır.

Kuşkusuz Poulantzas, yalnızca günümüz devletlerin dönüşümünü türlü veçheleriyle kapsayan bir unsurlar listesi değil; dönüşümün nedenlerine, dayandığı ve yarattığı krizlere, çelişkili-tutarsız-belirsizlik üreten karakterine ve tüm bunların doğurduğu tablonun aynı anda kimi olanakları da barındırdığına dair kavrayışımızı derinleştiren bir analiz sunmuştur. Dolayısıyla otoriter devletçilik olarak adlandırdığı dönüşümü, Poulantzas’ın terminolojisinde bir “devlet biçimi”nin neye karşılık geldiği, siyasal “kriz”e ilişkin tespitleri ve kapitalizmin güncel dinamiklerine ilişkin vurguları ile birlikte düşünmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, otoriter devletçilik kavramsallaştırmasından çıkarsamamız gereken, salt yaşanan dönüşümün somut görüngüleri değil, aynı zamanda kapitalist devlete ilişkin yapısal ve sınıfsal kısıtlardır ki bu genel çerçeve, olgusal düzeydeki otoriterleşmeyi kişisel ve ideolojik eğilimlerin ötesinde değerlendirebilmeye de olanak sağlayacaktır.

Poulantzas’ın kuramında² kapitalist devlet tipi,³ en temelde “ikili/çifte işlev” ile karakterizedir: Devlet, bir yandan sınıfsal aidiyetleri ‘çözücü’, yalıtıklaştırıcı bir etki yaratmakta, öte yandan halkı/ulusu bir bütün olarak temsil ettiği varsayımıyla ‘birleştirici’ işlev üstlenmektedir⁴ (Poulantzas, 1975: 130). Poulantzas (1975: 189), kapitalist devletin sınıfsal karakterini devletin bu rolünde tespit eder: “[Kapitalist] devlet, merkezinden sınıf mücadelesini dışlaması sayesinde hâkim sınıfların devleti olarak varolur”; ‘toplum sınıflara bölünmemiş gibi’ görünüm sunan devlet, bu sayede hâkim sınıf ve fraksiyonların ‘siyasal’ çıkarlarını organize etmeyi, yani “iktidar bloğunu” birarada tutmayı üstlenebilmektedir.⁵ Başka

türlü söylenirse, kapitalist devlet, tabi sınıfların perspektifinden bakıldığında “birleştirici-temsil edici”, iktidar bloğunun perspektifinden ise siyasal çıkarları “organize eden, birleştiren, uygulamaya geçiren” bir role sahiptir (Poulantzas, 2008: 301). Denilebilir ki bu çifte işlev, kapitalist devletin tanımlayıcı ve fakat ‘olağan’ işleyişidir. Olağan durumda devlet, ideolojik araçların birleştiriciliği sayesinde bir bütün olarak toplumun iyiliğini gözeten tarafsız bir düzlem olma iddiasının beraberinde getirdiği ‘meşruiyeti’ sürdürebilir ve öte yandan, iktidar bloğu içindeki çelişki ve gerilimler, bir fraksiyonun ‘hegemonyası’na engel olmayacak düzeyde kalabilir. İşte “siyasal kriz”, bu işleyişin sürdürülemediği hallerde karşılık gelir; siyasal alanda görülen krizlerin ideolojik, hegemonik ve/veya meşruiyet krizi olarak anılması da bu kavramların, olağan durumda kapitalist devletin işleyişine içkin ilişkileri adlandırıyor oluşundan ileri gelir. Diğer bir ifadeyle siyasal kriz; hegemonik sınıfın iktidar bloğu içindeki belirleyiciliğinde, genel ideolojik kabullerde ve dolayısıyla devletin meşruiyetinde sarsıntı veya kırılma yaratarak somutlanır (Poulantzas, 2008: 310). Ne var ki tüm bunlar, siyasal krizin bileşenleri veya aldığı görünümlerdir; krizin nedeni, sınıfsal ilişkilerde -sınıfsal çelişki, ittifak ve dengede- yaşanan önemli dönüşümlerde aranmalıdır ki bu dönüşümün siyasal krizi önceleyen bir ekonomik krizden kaynaklanması zorunlu değildir (2008: 298). Sınıfsal ilişkilerde siyasal krize neden olabilecek dönüşümler, iktidar bloğu içindeki fraksiyonlar arasında veya iktidar bloğu ile tabi sınıflar arasında doğabileceği gibi, yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkışının zorlayacağı yeni güç dağılımından da kaynaklanabilir (Poulantzas, 2008: 300). Öte yandan, otoriter devletçiliğin “hem bir sonucu hem verilen yanıtı” olduğu kriz (Poulantzas, 2014: 206),⁶ Poulantzas’ın altını özenle çizdiği üzere, akut bir kriz halinden çok kriz unsurlarının “keskinleştiği” yapısal bir duruma denk düşmektedir.

Bu noktada Poulantzas’ın, yapısal dönüşümü zorlayan siyasal kriz olgusunu, daha çok iktidar bloğu içinde keskinleşen çelişkilerin hegemonya kurmayı zorlaştırması-ımkansızlaştırması ile ilişkilendirdiği söylenebilir. Nitekim yeni devlet biçimi olarak otoriter devlet de, bir bütün olarak iktidar bloğunu oluşturan sermaye kesimlerinin, yükselen bir işçi sınıfı hareketinin veya kitlesel politikleşmenin yarattığı çatışmaya verdiği yanıt olmaktan çok; bu çatışmanın doğuşunu önlemeyi de hedefleyen ve fakat öncelikle iktidar bloğu içinde keskinleşen çelişkilerle baş etme zorunluluğundan türeyen bir dönüşüme karşılık gelir. Poulantzas (1975: 314), işçi sınıfı hareketinin yükselişinin devletin baskıcı aygıtlarını öne çıkaracağını, fakat tek başına bu dinamiğin yeni bir devlet biçimine geçişi zorunlu kılmayacağını düşünme eğilimindedir.⁷ Nitekim otoriter devletçiliği doğuran dinamik, kapitalizmin güncel aşamasında burjuvazinin hegemonyasının “gizli fakat sürekli biçimde istikrarsızlaşmış” olmasıdır

(Poulantzas, 2014: 212). Bu istikrarsızlaşma veya sermaye fraksiyonları arasında artan çelişkiler, kuşkusuz, sermayenin uluslararasılaşması ve tekelci/finans sermayenin hakim fraksiyon oluşunun beraberinde getirdiği karmaşık bağımlılık ilişkilerini ve çatışma durumunu işaret eder (Poulantzas, 2014: 211-212). Devletin ikili işlevi hatırlanırsa, hegemonya kurmadaki bu istikrarsızlık, devletin iktidar bloğu içindeki politik önderliğinin belirginleşmesi ve müdahaleciliğinin artışı anlamına gelecektir. Bu rol artışı, Bonapartizm ve faşizm gibi istisnai devlet biçimlerinin de -tek değil ama karakteristik- niteliğidir; ne var ki Poulantzas (2014: 209)'a göre kapitalizmin yapısal, kalıcı dönüşümüne koşut biçimde otoriter devletçilik geçici veya istisnai değil, "kapitalizmin halihazırdaki aşamasında, burjuva cumhuriyetinin yeni 'demokratik' biçimini temsil etmektedir".

Başka türlü söylenirse otoriter devletçilik, sınıfsal ilişkilerde yaşanan dönüşümle birlikte devletin rolünün içerik ve kapsam olarak yeniden biçimlendiği, sınırlarının değiştiği bir "devlet biçimi" dönüşümüne denk düşmektedir. Bu, kaçınılmaz biçimde devlet aygıtında da somut dönüşümler anlamına gelir ve en temelde, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkide somutlanır. Dolayısıyla yasama ve yürütme erkleri arasındaki güç dengesi, "rejim biçimi"nin ötesinde bir düzeye karşılık gelir; doğrudan sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki hakimiyet ilişkilerinin aldığı biçimin bir uzantısı, yani "devlet biçimi"nin ölçütüdür. Poulantzas'ın "siyaset ile ekonomi arasındaki ilişki" veya "devletin, ekonomik alana ve ekonominin siyasal alana müdahil olma veya olmama ölçüsü" olarak tabir ettiği devlet biçimi, belirli bir tarihsel dönemde ekonomik ve siyasal mücadelenin devletin doğrudan müdahalesini ne ölçüde gerektirdiği sorusunun yanıtıdır. Bu anlamda sınıfsal ilişkilerdeki güç dengesinin değişimi, devlet biçimindeki değişimleri ve devlet biçimindeki değişimler de iktidar bloğundaki ve meşruiyet biçimindeki değişimi tetikler. Kurumsal yapılanmaya karşılık düşünülebilecek olan rejim biçimi ise, devlet biçimi değişmeye de farklılaşabilir; yani, aynı devlet biçimi anayasal monarşi, başkanlık sistemi veya çok partili parlamenter sistem gibi rejim biçimlerinde karşılık bulabilir (Poulantzas, 1975: 147-151). Her durumda devlet biçimindeki değişimler, yasama ve yürütmenin ayrı ayrı nasıl organize edildiğinden değil, bu iki erk arasındaki dengede ne yönde bir değişim yaşandığından izlenebilir.

Yürütmenin baskın geldiği devlet biçimi, "devletin, hegemonik fraksiyonun (...) iktidar bloğu karşısında hegemonyasının organizasyonunun kontrolünü doğrudan üstlendiği" duruma karşılık gelmektedir (Poulantzas, 1975: 151, 310-315). Poulantzas'ın yeni devlet biçimi olarak otoriter devletçiliğin yükselişinin 'çekirdeğine' yerleştirdiği temel dönüşüm de budur: Yasa yapma -veya daha doğru bir ifadeyle, kural koyma- iktidarının el değiştirilerek yasamadan yürütmeye transferi. Nitekim yürütme erkinin yasama faaliyetini üstlenişi,

parlamentonun rolündeki düşüş ve bürokrasinin/idarenin yetki ve etkisinin genişlemesi, aynı olgunun farklı yüzleridir. Öyle ki diğer tüm unsurlar bu temel dönüşümün uzantıları olarak düşünülebilir: Parlamentonun rolündeki düşüş, siyasal partilerin iktidar bloğu içindeki rolünün de etkisizleşmesi anlamına gelecek, boşluğu doğrudan devlet bürokrasisi üstlenecektir; yetkisi ve işlevi genişleyen bir bürokrasi ise bürokratik mantığın da hâkimiyeti anlamına gelecektir. Parlamento ve siyasal partiler -Poulantzas kapitalist bir devlette daima yapısal sınırları olduğunu hatırlatsa da- kaçınılmaz biçimde tabi sınıfların taleplerinin devlet aygıtında karşılık bulabileceği ‘kanallar’ olma işlevini üstlenirler; dolayısıyla parlamentonun ve siyasal partilerin etkisindeki düşüş, temsil kanallarının zayıflaması ve karşısında bürokratik işleyişin keskinleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla devletin işleyişi, halkın karar alma süreçlerine dâhil olma kanallarını daraltacak biçimde yeniden organize edilmiş olur.⁸ Öte yandan, bürokratik işleyiş daima hukuk devleti mantığının aksi yönde işler, öyle ki Poulantzas bu dinamiği şöyle tabir eder: Yasa/hukuk feshedilmemekte ve fakat “inzivaya çekilmekte”, yani hukuk devleti düşüşe geçmektedir. Parlamento tarihsel olarak, monarşik veya mutlakiyetçi devletin keyfiliği karşısında yasanın/hukukun evrensel geçerlilik taşıyan normlarının biçimsel karakterini temsil etmektedir; parlamentonun düşüşü ve yerini yürütmenin kontrolü altında bürokratik işleyişin alışı ise tersi yönde bir dönüşümü, yani yasanın sınırlayıcılığından ve dolayısıyla yargı denetiminden bağımsızlaştırılmış, duruma göre esnetilebilen kararları, keyfiliği, kamusal bilgiye açılmayan ‘sırları’ beraberinde getirmektedir - bürokratik mantığın kaçınılmaz sonucu, ‘kusurların’, yani normdan sapmaların kural haline gelişidir (Poulantzas, 2014: 220-225, 227). Diğer bir ifadeyle yürütmenin öne çıkışı, yürütme kontrolü altındaki bürokrasinin ve bürokratik işleyiş mantığının da baskın gelişi anlamına gelir ki bu, tekelci sermayenin ‘istikrarsız’ karakterinin doğurduğu esneklik ihtiyacıyla uyumludur.⁹ Hukuk devletinden bu ‘vazgeçiş’, toplumsal kontrolün geleneksel biçiminde de dönüşümü beraberinde getirecektir; Poulantzas, bugün «güvenlik devleti” bağlamında tartışıldığı üzere, “potansiyel suçlu” mefhumunun toplumsal muhalefetle baş etme aracı haline gelişini otoriter devletçiliğin unsurları arasında sıralar (Poulantzas, 2014: 220). Bu, yasa kavramının imlediği çerçevenin hilafına işleyen bir diğer dinamiktir; suçlulaştırma, toplumun bireysel ölçekte kontrolünün aracı ve toplumsal muhalefetin siyasallaşmasına karşı alınmış bir önlem haline gelmektedir. Böylece hem bir bütün olarak idari aygıtın kapsamının genişlemesi, hem toplumsal aktörlerin hareket alanının ‘güvenlikleştirilmesi’ yoluyla siyasal alan daraltılmaktadır.

Yürütmenin yasama karşısındaki baskın karakteri, “meşruiyet” dayanaklarının da değişmesini gerektirir: Yasamanın baskın geldiği devlet biçimi meşruiyeti

“yasallık” ile özdeşleştirirken; yürütmenin hâkimiyetiyle şekillenen devlet biçiminde meşruiyet, kendisini halkın-ulusun temsilcisi olarak sunan bir liderin karizmatik şahsiyetinde yoğunlaştıran hiyerarşik bir biçime bürünür (Poulantzas, 1975: 310). Siyasal partilerin ‘temsil etme’ kapasitelerindeki düşüş, meşruiyet kanallarının da plebisiter araçlara ve özellikle medyanın üstlendiği manipülasyona taşınmasını beraberinde getirir (Poulantzas, 2014: 229). Öte yandan -Poulantzas’ın otoriter devletçiliğin Bonapartizmden farkı olarak andığı üzere- yürütme erkindeki kişiselleşme, söz konusu kişiye atfedilen tüm üstünlüğe rağmen kişisel bir iktidardan çok, siyasal-idari mekanizmanın ‘tutsağı’ olmaya denk düşer. Bu noktada, Poulantzas’ın otoriter devletçiliği iktidar bloğu içinde çelişkilerin keskinleşmesine verilen bir yanıt olarak düşündüğünü hatırlamak gerekir; iktidar bloğu içindeki farklı fraksiyonlar ve aynı zamanda halk kitleleri için, yürütmenin zirvesindeki kişi aynı şeyi temsil etmez -bu anlamda, “tek değil, birden fazla başkan vardır; tereddütler, kararsızlıklar, gaflar psikolojik bir durumdan ziyade, durumdan ötürüdür” (Poulantzas, 2014: 229).

Poulantzas’ın çizdiği çerçevede yeni türde bir istisnai devlet biçimini değil, “kapitalizmin halihazırdaki aşamasında, burjuva cumhuriyetin yeni ‘demokratik’ biçimini temsil [eden]” (Poulantzas, 2014: 209) otoriter devletçilik, bununla birlikte, olağan devlet aygıtına “paralel” olarak işleyen ağlar ile de karakterize olur. Poulantzas’ın “devletin ikizleşmesi” (*duplication of the state*) diye tabir ettiği üzere bu, istisnai unsurlar ile olağan unsurların biraradalığına, devletin bu iki tür işlevinin içiçe geçişine denk düşer. Diğer bir ifadeyle, olağan temsili demokrasi mekanizmalarının feshedilmemesine rağmen, otoriter devletçilik istisnai devlet biçimlerinin ideolojik ve idari işleyişinin ‘avantajlarını’ kendisine eklemeyen bir *yeni normalliktir*. Kuşkusuz istisnai unsurların kapsamının, etkinliğinin ve ideolojik içeriğinin farklı toplumlarda farklı biçimler alabileceğini düşünmek mümkündür.

Bu noktada vurgulamamız gereken iki unsur daha var: İlki, Poulantzas’ın “devletin ikizleşmesi” diye tabir ettiği dinamiğin, otoriter devletçiliğin tanımlayıcı unsurları arasında sıraladığı “egemen kitle partisi” ile ilgisi ve diğeri, otoriter devletçiliğin siyasal kriz ile girdiği sarmal ilişki. Denilebilir ki ilk unsur, otoriter devletçiliğin istisnai devlet biçimine dönüşme potansiyelinin altını çizerken, ikinci nokta otoriter devletçiliğin siyasal krizi derinleştirme potansiyeline işaret eder.

Poulantzas otoriter devletçiliği, tekelci sermayenin hegemonya kurmadaki istikrarsızlığına verilmiş bir yanıt kadar, bu krizi derinleştirme ihtimali olan bir ‘açmaz’ olarak da kavrar. Buna göre otoriter devlet, hem iktidar bloğu içerisinde keskinleşmiş olan çelişkiler nedeniyle, hem de tabi sınıfların hilafına yürüteceği

işleyiş nedeniyle krize karşı alacağı tüm önlemlerle bizzat bir kriz üretici konumundadır. Buna göre devletin sermaye fraksiyonlarının keskinleştiği bir bağlamda yapacağı her tür iktisadi müdahale, iktidar bloğundaki çelişkileri keskinleştiren bir etki doğuracaktır; örneğin, devletin tekil sermaye grupları lehine alacağı her tür inisiyatif bu minvaldedir. Öte yandan, devletin sermaye birikimine açacağı sağlık, eğitim, kent, çevre gibi yeni alanlar, kitleler karşısında bir meşruiyet kaybına yol açacaktır. Uluslararası/yabancı sermayenin yeniden üretimi lehine alınan her karar, eşitsiz gelişimi pekiştirecek ve ülke içinde belli bölgeleri diğerleri hilafına öncelemekle sonuçlanacak, bu da ulusal birlik açısından bir gerilim nedeni olacaktır. Dahası, otoriter devlet, ekonomik krizin toplumsal sonuçlarıyla baş etmek yerine, aldığı önlemlerle bizzat krizi 'yöneten' aktör konumundadır; Poulantzas (2014: 212- 214), enflasyon ve işsizliğin devletin başvurduğu araçlar olduğuna dikkati çeker. Sonuç olarak, otoriter devletçilik çerçevesinde devlet bir kriz unsuru haline gelmekte, yani krize yanıt olarak üretilen yeni devlet biçiminin bizzat kendisi kriz yaratıcı bir rol üstlenmektedir.

Öte yandan, Poulantzas otoriter devlete doğru dönüşümün bir "egemen kitle partisi"nin varlığına duyulan ihtiyacı da beraberinde getirdiğini düşünür: Parti, devlet bürokrasisindeki işleyiş uyumlulaştırma ve homojenize etme, farklı idari birimler arasında tutarlılığı sağlama ve bürokrasinin yürütmeye 'sadakatini' garantilemenin aracıdır (Poulantzas, 2014: 233). Diğer bir ifadeyle, egemen kitle partisine, idareyi idare etmek (*policing*) için ihtiyaç duyulur ve bürokrasiye paralel bir ağ gibi işleyen parti sayesinde devlet ile parti arasındaki 'simbiyotik ilişki' kurulur: Bürokratlar, egemen kitle partisine ilişkilendikleri ölçüde 'güvenilir personel' olacakları bilgisini edinirler ve bu, iktidar değişikliklerine karşı direnmelerini de beraberinde getirir.¹⁰ Egemen kitle partisi bürokratik işleyişte yarattığı bu etkinin yanı sıra, asıl işlevini "devlet ideolojisini kitlelere taşıyan bir ara-istasyon olmak"tan edinir; medyanın ve yürütmenin zirvesindeki kişinin ancak kısmen karşılayabileceği bu rol, egemen kitle partisini otoriter devletçilik için bir ihtiyaç kılmaktadır (Poulantzas, 2014: 234-237).¹¹ Öte yandan tüm bu işlevsellik, "devlet partisi" konumundaki egemen kitle partisinin, muhalefeti, yani siyasal alternatifleri "düşmanlaştırma"sını da beraberinde getirir; "merkezin kontrolünden kaçan herkes" tehlikeli bir düşman olarak işaret edilir (Poulantzas, 2014: 232, 236). Dolayısıyla egemen kitle partisinin ortaya çıkışı, otoriter devletçiliği tanımlayan unsurları hem pekiştirmekte ve hem de "faşizan unsurları resmi devlet [kurumlarına] paralel biçimde organize ederek" istisnai devlet biçimiyle arasındaki sınırı bulanıklaştıran bir rol oynamaktadır.

Tüm bu tablo Poulantzas'a göre mutlak bir güce erişmiş devleti anlatmaz; devlet bu yeni biçimiyle güçlendiği kadar zayıflamaktadır da. Buna göre,

idarenin sermaye lehine lehine üstleneceği işlevsellik olağan durumlardaki hegemonya inşasının yerini tutmayacak; öte yandan bürokrasinin siyasallaşan rolü beklenmedik bir radikalliği de beraberinde getirebilecek ve otoriter devlet, yeni temalar zemininde kitlesel mücadelelerle doğrudan karşı karşıya gelecektir (Poulantzas, 2014: 241-247).

Otoriter Devletçiliğin Gelişimini Somut Bir Ülke Deneyiminde İzlemek

Poulantzas, 1970’lerde, yani merkez kapitalizmin gelişmiş ülkelerinde neoliberalizmi inşa edecek olan partiler iktidara gelmeden önce, tekelci sermayenin hegemonya istikrarsızlığına karşı zorunlu bir çözüm olarak görüp nüvelerini işaret ettiği otoriter devletçiliği Batı kapitalizmine -ABD ve Avrupa ülkelerine- özgüler; Doğu Avrupa ülkelerinde bürokrasinin oynadığı rolü «kuşkusuz, kapitalizm tüm kötülüğün kaynağı değildir” diyerek ayırıştırır ve öte yandan, “emperyalist zincirde hâkim ve tabi ülkeler arasında derinleşen bölünme”nin sonucu olarak Güney Amerika ülkelerinde yeni bir “bağımlı devlet biçimi”nin doğmakta olduğunu öne sürer (Poulantzas, 2014: 204, 207-208). Dolayısıyla otoriter devletçilik kavramsallaştırması, henüz kapitalizmin önündeki ‘blok’ çözülmemişken, sermaye küresel çapta neredeyse sınırsız bir hareket alanı edinmemiş ve neoliberalleşme dünya genelinde farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkeleri benzer yapısal uyum süreçleriyle birörnekleştirmemişken formüle edilmiştir. Formülasyonun üzerinden geçen kırk yıllık süreçte, neoliberalizm daha geniş bir meta alanı, daha büyük bir devlet maliyesi, tekelci burjuvazinin kontrolünde daha yüksek bir sermaye hacmi olgularını doğurmuştur. Bu genişlemeye, sermaye içinde fraksiyonların çeşitlenmesi, işçi sınıfının ortak edildiği meta ve servet alanının (büyük ölçüde borçlandırılma yoluyla) genişlemesi, esnekleştirme ve artan güvencesizlik sorunu, her defasında daha da derinleşen ekonomik krizlerin sürekliliği gibi dinamikler de eklenmelidir. Tüm bu dinamiklerin, neoliberalizmin inşa ve yerleşikleşme sürecini şekillendirdiğini ve bu yolla otoriter devletçiliği, dünya genelinde yeni normallığe dönüştürdüğünü öne sürmek mümkündür.¹²

Aynı nedenle, “1970’li yılların küresel kapitalist krizine verilen sınıf temelli bir yanıt” olan neoliberalizm (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010: 107) ile “yeni emperyalizmin ve neoliberal küreselleşmenin özgün devlet biçimi” (Essex, 2007: 100) olarak otoriter devletçiliği iki ayrı olgu gibi düşünmek yerine, aynı dinamiğin farklı adlandırmaları olarak kavramak makuldür. Bu anlamda, doğrudan Poulantzas’a referansla ifade edilip edilmemesinden bağımsız şekilde, otoriter devlet pratiklerinin neoliberalizmin kurucu ögesi olduğuna dikkati çekmeyi hedefleyen “otoriter neoliberalizm”¹³ ve neoliberalizmin politik muhalefeti polisiye önlemlerin konusu yapma eğilimine odaklanan “güvenlik devleti”¹⁴

kavramsallaştırmalarının, otoriter devletçilik tartışmasını tamamlayıcı nitelikte olduklarını düşünmek mümkündür. Poulantzas'ın otoriter devletçiliği hem krize bir yanıt, hem sınıfsal güç dengesini değiştirme aracı ve hem de üstlendiği rol nedeniyle krizi derinleştirecek bir faktör olarak işaret ettiği hatırlanırsa, bu tür kavramsallaştırmaların, tablonun farklı veçhelerine odaklanan yaklaşımlar olduğu söylenebilir.¹⁵

Öte yandan, küresel kapitalizmin dünya genelindeki şekillendirici etkisi farklı toplumlarda otoriter devletçiliğin temel dinamiklerinde ortaklaştırırken, her bir toplumun özgünlüklerinin otoriter devletin toplumsal görünümünde ve sürecin hızında önemli doz farklılıkları yarattığı da tespit edilebilir. 'Yeni normalliği' tanımlayıcı unsurlar, yürütme erkinin yasama karşısındaki üstünlüğü ve egemen kitle partisinin oluşumu olmak üzere iki temel başlıkta gruplandırılarak değerlendirilebilir. Yürütmedeki güç yoğunlaşması ve kişiselleşme, bürokrasinin öne çıkışı ve yürütme erkinin güdümünde politikleşmesi, kararnamele ile idarenin hukuk devleti normlarını alaşağı edişi ve devletin zor aygıtının türlü veçheleriyle güçlenişi gibi bugün son derece belirleyici hale gelmiş unsurları, bir bütün olarak, yürütme erkinin üstünlüğü olgusunun farklı yüzleri olarak düşünmek mümkündür. Egemen kitle partisinin varlığı ve niteliği ise, farklı bir dinamik olarak ülke deneyimleri zemininde ayrıca değerlendirilmeyi gerektirir.¹⁶ Benzer biçimde, otoriter devletçiliğin şekilleniş hızı için de aynı şey geçerlidir -örneğin, otoriterleşme yönünde dünya genelindeki ortaklaşmayı 2008 krizinin küresel etkisiyle ilişkilendirme eğiliminden söz etmek mümkünken (Bruff, 2014); Türkiye'de, Şebnem Oğuz'un (2009) altını çizdiği üzere, "2008 krizine gelindiğinde otoriter devletçiliğin inşasının çoktan tamamlanmış olduğu» öne sürülebilir. Daha genel olarak ise, otoriter devletçiliği belirli bir toplumun deneyimi bağlamında düşünmek, başta işçi sınıfı hareketinin gücü, iktidar bloğunun bileşenleri, bu bileşenlerin ideolojik eğilimleri olmak üzere, o topluma özgü dinamikleri hesap etmeyi gerektirecektir. Bu dinamikler aynı zamanda, devletin hem yanıtı hem bizzat tetikleyicisi olduğu kriz sarmalı içerisinde istisnai bir karaktere bürünme derecesinin de ölçütü olarak görülebilir. Nitekim Türkiye deneyimi zemininde otoriter devletçiliği tanımlayan öğelerin ortaya çıkışı ve pekişmesi, neoliberalizmin inşası sürecine koşuttur ve bu süreç, 1980'de istisnai devlet biçimi eliyle başlatılmış ve 'olağan' rejime ancak 'yeni normallik' koşullarında geçilebilmiştir. Dolayısıyla yeni normallik olarak otoriter devletçiliğin şekillenişini belirli bir ülke örneğinde resmedebilmek, süreçteki kırılmaları ve yeni devlet biçiminin istisnai araçlara başvurma eğilimini ölçebilmek için sınıfsal-toplumsal muhalefetin etkisi ve öte yandan iktidar bloğunun sürdürülebilirliği temel referanslar olmalıdır. Sınıfsal ve toplumsal muhalefet hareketinin etkisi siyasal olgularda izlenebilirken, iktidar bloğunun sürdürülebilirliğini "birikim stratejileri" temelinde ölçmek mümkündür.

Poulantzas'ın kuramını geliştirmeyi sürdüren Bob Jessop'un tanımıyla birikim stratejisi, "çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte bir bütün olan belirli bir ekonomik 'büyüme modelini' tanım(lamaktadır)" ve "(b)başarılı olabilmesi için bu tür bir modelin sermaye çevriminin farklı uğraklarını (para ve banka sermayesi, endüstriyel sermaye, ticaret sermayesi gibi), belli bir fraksiyonun hegemonyası altında (ki bunun bileşimi, başka şeylerin yanı sıra kapitalist gelişmenin aşamalarına bağlı olarak değişecektir) birleştirmesi gerekmektedir" (Jessop, 2005: 157). Jessop bu temelde "sermaye ilişkisi"ni, "belirli farklı sermaye gruplarının kendi özel çıkarlarını sermayenin genel çıkarı ile başarılı biçimde eklemlediği, birikimin akış yönünü belirlemek için verdikleri mücadele" olarak tanımlar; bu durumda, sermayenin bir bütün olarak "verili olmayan" kolektif çıkarı, "tekil sermayeler arasındaki çıkar birliğinin olumsuzluğunu kuran belirli bir birikim stratejisi içinde ve dolayısıyla" eklenir. Dolayısıyla "belirli sermaye gruplarının çıkarları ve genel olarak sermayenin çıkarlarının ne olduğu, izlenmekte olan belirli birikim stratejisine göre şekillenir." (Jessop, 2005: 163-164). Tersinden söylenirse, birikim stratejisinde yaşanacak krizler de iktidar bloğunun sarsıldığı, yeni bir strateji kurulması gereğinin doğduğu evreler olarak saptanabilir.

Bu genel zeminde, Türkiye deneyiminde otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının izini sürmek için birikim stratejilerindeki dönüşüm dinamiklerini kabaca onar yıllık zaman dilimlerinde soyutlayarak ele almak mümkündür.¹⁷ 1980'ler, askeri darbe aracılığıyla istisnai devlet biçimi altında, neoliberalizmin kuruluş momenti olarak deneyimlenmiştir; kitle partisinin olmadığı ancak iktidar bloğunun sermayenin tüm fraksiyonlarını kapsayabilecek ölçüde ve işçi sınıfının baskılanması üzerine kurulduğu bu dönemde, ihracata yönelik sanayileşme temelli birikim stratejisi söz konusudur. Bunu, 1990'ların finansal birikim stratejisi takip eder. İktidar bloğunun, yeni siyasal unsurlarla istikrarsız bir hal aldığı, yakın dönem tarihin siyasal olarak en hareketli yıllarıdır: Özellikle işçi sınıfı yükselişi, savaş konjonktürü, koalisyonlar, 1994'te kemer sıkma ve IMF'nin *stand-by*'ı, İslami sermayeyi temsil eden partinin hükümet ortağı oluşu, 1997'de askeri müdahale gibi siyasal ve taktik mücadelelerle şekillenen bir dönemdir. 1990'ların sonunda IMF'li uzun yıllar başlar. Bu dönemde, devlet ve piyasalar neoliberalizmi derinleştirecek biçimde yeniden yapılandırılacak; sermayenin kârlılık dinamiği ticaret temelli birikim stratejisi etrafında kurulacaktır. 2009 krizinin ardından gelen 2010'lu yıllar, yeni bir tekelci burjuvazi fraksiyonunun hegemonik değil ama egemen fraksiyona dönüştüğü ve sermaye birikim dinamiğinin kamu kesiminin büyük yatırım ihaleleriyle şekillendiği, inşaata temelli birikim stratejisi dönemi olacaktır. Otoriter devletçilik ve neoliberalizm bu evrelerin dolayısıyla derinleşecek ve

gelen son nokta itibariyle, piyasanın sınırsız genişleme dinamiği, sermayenin yaygın krizi, gittikçe daralan bir iktidar bloğu ve istisnai öğelerin yoğunlaşması olgularıyla içiçe geçen bir nitelik kazanacaktır.

1980'ler İhracata Yönelik Sanayi Temelli Birikim Stratejisi

Birikim stratejilerinin krize girdiği evrelerin en temel görünümü, GSYİH'nın daralması ve büyük sermayenin kâr oranlarındaki düşüştür. Kârlılık krizi ise, devlet maliyesi açığı ve ödemeler dengesi açığı biçimlerinde ortaya çıkabilmektedir. 1970'lerin sonunda ithal ikameci birikim stratejisinin krizi için de bu tespitler geçerlidir. Ancak kriz yalnızca ve basitçe birikim stratejisi krizi olarak ortaya çıkmamış; birikim rejiminin sorgulandığı, sermayenin hegemonyasının sarsıldığı ve dolayısıyla burjuvazinin kapsamlı bir sınıfsal yanıt geliştirmesini gerektirecek derinlikte yaşanmıştır. Bu dönemde, Keynesyen refah devleti modelinin korporatist kapsayıcılığının bir unsuru olan işçi sınıfı, sermayenin egemenliğine karşı konumlanmaya başlamış ve sadece ücret mücadelesi ile sınırlı kalmayarak, fabrikalarda güçlü örgütlülüğüyle, siyasal hatlar kurabilmiştir. Boratav'ın sözleriyle, “sermaye açısından bu yılları bir ‘kabus’ haline getiren” olgu, ücret hareketinden öte, «işyerlerinin yönetilemez hale gelmesi, işverenlerin işçiler üzerindeki otoritesinin yitirilmesi”dir (Boratav, 2005: 91).¹⁸ Böyle bir çerçevede neoliberalizm, bir bütün olarak hem birikim stratejisi krizinin hem de hegemonya krizinin çözümü için burjuvazinin ortak akli ve sınıfsal refleksi ile gündeme gelmiş, küresel finans sermayenin maddi ve ideolojik desteğini alarak, devletin zor gücü yardımıyla hayata geçirilen bir proje olarak belirmiştir.

Askeri darbe öncesinde 24 Ocak kararları ile uygulamaya geçirilmek istenen ve neoliberalizmin kurucu hattına denk düşen program, bir sanayileşme ya da kalkınma planı değil; uluslararası piyasalara eklemelenmenin hedeflendiği, ödemeler dengesi problemini çözmeye yönelik olarak mali kaynak teminini sağlayan IMF ile DB'nin ilk defa birlikte uyguladıkları 'istikrar ile yapısal uyum'dan oluşan ikili bir pakettir (Ekzen, 2009: 107). Programın iktisadi amacı reel ücretlerin hızla baskılanması, politik olarak kontrol edilen fiyatlandırmalardan piyasa fiyatlandırmalarına geçilmesi ve ihracatın öncelenmesi yönündedir. Ancak programın işçi sınıfının direnişiyle karşılaşması, sermaye çevrelerinin programın sürdürülemez olduğunu hissetmelerine neden olmuş ve açıkça bir sermaye projesi olarak gündeme gelmiş programın tarihsel bloğu yeniden kurma tasarımı, ancak askeri darbe ile hayata geçebilmiştir.¹⁹ Program darbe sonrasında aynı teknokrat kadro ile yürütülmüş, askeri yönetim altında işçi sınıfının disipline edilişi, “bu rejime sermayenin tüm kesimlerince verilen sınırsız desteğin arkasında yatan etken” olmuştur (Boratav, 2005: 91).

Dolayısıyla Türkiye'nin neoliberalizm deneyimi, istisnai devlet biçimi altında başlamış ve 1983 sonrasındaki olağanlaşma, yürütme erkinin baskın karakterinin kolaylıkla tespit edilebileceği 'yeni normallik' zemininde yaşanmıştır. 1982 Anayasası sayesinde "parlamentar sistem ile yarı parlamentar ya da başkanlık sistemi arası" melez bir biçim yaratılmış, "kanun hükmünde kararname kurumu ve bu yolla kural koyma yetkisi yürütme lehine genişle[tilmiştir]" (Tanör, 2014: 47,49). Merkezîyetçiliği ve cumhurbaşkanını güçlendiren yeni anayasa, 1983'te parlamentar rejime geçişin ardından yürütme erkinin KHK'lar yoluyla kendi hukukunu kendisi yapan konuma gelişine zemin sunmuştur.²⁰ Güçlü yürütme olgusunun, ekonomi politik bakımından önemli sonuç yaratan bir unsuru, temsili demokrasi tarihinin en önemli kazanımı olan bütçe hakkının tasfiyesinde gözlemlenebilmektedir. Bütçenin her yıl yasama organı tarafından onaylanan ve denetlenen bir yasa olması hükmü, bu dönemde neredeyse şekli bir tabloya dönüşmüş ve "kamu özel fonları" ile yasamanın izin ve denetiminin dışına çıkarak yürütmenin doğrudan kendi kontrolünde kullanabileceği bir gölge bütçe sistemi oluşturulmuştur.²¹ Fon sisteminin geri planındaki tabloda, "(b)ütçe ilkelerini ve güçler ayrımını ayakbağı olarak gören, yürütmeyi süper güçlerle donatan ve parlamentodan giderek bağımsızlaştıran bir kişisel yönetim anlayışının 1984 sonrası Türkiye'sine egemen olması; demokratik karar alma mekanizmalarından ve denetimden kaçışın, bir siyasal yönetim üslubu durumuna getirilmesi (...)" olgularını tespit etmek mümkündür (Oyan ve Aydın, 1991: 134).

«Kişisel yönetim anlayışı» ile özdeşleşen Turgut Özal, darbe öncesi dönemde DB-IMF programının teknokratı olan ve 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında aktif rol üstlenen, darbeden sonra yeni hükümette ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevlerine getirilen, sonrasında MGK'nın izniyle kurulan üç partiden birinin lideri olan, iki dönem üst üste başbakanlık ve 1993'teki ölümüne dek cumhurbaşkanlığı yapan bir özne olarak, Türkiye'de neoliberalizmin kuruluş döneminin neredeyse tamamına yayılan varlığıyla sürecin ana aktörü konumundadır. Kenan Evren'den 1989'da devraldığı cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, Anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı 'yetkili-sorumsuz' pozisyonu değerlendirerek işlevselleştirmiş; ekonomi, dış politika ve güvenlik başlıklarında karar alma gücünü kendisinde toplayarak cumhurbaşkanlığını, "merkezi bir karar organı" konumuna getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde "Bakanlar Kurulu ile yasama organı (parlamento) sönükleş[miştir]" (Tanör, 2014: 84-85). Özal'ın yönetim modeli, demokrasiye, kurumlara ve hukukuna "zayıf bağlılık»tır; temel amaç piyasa yönelimli reformların hızla uygulanmasını sağlamaktır (Öniş, 2004: 120).²² Özal'ın, 'yeni normalliğin' yaratılışında kültürel, ideolojik zeminde oynadığı rollerin de azımsanmayacak düzeyde olduğu hatırlatılabilir.²³

Öte yandan 1980'lerin sonu, aynı zamanda, aşırı ısınan ihracata yönelik sanayi temelli birikim stratejisinin kriz belirtilerinin ortaya çıktığı yıllardır. Küresel rekabette avantaj sağlayacak olan teknolojik yatırımların gerçekleştirilememesi, döviz kurunun tercihen değersiz tutulmasının enflasyon baskısını arttırması, düşük tarım fiyatlarının yarattığı yoksulluk, ihracat desteklerinin ve neoliberal vergi politikalarının kamu maliyesinde giderek artan derecede yük oluşturmaya başlaması ve tüm bunlarla birlikte işçi sınıfının tarihin sahnesine tekrar çıkması ile ücretlerin artık baskılanamaması gibi nedenlerle birikim rejimi tıkanmıştır. 1987-88 ekonomik durgunluk yıllarıdır ve ardından 1989 sonrası işçi sınıfı mücadelesi gündeme gelmiştir; burjuvazi, neoliberalizmde ilk defa bu ölçüde bir sınıfsal gerilimle karşılaşır ve yanıt, otoriter devletin imkânlarıyla gelir: Hegemonik sermaye fraksiyonunun tercihiyle uyumlu yeni birikim stratejisi, bu kez doğrudan zor gücüne başvurmaksızın, teknokratik bir yeniden tasarım ile hayata geçirilecektir. 1989'da güçlü yürütmenin aciliyet ve ısrarla aldığı 32 sayılı sermaye hareketlerini serbestleştiren karar, sermayenin tarihsel bloğuna yeni bir birikim stratejisi armağan etmiş ve günümüze kadar tüm birikim stratejilerinde geçerli olacak en önemli neoliberal düzenleme olmuştur.

1990'lar Finans Temelli Birikim Stratejisi

1990'lı yıllar, bir önceki kadar kapsayıcı olmayan finansal birikim stratejisine dayanır; işçi sınıfı yeniden eyleme geçerek kazanımlar elde eder ve siyasal sahne, hem erkler arası hem yürütme içinde açığa çıkan çatlaklarla karakterize olur. Dönemin ikinci yarısı, 1994 krizinin ve öte yandan, özellikle Kürt hareketi karşısında devletin zor gücünün öne çıkışının etkisiyle şekillenir. 1990'lara yayılan siyasal gerilimler, hegemonyanın istikrarsız yapısını ortaya koyan ve "birikim stratejisinin, sadece sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki karmaşık ilişkiyi ele almakla yetinmemesi, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki güç dengesini de hesaba katması gerektiği"ni (Jessop, 2005: 161) hatırlatan niteliktedir. Yeni hegemonik konsolidasyonun inşası için 1990'ların geride bırakılması 2001 krizinin sonrasının beklenmesi gerekecektir. İktidar bloğunda bu dönemi betimleyen siyasal yarılımlar, 1990'ların hemen başında ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970'lerin sonunda kapitalist birikim rejimini sorgulayacak düzeyde siyasallaşan, darbe ile bu kapasitesini yitirmekle birlikte ücret mücadeleleriyle 1980'lerin ihracat temelli birikim stratejisini sonlandıran unsurlardan yalnızca biri olan işçi sınıfı, 1990'ların başına mücadelesini yükselterek girmiştir: Zonguldak madenci grevi ile metal sektöründeki büyük grev dalgası ve kamu emekçilerinin hak talepleri yeni bir siyasal ivme yaratmıştır. İşçi sınıfının reel ücret kazanımları elde etmeye başlaması, maliyet artışını mark-up fiyatlama ile tüketiciye yansıtılabilen tekeli burjuvazi dışındaki sermaye fraksiyonlarının kârlılık stratejisini olumsuz etkilemiş olmalıdır ki iktidar bloğunun kapsayıcılığındaki temel gerilimlerden

birinin bu olduğu söylenebilir. Öte yandan grevler, siyasal iktidarın Körfez krizi konjonktürüne istinaden müdahale etmesiyle ertelenecektir.

Aynı konjonktürde siyasal yarılımlar iktidar partisi içinde de belirginlik kazanacaktır. Milliyetçi, muhafazakâr ve liberal unsurlardan oluşan bir koalisyon görünümündeki ANAP içinde milliyetçi-muhafazakâr kanat ile liberal kanat ayrılmış; Özal ikincisinden yana tavır almış (Zürcher, 2000: 418), Cumhurbaşkanlığı sırasında siyasal söylemlerini liberalleştirmiş, Körfez krizinde açıkça ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu strateji izlemiştir. Siyasal alandaki çatlaklar, yürütme içinde ve devlet erkleri arasında da patlak vermeye başlamış ve 1990 yılının sonu, Özal'ın Körfez krizi konusundaki politikalarına karşı çıkan iki bakanın (dışişleri ve milli savunma) ve Genelkurmay Başkanının istifasıyla sonuçlanmıştır. 20 Ekim 1991 milletvekili genel seçimlerinden ANAP'ın ikinci parti olarak çıkması üzerine hükümet kurma yetkisi DYP'ye geçince, SHP ile koalisyon hükümeti oluşturulmuş, cumhurbaşkanının da bir yürütme erki gibi davranma pratiği ve arzusu da düşünüldüğünde, yürütme üç farklı politik çizgi arasında bölünmüştür.

Finansal liberalizasyonun, ekonomiye sermaye girişi sağlayarak tüm kesimler için bir süreliğine ekonomik rahatlama sağlaması beklenir; bununla birlikte büyük burjuvazi kendi finansal kuruluşlarıyla yurtdışından uygun sermaye kullanımı olanağına kavuşarak en çok yararlanan fraksiyon durumundadır. Ayrıca bu kaynakları kârlı bir şekilde aktarabileceği bir alan da mevcuttur: kamu kesimine verilen borçlar, burjuvaziye üretim alanında el koyabileceği artı değerden belki de daha büyük bir olanak sunmuştur. Tekelci burjuvazi için işçi ücretlerindeki artışa ani bir yanıt üretilmesi gerekliliği bir süreliğine ertelenebilmiş olmalıdır, ancak diğer taraftan işçi sınıfı yükselişinin kırılması ve birikim stratejisi içinden bunun yanıtlanması iktidar bloğunun genişletilebilmesi için bir zorunluluktur. Tekelci burjuvazi için konjonktürel olmayan ana mesele ise, farklı hükümetleri ve geçici politika tercihlerini aşan istikrarlı bir zemin yaratabilmektir. Her iki sorunun da çözümü, 1994 krizi koşulunda, 5 Nisan "kemer sıkma programı" ve ardından IMF'yle yapılan *stand-by* ile sağlanacaktır.

Neoliberalizmin ilk büyük krizine ilişkin kısa bir değerlendirme yapmakta yarar olabilir: 1994'e girilirken kamunun finansman ihtiyacı sürekli artmakta, bu durum sürdürülebilirlik problemini gündeme getirmektedir. Faizlerin yükseldiği bu konjonktürde dönemin başbakanı Tansu Çiller'in, kısa vadeli ekonomik amaçlarının başında faizlerin düşürülmesinin geldiğini açıklaması, finans ve finans dışı sermayenin çıkarlarının farklılaşmaya başladığının ve koalisyon iktidarının, finans sermayeyi bir ölçüde taviz vermeye çalıştığı şeklinde değerlendirilebilir. İktidarın, kamu borçlarının para basılarak kapatılma

tercihine finans sermaye Hazine'ye borç vermeyerek yanıt vermiş,²⁴ faizler ve kur hızla tırmanmaya başlamış, hükümet bu politikasından vazgeçerek 5 Nisan tasarruf programını açıklamıştır. Buna rağmen finans sermaye ikna olmamış ve faizlerin artışı devam etmiş, nihayetinde IMF ile stand-by imzalanmış, böylece kamu borçlarının faiz dışı fazla ile karşılanması -yani finansal birikim stratejisinin istikrarı- garanti altına alınmıştır. Ayrıca 1991'deki konjonktürel ertelemelerle kesilemeyen işçi sınıfı kazanımlarına, kemer sıkma rejimi ortamında reel ücretler 1989 öncesine çekilerek kararlı bir yanıt verilebilmiştir.²⁵

1990'lar koalisyonlarla, kısa süreli zayıf hükümetlerle şekillenen bir siyasal atmosfer olmakla birlikte yürütmenin gücünün arttırılması çabasına ilişkin refleksler hep varolmuştur: Çiller'in hükümet henüz güvenoyu almadan, hızlı yürütme tercihinin yanıt verecek bir Yetki Kanununu meclisten geçirmesi,²⁶ büyük finansal kriz ve 5 Nisan "kemer sıkma programı"nın ardından Sabancı ve Koç'un Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i yönetime el koymaya ve olağanüstü hal ilan etmeye çağırması da güçlü yürütmeye olan ihtiyacın her zaman ama özellikle kriz dönemlerinde gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, 1990'lı yılların tümüne yayılacak biçimde, siyasal partilerin iktisadi kriz karşısındaki tutumlarında berraklaşan bir "neoliberal yönelim ortaklaşması" sergiledikleri de tespit edilebilir; bu durum, siyasal partilerin hem uygulayabilecekleri politikaları hem seçmenle kurdukları ilişkiyi büyük ölçüde sınırlandırarak partiler arası farkları silikleştirmiştir (Güveloğlu, 2004: 25-29). Siyasal atmosfer etnik ve dinsel kimlik vurgularıyla şekillenirken sınıf siyasetinin ortadan kalkışında (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010: 119), 1990'lı yılların etkisi belirleyici ölçüdedir.

1990'ların ortalarındaki hegemonya krizinde, Kürt meselesi üzerinden giderek şiddetlenen çatışma ve siyasal İslamın giderek artan, nihayetinde Refah Partisi'ni iktidara taşıyan yükselişi önemli gerilim unsurlarıdır. 1994 krizi, seçimlerde iktidarın değişimi ile sonuçlanmış ve bir önceki seçimlerde İstanbul ve Ankara gibi yerel yönetimleri almış Refah Partisi'ni iktidara getirmiş, böylece bankası olmayan, küreselleşmeye düşük ücretler üzerinden eklenen, küçük ve orta ölçekli üretim yapan, finansal birikim stratejisi evresinde ideolojik olarak faize karşı olduğunu beyan eden İslami sermaye -ekonomik olarak yeni bir birikim stratejisi ve iktidar bloğu yaratma gücü olmamasına rağmen- seçimlerle iktidara taşınmıştır. 28 Şubat muhtırası bu çelişkiye dair bir müdahale olarak okunabilir: İslami sermayenin bir bölümü bu müdahale ardından ilgili çelişkinin ortadan kalktığı bir ideolojik, ekonomik ve siyasal hat yaratacaktır.

Siyasal krizin yapısal unsurlarının keskinleştiği bir dönem olarak 1990'lı yıllar, bu keskinleşmeye koşut biçimde otoriter devletçiliğin -teknokratik yönetim (5

Nisan ve ardından *stand-by*), derin devletin operasyonel kullanımı (Susurluk deşifasyonu), askeri muhtıra (28 Şubat), yeni bir devlet yapılanması kurmak üzere yeni bir teknokratik yönetim (1999 *stand-by*) gibi- tanımlayıcı öğelerinin de ardı sıra kendisini gösterdiği bir dönem olma niteliği taşır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, finansal birikim stratejisinin, sermayenin bütün fraksiyonlarının iktidar bloğunda yer almasının mümkün olmadığı en kırılgan biçimlerden biri olduğu söylenmelidir. Finans temelli birikim stratejisinin en derin ekonomik krizi (esasinda bu birikim modelinin yoğunlaştırılarak uygulanmasından başka bir şey olmayan değerli kur ve sermaye akımlarının güçlenmesine dayanan ve IMF ile birlikte uygulanan enflasyonla mücadele programının ardından gelen) 2000 Kasım-2001 Şubat sarsıntıları olacaktır. İktidar bloğunun toparlayıcısı ise yine teknokratik bir evre olacaktır: uluslararası finans kurumlarından ithal edilen bir teknokratın²⁷ mühendisliğinde tasarlanan ve “Derviş yasaları” olarak bilinen devletin ve piyasaların yeniden yapılandırılma süreci, parlamentoyu da teknokrasinin fabrikasına dönüştürerek 2000’lerin hemen başında hayata geçirilecektir.

2000’ler Ticaret Temelli Birikim Stratejisi

Krizin ve yeniden yapılandırmanın siyasal yükünü ilgili koalisyon partileri seçimlerde ağır yenilgi alarak taşımış; bu yükten sıyrılan yeni iktidar partisi ise İslami burjuvazinin küresel finans sermaye ile uzlaşmış formu olarak yeni dönemin yegâne aktörüne dönüşmüştür. Bu yeni siyasal iktidar, destekçisi sermaye tabanının büyük burjuvaziye rakip olabilecek sermaye gücüne ve örgütlenmeye henüz sahip olmaması, IMF’nin gözetimine ve AB uyum sürecine bağlılıklarını beyan etmeleri ve neoliberal alanın tüm sermayenin fraksiyonlar için genişlemesini sağlayan politikaları hayata geçirme potansiyeli taşınması itibarıyla büyük burjuvazi ve liberaller nezdinde umutla ve takdirle karşılanacaktır.²⁸

AKP, 1998 yılında Türkiye’nin neoliberal dönüşümüne yön vermeye başlayan IMF’nin ve onun yapısal uyum programlarının kriz sonrasında yürütücüsü olarak, hızla kamu yönetimini ve kamu maliyesini yeniden inşa sürecine girecektir. Mayıs 2008 yılına kadar kesintisiz ve IMF’nin “tam gözetim ve denetimi” altında yaşanan bu süreç (BSB, 2006: 12, 15) finans sermayenin çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde saydamlığı, hesap verebilirliği ve uluslararası standartlara uyumu öncelikle devlet neoliberal yeniden yapılanmasını tamamlayacaktır: Kamu kesiminin borçlarını düzenli bir şekilde geri öder hale gelmesi, Cumhuriyet kültürünün mirası olan kamu işletmelerinin/ihtiyazlarının/kaynaklarının uluslararası/ulusal sermayeye ve yeni yükselen burjuvaziye devri, kamu tekellerinin tasfiye edildiği alanlarda Düzenleyici Denetleyici Kurumlar ile burjuvaziye regüle edilmiş

bir piyasa alanının bırakılması gibi belirleyici önlemlerdeki hamleler, IMF'nin önerdiği bir teknokratik işleyişle hayata geçirilecektir.²⁹ Bu, devletin neoliberal yeniden yapılandırılmasının iktidar partisinin politikalarındaki olası gelgitlerden korunmasının önemsendiği bir evredir. Devletin ekonomik olarak geri çekildiği alanlarda sermaye için regüle edilmiş bir piyasa kurabilmek için teknokratik bir denetim ve düzenleyicilik işlevi gören bağımsız kurullar ve yine temel amacı enflasyon hedeflemesi olarak belirlenen Merkez Bankasının bağımsızlığı, dönemin temel ekonomik görünümüleri olarak önplana çıkmıştır. Yasama ve yürütme, neoliberal piyasanın derinleştirilmesi /uluslararasılaşması için tüm imkânları seferber etmiş ve bu doğrultuda neredeyse tüm temel kanunlar hızla yenilenmiştir.³⁰ Devletin, piyasanın önünü açıcı rolünün güçlendirilmesinden öte, bizzat kendisinin neoliberal ilkelere ve akla teslim edilmesi ve bir işletme gibi yönetilebilmesi için gereken yeniden yapılanmanın bu dönemde gerçekleştirilmesi ile kamu mantığı (yeniden dağıtım) piyasa mantığı lehine tasfiye edilmiş ve neoliberalizme yeni bir derinlik kazandırılmıştır.³¹

Dönemin makroekonomik tablosunda ise yapılan “reformların” etkisi kısa sürede ekonomiye sermaye girişlerinin canlanması ve ekonomik büyüme ile meyvelerini verecektir. Bu dönemde, finans sektörü sermayeler arası rekabetin yıkıcılığından kriz sonrası dönemdeki düzenlemelerle arındırılmış; ihracat sektörü büyük oranda ithal girdi kullanımına hala bağımlı kalmakla birlikte kur politikası sayesinde girdi maliyetlerini düşürerek büyümeye devam etmiş, işçi sınıfının ücret artış taleplerinin, tüketici kredileri ile baskılanabilmesi sağlanabilmiş; metalaşma önündeki hukuki sınırlamalar olabildiğince kaldırılmış; tüm fraksiyonlarıyla burjuvazi için son derece olumlu bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Bu iklimin belirleyici bir özelliği ise meta alanının önündeki engellerin kaldırılması ve özellikle spekülasyon faaliyetlerindeki ticari marjların yarattığı kârlılık imkanı olacaktır. Neredeyse her şeyin metalaştırıldığı bir aşamada yeni meta alanları, yeni ticari faaliyetleri gündeme getirmiş, bu yeni piyasalar burjuvaziye bir süreliğine de olsa tekelleri ticari kârlılık imkânları yaratmıştır. Bunun yanı sıra ve belki de bundan daha da önemli olarak, özellikle inşaat/gayrimenkul gibi bazı sektörlerde açık bir şekilde gözlemlenebileceği üzere, sermayenin kârlılığı büyük oranda çevrimin ticaret aşamasında spekülasyon fiyatlandırmalar ile şekillenir hale gelmiştir.³²

Sadece yeni meta alanlarının oluşmasıyla ve geçerli meta alanına yeni spekülasyon değerlerinin atfedilebilmesiyle (inşaat, gayrimenkul sektörlerindeki balon vb.) değil, daha önce ekonomik değeri olmayan alanların mülkiyet ilişkisine dâhil edilmesi (doğanın, kamusal malların metalaştırılması) ya da piyasaya siyasi/hukuki müdahaleler yoluyla olağanüstü kâr marjlarının yaratılması (vergi teşvikleri, sübvansiyonlar, özelleştirmeler vb.) ile de genel anlamda ticari

kârlılık, bu dönemin temel birikim mekanizmalarından biri haline gelmiştir.³³ Teorik olarak ekonomideki toplam emek değeri değıştirmesi mümkün olmayan ancak bu değerin piyasada realize olmasını sağlayan ticaret faaliyeti; tekil mübadelelerde metada olmayan değeri ona atfedebildiği ve ticari marjı genişletebildiği ölçüde burjuvaziye önemli bir kârlılık olanağı sunmaktadır.³⁴

Bu strateji, en büyük becerisi ve neredeyse tek ekonomik donanımı orta ölçekli üretim ve ticaret faaliyetinden gelen, finansal kurumsallığı olmayan İslami burjuvazinin geriden gelerek ekonomik olarak öne geçme çabası için işlevsel olacak ve neoliberalizmin postmodern pragmatizmi/ideolojisi ile son derece uyumlu bir ekonomik mantık içinde bu kesim için büyük kârlılık alanlarının örgütlenmesini sağlayacaktır. İslam dininin sağladığı ideolojik kapasite, yerelde küçük ölçekli üretim ve esnaf faaliyetinden gelen kültürel donanım, cemaat ağlarının sağladığı organizasyonel olanaklar, yerel yönetimlerde elde edilen kamu bütçesini kullanma becerisi vb. -tüm bunlar ticari birikim stratejisinde bu sınıfın ideolojik/kültürel/siyasal/pragmatik olarak önplana çıkmasının temel dayanağını oluşturacaktır.³⁵ İslami burjuvazinin Türkiye’de büyük burjuvazinin yeni bir fraksiyonuna dönüşme sürecinin 2002 sonrasında hızla tırmanılan bu ilk basamakları ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmalıdır. Yine bu süreçte, geleneksel büyük burjuvazi de genişleyen piyasalardan olağanüstü kârlılık performansları sergileyerek yararlanmasını bilecektir.³⁶

Ticareti burada olduğu gibi sadece meta alım satımı ile sınırlamayıp, fiyatların değerden sapmasını içeren tüm etkinlikleri içerecek şekilde geniş olarak tanımladığımızda David Harvey’in neoliberalizm için yaptığı “el koyarak birikim” tespitinin, özellikle 2002 sonrası bu yeni evre için geçerliliğini arttıran bir olgu olduğu görülecektir. El koyarak birikim, kapitalizmin kuruluşuna dair Marx’ın tespit ettiği ilkel birikim pratiklerinin, neoliberalizmde yaygınlık ve süreklilik kazanmasına işaret eder ve “... işlevi, bir dizi varlığı (işgücü de dahil olmak üzere) düşük (hatta bazı durumlarda sıfır) maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmaktır” (Harvey, 2004: 124, 153, 168). Sermayeyi değerin çok altında ele geçirebilmek, burjuvazi için yüksek ticari kâr olanağı yaratır ve en belirgin örneği de özelleştirmelerdir;³⁷ ki 2002 sonrası AKP’li yıllar, Türkiye tarihinin en büyük özelleştirmelerine tanıklık edecektir: Tüpraş (2005), Erdemir (2005), Türk Telekom (2005), Petkim (2007) bu dönemde özelleştirilmiştir.³⁸ Dahası, özelleştirmelerin kimsenin mülkiyetinde olmayan müşterekleri de içerecek şekilde genişlemesi bu dönemde ivmelenmiş; akarsular enerji üretimi bağlamında, kamusal araziler inşaat faaliyeti bağlamında hızla ticarileştirilmiştir.³⁹ Kamu servetinin ve doğanın ticarete ve spekülasyona konu olmasından öte, toplumsal var oluşun, muhafazakâr cemaat ilişkileri dolayımıyla kültürün, dinin giderek daha açık, kapsamlı ve sistematik bir şekilde ticaretin konusu olması yine bu evrenin bir özelliği olmuştur.⁴⁰

Artan ithalat, tüketim patlaması ve rant ekonomisi, ticarete dayalı birikimin stratejisinin piyasadaki görüngüleri olacaktır.⁴¹ Üretimini yerli burjuvazinin örgütlediği ancak üzerinden ticari kâr elde edebildiği bir alan olarak ithalat faaliyeti, neoliberal piyasanın ve meta alanının giderek daha önemli bir parçası haline gelmiştir. Gümrük duvarlarının kaldırıldığı bir konjonktürde, ucuz işgücüne dayalı büyük ölçekli üretim yapan Çin gibi ekonomilerin varlığı ve ayrıca TL'nin değer kazandığı bir konjonktür, ithalat faaliyetini tüccar sermaye için güçlü bir kârlılık kaynağına dönüştürecektir.⁴² Bu koşullarda ithalat, neredeyse bir tür el koyarak birikim faaliyeti niteliğindedir.

Büyük kentlerde artık mahalle ölçeğinde inşaa edilmeye başlanan AVM'ler,⁴³ kentsel kamusal alanların yegâne birimlerine dönüşmüş ve ticaret, toplumun yeniden üretimini de zamansal ve mekânsal olarak teslim almaya başlamıştır. Sosyallikler, giderek daha çok, kişisel pazarlama stratejisinin bir alanına dönüşmeye başlamış; eğitim bir kişisel gelişim faaliyetine dönüşmüş, elde edilen kültürel kapasiteler "insani sermaye" olarak anlamlandırılmış; bu sermayeye sahip olan herkesin kapitalist ranta ortak olabileceği yanılması yaratılmıştır.

Ticaret temelli birikim stratejisi, hayalleri ölçüsünde insanların parçası olabilecekleri büyük bir hegemonya alanı yaratmıştır. Ticari spekülasyon algoritması insanların gelecek beklentilerini şekillendirir hale gelmiş; konut, arsa vb. gibi servet unsurları, kullanım değerlerinden öteye geçerek, gelecekte sahiplerini zengin edecek değişim değerlerine bürünmüş ve birer metafizik üretim araçlarına dönüşmüştür. Tüm bu unsurlar, bu dönemde AKP'nin kitle partisine dönüşüm sürecinin önemli bileşenleri olsa gerektir. Ticaret temelli birikim stratejisi ile neoliberalizm, rant alanındaki büyük genişleme ile mülkiyetin bir ölçüde orta sınıflara da yayılmasını mümkün kılmış, borç mekanizmalarıyla kitleleri geçici olarak servet ilişkisine dahil etmiştir; bu servet unsurları ticaret arttıkça ve spekülasyon devam ettikçe maddi zenginlik yaratmıştır.

Öte yandan bu 'genişlemeci' tablonun diğer yüzünde, sıralanan tüm bu unsurların taşıdığı sınırlılıklar, dolayısıyla istikrarsızlık ve ekonomik kriz riski yer almaktadır. Nitekim, meta alanının genişlemesinin, tekelci koşulların, spekülatif fiyatların, yabancı sermaye akışının, talep genişlemesinin sınırlarına gelindikçe burjuvazinin kârlılığı da risk altına girmeye başlamıştır. Geniş kitleler için ise, hem işgücü piyasasında rekabetin ve işsizlik riskinin artmasıyla, hem de genişleyen servet alanına borçlanarak ortak olmanın yarattığı iktisadi belirsizlikle, temel politik gündem büyük oranda güvenlik ve istikrar eksenlerinde şekillenmeye başlayacak, yani kitlelerin politik refleksini istikrar ve güvenlik arayışı şekillendirecektir.

Bu anlamda, her yeni birikim stratejisinin özgün kriz dinamiklerini ve dolayısıyla yeni bir otoriter devletçi yanıtın inşasını da kendi içinde taşıdığı söylenebilir: AKP iktidarının 2000’li yıllardaki bu ilk evresi IMF gözetimi altında teknokratik bir mantıkla şekillenirken, 2000’lerin sonundaki büyük ekonomik krizle birlikte, kurulların bağımsızlığının zayıflatılarak yürütme erkinin hareket alanının tekrar genişletildiği, yasama ve yargı erklerinin silikleştirilip bürokrasinin siyasallaştırıldığı yeni bir etaba girilecektir.⁴⁴

2010 Sonrası İnşaat Temelli Birikim

Ekonomik genişlemenin en önemli bileşeni olan değerli TL kuru ve onu mümkün kılan sermaye girişleri 2009 itibarıyla kesilmiş ve cumhuriyet tarihinin dünya savaşı sonrasındaki en büyük ekonomik daralması yaşanmıştır. Güçlü talebin hızla sönümlenmesi, spekülasyon fiyatların bir süreliğine kırılması, kârlılık beklentisinin azalması ve burjuvazinin yeni yatırım projelerinden vazgeçmesi ile talep daralmasının pekişmesi, krizin görünümüleri olmuştur. Krizin etkilerinin bir süreliğine ötelenebilmesini sağlayan konjonktürel olgu ise, merkez kapitalizmin yüksek oranlı parasal genişlemesinin ve negatif değerlere inen nominal faizlerin küresel ölçekte yarattığı finansal bolluk olacaktır. Fakat parasal genişlemenin merkez ülkelerde 2014 itibarıyla yavaş yavaş sonlandırılmasına koşut biçimde çevre ülkeler için de ucuz kaynak imkânı ortadan kalkmaya başladığından, ekonominin bütünündeki kriz eğilimi, artan cari açık sorunuyla ve kur-faiz gerilimiyle birlikte tekrar gündeme gelecektir. Bu dönemde siyasal iktidarın açık tercihi, yüksek kur ile sonuçlanacak olsa bile düşük faizden yana olmuştur ki bu inşaat ve ihracat alanlarındaki sermayenin birikim dinamiğiyle doğrudan ilişkilidir. Yeni İslami burjuvazinin, kapsayıcı hegemonyaya yönelik bir projesinin olmadığı,⁴⁵ sermayenin diğer fraksiyonlarını iktidar bloğuna dâhil edebilecek bir birikim stratejisi de benimsemediği görülmektedir.⁴⁶

Kriz koşullarında yeni İslami burjuvazi için, istikrarlı ve yüksek kârlılık olanağı sağlayan alan, kamunun büyük yatırım projeleri olacaktır. Üstelik bu “imkân”, tercihi olarak neredeyse yalnızca bu fraksiyon için mobilize edilir hale getirilecektir. Gerçi bu kesim için inşaat faaliyetinin giderek artan oranda ekonomik kârlılığın temel dinamiklerinden biri olması, 1990’larda yerel yönetimlerdeki siyasal dönüşümden beri zaten izlenebilmektedir ve 2000’lerde TOKİ’nin yapılandırılmasıyla, yerelde deneyimlenen inşaat yatırım pratiği bu kez ulusal ölçekte örgütlenmiştir.⁴⁷ 2010 sonrasının önemi ise, az sayıda fakat astronomik büyüklükteki kamu yatırım ihalelerinin gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda yeni birikim stratejisinin önceki dönemdeki inşaat genişlemesinden farkı, kamu sözleşmeleriyle uzun süreli ve istikrarlı bir kârlılık olanağının yaratılmasıdır. Kriz koşullarında piyasada talep daralması kendisini hissettiren,

konut alanındaki yatırımlar patlama riski ile karşı karşıya iken, siyasal iktidarla organik bağları olan ve artık tekelcileştiğini iddia edebileceğimiz burjuvazinin belli bir fraksiyonu için devlet, “kamu özel ortaklığı” adı altında, inşaat (ve akabinde hizmet üretimi) alanında istikrarlı bir kârlılığın garantilendiği dev yatırım projeleri geliştirecektir.⁴⁸

Hem ölçek hem de nitelik olarak son derece derin bir neoliberal dönüşüm, devletin doğrudan müdahalesi ile hayata geçirilmektedir. Yeni birikim stratejisinde ülkenin tüm vergi mükellefleri 25-30 yıl gibi uzun sürelerle, ilgili müteahhitlerin zorunlu müşterisine dönüştürülmektedir. Siyasal iktidar bu konuda kendi iktidar süresini açacak şekilde yetki kullanarak, burjuvazi ile bir ticari sözleşme ilişkisine girmektedir. Talep garantileri ile burjuvaziyi serbest piyasa mantığından korumakta ve bir kârlılık güvencesi ile donatmaktadır. Konut piyasası aşırı arz riski altına girerken, inşaat sektöründe bu tür ihaleler ile hala genişletilebilecek bir yatırım alanı oluşturulmaktadır. Üstelik kamunun temel altyapı ve sağlık yatırımları (dev şehir hastaneleri) ve “çılgın projeler” adı altında fantezi ölçeğine çıkarılan yatırımlar (Kanal İstanbul, 3. Havalimanı, 3. Köprü, Üç Katlı Boğaz Geçiş Tüneli, Nükleer santraller, Suriye sınırına 564 km uzunluğunda dünyanın üçüncü büyük sınır duvarının inşası vb.) ülke prestiji ile ilişkilendirilerek sunulabilmektedir. Neoliberalizmin bu yeni birikim stratejisi evresinde vergi mükelleflerinin uzun bir dönem için sermayenin birikim projesine siyasal iktidar tarafından zorla ortak edilmesini, otoriter devletçiliğin yeni bir görünümü olarak kaydetmek gerekir.

Kamu kaynaklarının nasıl kullanılacağıın burjuvazi için öneminin giderek arttığı bu yeni birikim evresinde, neoliberal piyasa mekanizmaları ile uyumlu şekilde 2000’lerde yeniden örgütlenen devlet yapılanması, kendi içindeki teknokratik mekanizmaların olası ketleyiciliğinden hızla arındırılarak tamamen yürütmenin kullanımına geçen büyük bir kapasiteye dönüştürülmüştür. Bunun en güzel örneklerinden biri, bütçe süreçlerinde ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda yaşanan yasal ve fiili değişimdir.⁴⁹ En açık haliyle yasama organının bütçe üzerindeki denetimi yürütme lehine neredeyse tamamen tasfiye edilmiş; bütçe hazırlık takvimi kurumlar aleyhine daraltılmış; yürütme organı, daraltılan bu takvime bile riayet etme gereği hissetmemiş; Sayıştay’ın denetim yetkileri sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı’nın fiili yürütme organına dönüşmesi sürecine paralel olarak 5018’de yapılan değişiklikle örtülü ödenek kullanımı Cumhurbaşkanı’na da genişletilmiştir. Böylece meclis denetimine tabi olmayan, hesap sorulamayan bir bütçe olanağı yürütmenin yetkisine verilmiştir. Yeni modelde bütçeyi hazırlama yetkisi Cumhurbaşkanı’na verilmiştir. Cumhurbaşkanı’nın hazırlayacağı bütçe kanun teklifini meclis onaylayacaktır. İlginç bir ayrıntı olarak ortaya çıkan önemli bir diğer değişiklik ise geçici bütçeye

ilişkindir. Buna göre “bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanır.” Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olan bütçe hakkının ortadan kalktığı bir durum ortaya çıkmaktadır (Barolar Birliği, 2017). Anayasa değişikliği ile bütçe, yasallaşmış bir bütçe kanunu olmaksızın uygulanabilir hale getirilmektedir. Henüz pratikte deneyimlenmemiş olmakla birlikte, bütçe yapma hakkının yürütme erkinin zirvesine transferi, otoriter devletçiliğin bir diğer somut görünümüdür. Daha çarpıcı olan, herhangi bir yasal sınırlamaya tabi olmayan bir şirket statüsünde kurulan Varlık Fonu’na önemli kamu varlıklarının devredilmiş ve 2018 itibarıyla Fonun Cumhurbaşkanına bağlanmış olmasıdır. Böylece Özal’lı yıllarda gerçekleştirilen, bütçe kapasitesinin meclis denetiminden çıkarılması ve yürütmeye devredilmesi olgusu, devletin servet/varlık kapasitesinin de yürütmenin kontrolüne girişi ile bir adım öteye taşınmıştır.

Tüm bunlar kuşkusuz, Anayasa Hukukçularının “anayasasızlaşma” olarak tabir ettikleri⁵⁰ ve en genel haliyle yürütme gücünün yasanın ‘sınırlayıcılığından’ kendini bağımsızlaştırması olarak düşünülebilecek olan ‘büyük resmin’ birer parçası niteliğindedir. 2010 tarihli referandum ile yürütme erkinin yüksek yargı organları üzerinde edindiği belirleyici güçten, 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü halin “Anayasayı KHK’lar ile ikame etmeyi” olağanlaştırmasına uzanan süreç bir bütün olarak düşünüldüğünde;⁵¹ devlet aygıtının otoriter devletçi biçimin araçlarını edinmesinde 2010’lu yılların özellikle kritik bir dönem olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Aynı dönem, ‘ekonomik kriz-siyasal kriz-otoriter devletçiliğin yanıtı’ dizgesinin zamansal olarak sıklaştığı ve birbirine daha da yaklaştığı bir sürece işaret etmektedir; kârlılık krizinin sürekliliği ile siyasal gerilim potansiyellerinin bastırılmasının sürekliliği içiçe geçmekte ve sistemin istikrarsız ve kırılabilir karakterine koşut biçimde otoriter devletçi biçimin de derinleştiği, istisnai öğelerin giderek keskinleştiği bir görünüm⁵² kazanmaktadır. Öyle ki bugün, otoriter devlet biçiminin *olağan olağan-dışı* karakterinin de aşıldığı ve Türkiye’nin istisnai devlet biçimi olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı tartışılmaktadır.⁵³

Sonuç Yerine

Kuşkusuz ki Türkiye’ye ilişkin burada sunulan onar yıllık dönemlendirme, birikim stratejilerindeki dönüşüme ilişkin soyutlamalardan ibarettir ve dönemler arası içiçe geçişlilikleri büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Her bir evrede tüm fraksiyonların farklı birikim stratejilerinin geçerliliği söz konusudur. Yine de, bazı fraksiyonlar için belirli bir stratejinin diğerlerine göre daha istikrarlı, daha

yüksek karlılık olanağı yaratmasına ilişkin ve dolayısıyla bir sonraki krizin yoğunlaşacağı alana ilişkin bir vurgu olarak bu dönemlendirmeler veri alınabilir. Ayrıca bu dönemsel inceleme, neoliberalizmin krizlerle karşı karşıya kalırken kendisini devamlı yeniden kurmak zorunda olmasına ve her seferinde meta ilişkisinin piyasada ve insan ilişkilerinde daha da derinleşme gerekliliğine dair ipuçları vermektedir. Karl Polanyi'nin kapitalizm tarihine ilişkin antropolojik okumasından hareket ettiğimizde kapitalizmin kuruluşunun, ancak, ontolojik olarak piyasa alanına ait olmayan üç unsurun metalaşması ile mümkün olduğu görülmektedir: Emek, toprak ve para (Polanyi, 2001: 71-80). Bu tespiti neoliberalizm için tekrar edecek olursak, neoliberalizmin, burjuvazinin her üç unsurda da nicel ve nitel olarak ele geçirebilecek yeni alanlar örgütleyebilme gücü olduğu söylenebilir. Birikim stratejilerinin krizleri ile birlikte her seferinde yeni karlılık alanlarının kurulması gerekmektedir. Burjuvazinin herhangi bir fraksiyonunun tek başına bunu örgütlemesinin ve hayata geçirebilmesinin mümkün olmadığı; karmaşık, çatışmalı ve çelişkili bir toplumsal dönüşümdür söz konusu olan. Poulantzas'ın merkez ülkeler üzerinden, neoliberalizmin henüz ilk formu ortaya çıkarken geliştirdiği teorik çözümlemesinin açıklayıcılığı da burada yatmaktadır: Bu çatışmalı dönüşümü idare etmeyi mümkün kılan, otoriter devlet biçimidir; otoriter devlet biçimi, neoliberal dönemin, istisnai unsurları kendisine eklemeyerek yeni normallığı inşa eden, dolayısıyla kurucu rol de üstlenen olağan devlet biçimidir. Poulantzas'ın öngörüsü, ampirik dönemlendirmelerle tarihsel olarak tekrar okunduğunda, geçerliliği ve açıklayıcılığı pekişen bir tablo ortaya çıkmaktadır. Her bir aşamada çelişkinin derinliğinin arttığı ve yeni evrenin daha güçlü bir otoriter devlet biçimiyle belirlemekte olduğu bir süreç yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de neoliberalizm deneyiminin birikim stratejileri temelli dönemlendirilmesi, otoriter devletçi öğelerin yerleşikleşmesi ve derinleşmesi süreci olarak düşünüldüğünde, sürecin öne çıkan unsurları şöyle sıralanabilir:

Türkiye'de neoliberalizmin inşası, istisnai devlet biçimi olarak askeri bir darbe ile başlar. 1980'li yıllar, bir bütün olarak, yürütme erkinin yasama üzerinde güçlendirilmesi ile karakterizedir. Bu temel yönelimi, askeri rejimin yerleşiklediğini ve 1982 Anayasasının tanıdığı olanaklar sayesinde takip eden sivil hükümetler tarafından üstlenilerek yeni normallik olarak olağanlaştırdığını söylemek mümkündür. Dönem, yürütme erkinin kişiselleşmesini, KHK'lar yoluyla meclisin by-pass edilerek yasa yapma erkine yürütme tarafından el koyuluşunu ve hukuk devleti mefhumunun erozyona uğratılmasını her fırsatta örnekleyerek otoriter devletin olağanlaşmasında bir eşiği temsil eder. 1980'li yıllarda, özellikle yürütmenin başındaki isim olarak Özal'ın beyanlarına damgasını vuran "devletçilik karşıtlığı" ve bürokrasi eleştirisinin, otoriter

devletçilik kavramsallaştırması açısından bir zorluk yarattığı düşünülebilir. Ne var ki, tıpkı Hall'un Poulantzas eleştirisinde kast edildiği gibi, Yeni Sağ söylemin devlet karşıtlığını, neoliberal politikaları kararlılıkla üstlenen güçlü yürütmeyi savunurken kamusal ve yasallık mefhumlarını alaşağı eden bir ikilik olarak düşünmek gerekir. Nihayet bürokratik işleyiş eleştirisi, "Özal'ın prensleri" olarak bilinen yürütmeye tabi bir 'paralel' bürokrat ekibin inşasına engel olmamış; yürütmenin yönlendiriciliğinde işleyen ve dolayısıyla kuralları 'esnekletiren' bir bürokrasi itiraza konu olmamıştır. 1990'lı yılları ise, otoriter devletçiliğin hem kimi unsurlarının pekiştiği hem de krizi idare etme potansiyelinin taşıdığı kriz yaratma eğiliminin örneklendiği bir dönem olarak görmek mümkündür. Dönemin, 1994 krizinin derinleştirdiği istikrarsız yapısı koalisyon hükümetleri, yürütmenin çok başlılığı ve farklı organlar arasında doğan çatışmalarla karakterizedir. 1990'lı yıllarda otoriter devletçilik kavramsallaştırması açısından altı özellikle çizilmesi gereken unsurların başında, siyasal partilerin 'istikrarsızlık' ile kodlanarak itibar kaybedişlerinin geldiği söylenebilir; siyasal partiler neoliberal ajanda karşısında aynılaşmış, siyasetçiler yönetememe kapasitesizliğiyle özdeşleştirilmiş ve buna koşut biçimde teknokratik işleyiş itibarlaştırılmıştır. Öte yandan, 1990'lı yıllarda Kürt sorunu karşısında devletin zor gücünün informelleştirilmesine de tanıklık edilmiş ve bu, güvenlik aygıtının edindiği ayrıcalıklı rolü olduğu kadar, 'devlet sırrı' mefhumunu da pekiştirmiştir. 1999 krizi ise 2000'li yılların tek parti iktidarına giden yolu döşeyecektir.

Türkiye'de 2002 seçimleri sonrasında başlayan tek parti iktidarı dönemi, otoriter devletçilik kavramsallaştırması zemininde bir bütün olarak düşünüldüğünde, "egemen kitle partisi"nin oluşum süreci olarak adlandırılmaya müsaittir. 1999 krizinin etkisiyle siyasal arenadan silinen siyasal partilerin yerini, ticaret temelli birikim stratejisine kapsayıcı bir söylemin eşlik ettiği AKP iktidarına bırakmıştır. Bu çalışmada ticaret temelli bir birikim stratejisinin, uyumlu bir dünya konjonktürü eşliğinde yarattığı genişlemenin özellikle önemsenmesinin nedeni de budur; ticaret, hem İslami burjuvazinin ve bu fraksiyonla organik olarak ilişkili siyasal iktidarın tercihlerini, hem de yarattığı kredi-borç genişlemesi sayesinde alt-orta sınıfların siyasal tercihlerini belirleyici bir karaktere sahiptir. AKP'nin kitle partisi oluşu, 1999 krizinin bir sonucu olduğu kadar, 2000'li yıllarda hâkim birikim stratejisinin yarattığı olanaklara da dayanır ki toplumsal beklenti ve tahayyüllerde yaratılan iyimser atmosfer bu olanaklardan bağımsız değildir. AKP'nin uluslararası kapitalizmin kurallarına tam bir uyum göstererek "bağımsız kurulların" kuruluşunu ve işleyişini garanti altına aldığı, ideolojik olarak da sahiplendiği aynı dönem, ülke içinde idari aygıtın işleyişinde pay kapma mücadelesiyle de karakterizedir. Bu bağlamda otoriter devletçilik bahsinde 2000'li yıllara ilişkin olarak özellikle altı çizilmesi gereken unsurlardan bir diğeri,

idari aygıtın kendisinin yoğunlaşmış bir çatışma alanı haline gelişidir: Ergenekon davaları ile başlayan tasfiye süreci, 2010’lu yıllarda renk değiştirerek sürecek ve tüm süreç, devletin formel yapılanmasına ‘paralel’ oluşumların edindiği gücün bir kanıtı da olacaktır.

Poulantzas’ın otoriter devletçilik kavramsallaştırması, devlet biçimindeki bu dönüşümün mutlak bir güç inşası olmadığı, bir “güçlenme” olduğu kadar “zayıflama” anlamına da geldiği fikrini içerir. Bu vurgu, otoriter devlet biçiminin hem hegemonya kuramama problemine verilmiş bir yanıt olmasına, hem de üzerinde yükseldiği kriz yaratıcı unsurları pekiştiren doğasına dayanır. Sözü edilen doğa, devletin formel ve olağan temsil gücünün zayıflamasını da, idari aygıtın işleyişinde öne çıkan informel yapılanmaların zayıflatıcı etkisini de aynı anda ima eder. Bu vurguyu izleyerek, Türkiye’de ardı sıra hayata geçirilen tasfiye süreçlerini ‘ikiyüzlü’, yani yürütmeyi hem mutlaklaştıran hem zayıflatan bir dinamik olarak düşünmek olasıdır. Dahası Poulantzas, otoriter devletçi biçimin, üstlendiği işlevlerin bir sonucu olarak kitlesel itirazların doğrudan muhatabı haline gelecek olmasını da bir zayıflık unsuru olarak işaret eder. Gerçekten de Türkiye’de 2010’lu yılların siyasal atmosferi, Poulantzas’ın sözünü ettiği güçlenme-zayıflama ikiliğinin serimlendiği kırılma yaratan olaylarla şekillenmiştir; ne var ki Türkiye deneyiminde, yaşanan sürecin “egemen kitle partisi” olgusunu pekiştiren bir etki yarattığı ve bu olgunun beraberinde getirdiği sorular da hesaba katılmalıdır.

Hem TEKEL emekçilerinin beklenmedik biçimde kitleselleşen Ankara eylemlerinde ve hem de 2013 yılında Gezi Parkı’ndan tüm ülkeye yayılan eylemlerde, Türkiye’nin neoliberalizm deneyiminin -emeğin esnekleştirilip güvencesizleştirilmesinden inşaat temelli birikim stratejisinin kentsel rant iştahına uzanan- sonuçlarına verilen tepkiler somutlanmıştır. Eylemci kitlelerin spontan reflekslerinin kolektif dayanışmanın mübadelesini örgütlemeye dönüşmesi, neoliberalizme ve kapitalizme alternatif bir kamusal formunun mümkün olabileceğine dair bir umudu örnekleyecek; alanlarda (mizah, basın-yayın, kültür, sanat da dâhil olmak üzere) üretmek, bölüşmek ve tüketmek için piyasaya ihtiyaç duymayan bir toplumsallık deneyimlenecektir. Gezi eylemleriyle aynı konjunktürde büyük burjuvazinin laik kanadından bazı unsurların da iktidarı eleştiren konuma ‘savrulması’, burjuvazinin eylemlere desteğinden ziyade, 2009 krizi sonrasındaki yeni birikim stratejisinde yer bulamama korkusu olarak okunmaya müsaittir; dolayısıyla iktidar bloğuna karşı farklı sınıfsal konumların konjunktürel ortaklaşması olarak değerlendirilebilir. Nitekim eylemler, devletin zor gücünün doğrudan müdahalesi sonucu can kayıplarıyla sönmülenecek, Gezi’den bugüne siyasal iktidarın “dış mihrak- iç hain” düşmanlaştırmasının sembolik hedefi haline getirilecektir. Bir diğer

önemli siyasal gelişme 2015 Haziran seçimlerinde ortaya çıkan ve tek parti iktidarını sonlandıran tablodur. Siyasal istikrarsızlığın yaratacağı olumsuz sonuçlara dair yaratılan şiddet yüklü atmosfer eşliğinde, seçimler Kasım ayında yenilenerek tek parti iktidarının süreklilik kazanmasıyla sonuçlanacaktır. İktidar bloğu içinde İslami fraksiyonlar arasında siyasal yarılmanın başarısız bir darbe girişimine dönüştüğü diğer belirleyici nitelikte kırılma, 15 Temmuz 2016'yla birlikte yaşanmıştır. Sonuçta iktidar gücünü konsolide etmiş ve devamlı hale getirilen olağanüstü hal uygulamalarıyla yeni bir donanım kazanmış, 2017 yılında referandum ile anayasa değişikliği yasalaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti başkanlık sistemine geçmiştir. Otoriter devlet biçiminin konsolidasyon süreci, rejim biçimindeki değişimle tamamlanmıştır.

Her üç olguda da göze çarpan, yürütme gücünün bu kırılma anlarını dost ve düşman ikiliğini şiddetlendirici ve pekiştirici biçimde işlevselleştirip süreklileştirmiş olmasıdır. İdari aygıt üzerindeki pay kapma mücadelesi, iktidar partisine kitlesel desteği arttırmak için olduğu kadar, yürütmenin bürokrasideki hâkimiyetini, yani idari aygıttaki egemen pozisyonunu da pekiştiren bir dayanak olarak kullanılmıştır. Egemen kitle partisi nosyonunun bu iki tanımlayıcı niteliği, artık daha belirleyicidir ve sosyal medya denetimlerinden bireysel silahlanmaya, yürütme erkini başında cisimleşen liderliğin çok daha küçük idari mekanizmaların başındaki şahıslarda taklit edilmesinden kuralsızlaşmanın toplumsal yaşamı şekillendiriciliğine varan etkilerini daha derinden hissettirmektedir. Otoriter devlet biçiminin zaten sahip olduğu grev yasaklama ve medyayı kontrol etme gibi güçlerine, seçim sürecinin denetimi gibi süreci kısır döngüye çeviren araçlar da eklenmiştir. Tüm bunlar egemen kitle partisinin, birikim rejimi açısından bir aciliyet taşıdığı tartışmalı olan rejim biçimi değişikliğini hayata geçirebilme gücünün de altını çizer. Poulantzas'ın çerçevesi düşünüldüğünde, "anayasasızlaşma" olarak tabir edilen esnekleşmenin, yürütme gücünün ve onun hâkimiyetindeki bürokrasinin işleyişi için bir 'ihtiyaç' olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, istisnai araçların olağanlaşması, otoriter devlet biçiminin yani 'yeni normalliğin' tanımlayıcı niteliğidir. Ne var ki belirli bir otoriter devletin deneyiminde egemen kitle partisinden edindiği gücün, siyasal iktidarı ne derece "idari aygıtın tutsağı" haline getirdiği, ne ölçüde özerkliğini arttırdığı bir tartışma konusudur. Açık ki bu nokta, Türkiye'de devlet biçiminin, olağan sınırları aştığı ve istisnai devlet biçimine dönüştüğü, özel olarak da faşizm niteliğini edinip edinmediği sorusuyla yakından ilişkilidir.

Faşizm adlandırmasını politik pozisyon ve strateji önerilerinden ayırıştırmanın güçlüğü bir tarafa bırakılırsa, kuramsal düzlemde şu noktanın altı çizilebilir: Poulantzas'ın 1970'lerin ikinci yarısında, faşizmin güncellenebilir olduğu tespitini takiben kavramsallaştırdığı otoriter devlet biçimi, faşizm gibi istisnai

devlet biçimlerinden ‘öğrenilmiş’ unsurların olağan duruma entegrasyonu olarak anlaşılmaya müsaittir. Poulantzas’ın uyarısı, kapitalizmin güncel aşamasında, devletin hareket alanını genişleten ‘esnekliğin’ durumun idaresi için zorunlu hale geldiği yönündedir; bu, yeni normallik olarak otoriter devlet biçiminin istisna ve normallik arasındaki sınıra yerleşmesi sayesinde belirsizliği araçsallaştırdığını da işaret eder. Bu anlamda otoriter devlet biçimi, örneğin seçim sistemini ilga etmeksizin seçimleri ve genel olarak siyasal alanı işlevsizleştiren mekanizmaların işletilmesi olarak, yani istisnai biçime mutlak bir geçişi gerektirmeyecek bir önlemler kümesi olarak yorumlanmaya müsaittir. Bu tespit de, olağan halde kendisini istisnai araçlarla donatan kapitalist devletin, olağan-dışı biçiminin nasıl anlaşılması gerektiği sorusunu doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, otoriter devlet biçiminin yeni normalliğe denk düşmesi, istisnai biçim olarak faşizmi niceliksel bir yoğunlaşma olgusuna mı dönüştürür, değilse istisnai biçime geçişin gerektirdiği ‘niteliksel’ dönüşüm nerede aranmalıdır -bu, tartışılmaya muhtaç bir noktadır. “Kapitalist devletin, tam da krizin olduğu yere adaptasyona sürüklendiği” yönündeki vurgusu hesaba katılırsa, Poulantzas’çı çerçeve içerisinde, olağan ve istisnai biçim arasındaki ayrımın genel olarak silikleştiğini, kapitalist devletin kalıcı olarak bu eşığa yerleştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Poulantzas bize kriz ve istisnai araçlara başvuru arasındaki sarmal ilişkideki derinleşmenin, devletin idare kapasitesindeki zayıflamayla da eş zamanlı olduğunu söylemektedir.

Poulantzas’ın analizinin bütünü göz önüne alındığında, sözü edilen sınırı ve ötesinde otoriter devlet biçiminin sürekliliğini iki dinamiğin belirleyeceği tespit edilebilir: Uluslararası konjonktürün sermaye birikiminde yarattığı kırılma ve toplumsal muhalefetin, işçi sınıfının itirazının kapasitesi. 2018’in sonları yaklaşırken Türkiye’de inşaat temelli birikim stratejisi, tüm göstergeleriyle derin bir ekonomik krize doğru sürüklenirken, sınıfsal çelişkilerin güçlendiği, iktidar bloğunun kapsayıcılığının yeni ortaya çıkan ve iktidar partisi ile organik bağları olan İslami burjuvazi (ve özellikle iktidar partisi ile organik ilişkileri olan egemen fraksiyonu) lehine iyice daraldığı bir aşamaya girilmiştir. Bir sonraki birikim stratejisi, sınıfsal çelişkilerle, sınıf içi fraksiyonlar arası gerilimlerle ve otoriter devlet biçiminin kullanacağı kapasite ile belirlenecektir. Şimdilik bir sonraki birikim stratejisinin niteliğinin tam olarak belirlendiği bir aşamaya gelinmiş olmamakla birlikte ekonomik düzeydeki (örneğin TL’nin hızla devalüe edilmesi; yurtdışı talebin daraltılacak olması; iflaslarla işsizliğin artacak, mülteci sorunu ile iş arayanların sayısının yükselecek ve emeğin reel maliyetinin düşecek olması gibi) ipuçları belirtmeye, yeni birikim rejiminin yeni kârlılık alanları ve potansiyeli de kendini göstermeye başlamıştır. Yeni iktidar bloğunun başlıca unsurunun, bir önceki stratejinin en güçlü öznesi olan ve bu yeni stratejiyi

kolayca değerlendirebilecek olan İslami burjuvazisi olması neoliberalizmin olağan gelişimi içinde öngörülebilir bir tablodur. Ancak yeni evrede otoriter devletin *olağan olağan-dışılığı*nın derecesinin ne olacağı kuşkusuz önümüzde duran temel sorudur.

Sonnottlar

¹ Mülkiye Dergisi'nin anonim hakemlerine, eleştiri ve katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

² Bu aşamada şu notu düşmemiz gerekir: Poulantzas'ın kuramsal çabası, Marksizm içindeki 'devlet teorisi' eksiğini giderme girişimi olarak özetlenebilir. Marx'ın *Kapital*'ini "ekonomik alanın teorisi" olarak yorumlayan Poulantzas, benzer bir teorik çabayı siyasal alan için üstlenmeyi, yani "kapitalizm içinde siyasal alanın teorisini" üretmeyi hedeflemiştir. *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* ([1968] 1975) kitabıyla ilk ürününü veren bu çaba, faşizm ve sınıflar üzerine çalışmalarından sonra, *Devlet, İktidar, Sosyalizm* ([1978] 2014) ile somutlanır. Süreç içerisinde Poulantzas'ın teorik ve politik pozisyonunda göz ardı edilemeyecek dönüşümler de ortaya çıkmıştır, öyle ki *Devlet, İktidar, Sosyalizm*'i yazdığı anda kuramsal çabasını artık kapitalist devletin "alansal" teorisini (*regional theory*) üretmek olarak adlandırmak olası değildir; zira Poulantzas burada, Althusser'i izleyerek sosyal gerçekliği alanlar veya düzeyler olarak kategorize etme fikrini terk etmiş ve devleti bir "ilişki" olarak kavramsallaştırmaya girişmiştir. Ne var ki bu dönüşüm, Poulantzas'a yöneltilen ve 'eklektik bir ikilik' tespiti olarak özetleyebileceğimiz eleştirilere engel olamamıştır; örneğin Stuart Hall (1980: 62), Poulantzas'ın çerçevesinde "her unsurun, biri yapının diğeri pratiğinin etkisi olmak üzere ikişer kere görüldüğünü» öne sürmekte, benzer biçimde Simon Clarke (1991: 82), "Althusserci çerçeveye sınıfsal içerik kazandırma çabası" olarak değerlendirdiği Poulantzasçı kuramı, «sınıf mücadelesini, yapıyı yeniden üretme rolüne mahkûm kılmak"la eleştirmektedir. Öte yandan, Poulantzas'a en yakın duran isim olarak Bob Jessop (1985: 76), Poulantzas'ın ilk metinlerinde de basitçe bir sentez değil, tamamlayıcı bir ilişki içinde analiz etme imkânı sunduğunu savunmakta; dahası, otoriter devletçilik kavramını da formüle ettiği ve devleti bir ilişki olarak kavradığı son metinlerinin kapitalist devlet üzerine en önemli katkılardan biri olduğunu (Jessop, 2014) düşünmektedir. Okuduğunuz çalışma, Poulantzas'ın kavramsal çerçevesinde süreklilik gösterdiğini kabul ettiğimiz unsurları izlemektedir.

³ Poulantzas'ın "genel bir devlet teorisi"nin yapılamayacağı itirazı farklı metinlerinde yinelediği bir vurgudur. Buna göre devlet, farklı üretim biçimlerinde "değişmeden kalan teorik bir nesne" olmadığından, genel olarak devletin değil feodalizm içinde devletin veya kapitalist devletin teorisinden söz edilebilir. Dolayısıyla Marksizmin genel bir devlet teorisi sunmayışı da tesadüfi değil, "metafizik varsayımların reddine dayanan bir meziyet"tir. "Kapitalist devlet tipi" vurgusu, Poulantzas'ın kapitalist üretim biçiminde ekonomi ile siyasetin "ayrışması"ndan yapısal olarak türettiği ve en tartışmalı

kavramsallaştırması olduğunu söyleyebileceğimiz “görelî özerklik” adlandırmasının zemini: Görelî özerklik, siyasal alanın, artı-değere el koymanın doğrudan alanı olarak ekonomiden ayrışmasından kaynaklanır ve aynı zamanda, devletin, hâkim sınıf ve fraksiyonları karşısında “organize edici” rolüne zemin sunar (bkz. Poulantzas, 1975: 287, 301-303; 1978: 17-19, 128, 140).

⁴ Kapitalist devlet, bu çifte işlevi hukuki-siyasal düzlemde, yani genel oy hakkı, siyasal özgürlükler, temsil gibi kurumsal düzenlemeler yoluyla üstlenir ve böylece, üretim ilişkisinin tarafları antagonistik sınıfların üyeleri olarak değil bireysel-hukuki özneler olarak inşa edilir (Jessop, 1985: 63).

⁵ Poulantzas’ın (1975: 239) terminolojisinde iktidar bloğu, toplumsal formasyonun barındırdığı çeşitlilikten türeyen “siyasal olarak hâkim sınıfların ve fraksiyonların çelişkili birliği”dir. Bu blok, basitçe fraksiyonların kaynaşmış birliğini değil hegemonik bir fraksiyon altındaki siyasal birlikteliğini anlatır -iktidar bloğu içinde hegemonik olan fraksiyonun, tabii sınıflar üzerinde de hegemonik bir rolünün olup olmayacağı konjonktürelidir ve o fraksiyonun ideolojik karakterine bağlıdır. Öte yandan, bu bloğa “devlet aygıtını elinde tutan yönetici sınıf” da dâhildir; siyasal, bürokratik ve askeri personelin geldiği sınıf olarak yönetici sınıf, hegemonik olmasa da ‘yüksek’ kamu kademelerini elinde tutar (Poulantzas, 1975: 249). Poulantzas ne hegemonik ne yönetici sınıf olan ‘destekleyici’ fraksiyonların da varlığını öngörür. Kapitalist devlet, bu heterojenliğin bir ‘blok’ olabilmesini, kurumsallığı sayesinde mümkün kılar (Poulantzas, 1975: 230). Yani, kapitalist devlet sermaye fraksiyonlarının her birinin doğrudan iktisadi çıkarlarını değil, bir bütün olarak siyasal çıkarlarını temsil etmekle karakterize olur; ve bu sayede fraksiyonlar arasındaki gerilim ve çatışmaların üzerinde yükselerek bir bütün olarak hâkim sınıfın siyasal çıkarlarını temsil edebilir.

⁶ Diğer bir ifadeyle, otoriter devletçiliğe yönelim bir ülkede halihazırda yaşanan siyasal krizin bir ‘sonucu’ olabileceği gibi, henüz olgusallaşmamış fakat yapısal eğilimlerin tespit edilebildiği duruma verilen ‘önleyici’ bir ‘yanıt’ da olabilir (krş. Poulantzas, 2014: 208-209). Bu tespit, Poulantzas’ın otoriter devletçiliği, istisnai devlet biçimlerinden ayırtmasının da başlıca nedenidir. Diğer taraftan, bir yanıt veya önlem olarak başvurulan otoriter devletçilik vurgusunun, “siyasal bir proje olarak neoliberalizm” yaklaşımına ve “güvenlik devleti” literatüründeki tespitlere paralellliği dikkat çekicidir.

⁷ Bu eğilim, Holloway ve Picciotto’nun Poulantzas’a faşizm analizi özelinde yönelttikleri eleştirinin de kaynağıdır. Buna göre Poulantzas, kapitalizm içindeki esas çelişkiyi sermaye ve emek arasındaki ilişkide görmek yerine, kapitalist fraksiyonlar arasındaki ilişkilerde ve bu ilişkilerin hukuki-siyasal düzlemdeki yansımalarında bulma eğilimindedir (Holloway ve Picciotto, 1977: 8-9).

⁸ Bu, yurttaşların ‘oy verme’ ilişkisi kurdukları partilere yabancılaşmalarını ve öte yandan parlamenterlerin idareciler karşısında etkisizleşip itibarsızlaşmasını da beraberinde getirir (Poulantzas, 2014: 231).

⁹ Bunoktada, hernekadar farklı bir tarihsel bağlam ilişkisi olarak ve Poulantzas'ınkinden farklı bir teorik çerçevenin içinden geliştirilmiş olsa da, bürokratik işleyişe dair Hannah Arendt'in vurguları hatırlanabilir. Arendt'e göre "bir yönetim biçimi olarak bürokrasi", emperyalist ülkelerin sömürgelerini 'idare etme' yöntemi olarak 19. yüzyılın sonunda "keşfedilir" ve gelişmiş formuna, I. Dünya Savaşı öncesi Çarlık Rusyası ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun "despotik" rejimlerinde ulaşır. Arendt, emperyalist sömürgeciliğin "esnekliğe" ve despotik rejimlerin "sınırsız keyfiliğe" duydukları ihtiyacın, bürokratik işleyişle karşılandığının altını çizer: Hukuk devletinin ve yasanın bağlayıcılık, sorumluluk ve kalıcı kurumsallıklar yaratan karakterinin aksine bürokrasi geçici, anlık, duruma özgü "kararnameler" ile işler; yani, bürokratik yönetim, "kararname ile yönetim" anlamına gelir. Gerekçelendirilme zorunluluğundan 'bağımsızlaştırılmış' ve "uzmanlık" zırhıyla donatılmış olan kararnameler eliyle yönetmek ise yönetilen insanları "kendilerine hangi kuralların hükmettiği" bilgisinden yoksun kılmakta ve bu bilgisizlik, "halkın, siyasal muhakemede bulunmasını" önlemektedir. Bürokratik işleyişe içkin bu "sözde gizemlilik", yasanın öngörülebilir ussallığının zıttıdır ve bürokratik yönetimde yasanın "uygulamadan uzak soyutluğu"na bir nevi engel gözüyle bakılır. Diğer bir ifadeyle, bürokratik yönetim, hukuku ve hukuk devleti anlayışını "küçümser". Arendt, esnekliğin ve kuralsızlığın iktidarın "kişiselleşmesi" ile de bağını kurar ve özellikle Rus Çarının "Tanrının yeryüzündeki temsilcisi" sıfatıyla donandığı kutsallığın, bürokratik aygıtın işleyişinin dayanağı olarak oynadığı role işaret eder (Arendt, 2011: 166-167, 216, 223-224). Tüm bu vurgular, iktidarın 'yasanın uygulayıcısı' değil, 'yasanın kaynağı' haline gelişinin bürokrasiyle olan yapısal bağını göstermesi açısından öğreticidir.

¹⁰ Bodemann'ın yorumuyla söylersek, egemen kitle partisi ile bürokrasi arasında bir "işbölümü" söz konusudur; devlet bürokrasisi tekelci sermayenin çıkarlarının meşru temsilcisi rolünü üstlenirken "devlet partisi" konumundaki egemen kitle partisi, bürokrasinin "gözleme, birleştirme ve yürütmeye sadık kalmasını sağlama" işlevlerini üstlenir. Bu anlamda bürokrasi ve parti, "ikiz kurumlar" gibidir (Bodemann, 1981: 191).

¹¹ Poulantzas'ın parti ve kitleler arasındaki ilişkiye yönelik bu vurgusu, Stuart Hall'un "otoriter devletçiliğe rızanın nasıl üretildiği" sorusunun yanıtlanmadığı eleştirisine engel değildir. Stuart Hall, Poulantzas'la aynı dönem, Gramsci'ye referansla "güçler dengesinde bir sıçrama"nın yaşanmakta olduğunu, bu sıçramanın "otoriter yan kapanma"yı beraberinde getirdiğini öne sürmüştü; Poulantzas'ın otoriter devletçilik kavramsallaştırmasından sonra, kavramın kitlesel desteği açıklama konusundaki eksikliğine dikkati çekerek "otoriter popülizm" tabirini formüle etmiştir (Hall, 1985: 116). Buna göre, otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının "otoriter popülizm teorisiyle tamamlanması gerek[mektedir]" (Hall, 1980: 65, 68). Hall, Poulantzas'ın "devletçilik" vurgusuna karşı Thatcherizm örneğinde Yeni Sağ'ın "devletçilik karşıtı" (*anti-statist*) bir söylem geliştirdiğine de dikkati çeker; fakat bu, Yeni Sağ'ın "güçlü devlet" olgusundan uzak olduğunu değil, tersine, çelişik öğeleri birarada kullandığını göstermektedir (Hall, 1985: 117).

¹² Farklı ülke örneklerini -otoriterleşme eğilimleri üzerine çok sayıda çalışma

olmakla birlikte- özel olarak “otoriter devletçilik” kavramının açıklayıcılığına referansla inceleyen çalışmalar arasında bkz. ABD deneyimi için örn. Essex (2007), Boukalas (2008); Türkiye için bkz. Oğuz (2009 ve 2012), Berksoy (2017); Avrupa Birliği için bkz. Sandbeck ve Schneider (2014); Macaristan için bkz. Szombati (2017); Güney Kore ve Japonya deneyimleri için bkz. Jayasuriya (2018). Ayrıca, Rusya deneyimini “neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir düzenleyici devlet” olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Yıldırım (2018) ve “otoriter neoliberalizm” başlığı altında farklı ülke deneyimlerinin ele alındığı kapsamlı bir derleme için bkz. Tansel (2017); özel olarak Türkiye üzerine çalışmalar için bkz. *South European Society and Politics*, 23- 2, 2018. Aynı çalışmada Türkiye’de 1980’den AKP iktidarına uzanan neoliberal sürekliliği tespit eden ve “emek-merkezli bir perspektif” ile otoriteryanizmin bu deneyime “içkinliğini” işaret eden bir değerlendirme için bkz. Bozkurt-Güven (2018).

¹³ 2007/2008 krizi sonrasında otoriter neoliberalizmin yükselişi olarak adlandırılan Bruff, Poulantzas’a referansla otoriterleşmenin salt baskı ve zor gücünün işlevselleştirilmesi olarak değil, devletin ve kurumsal organizasyonun dönüştürülmesini de içerecek biçimde düşünme gerekliliğine dikkati çekiyor ve otoriter devletçilik kavramını, bir yönü “bir sermaye fraksiyonunu diğerleri karşısında ayrıcalıklandırmak”, diğeri toplumsal çelişkileri idare edebilmek için “devletin toplumsal yaşamın her alanına daha fazla müdahale etmesi” olmak üzere iki unsurla kavlıyor (Bruff, 2014: 115, 119). Otoriter neoliberalizm kavramını dünya genelinde farklı ülke deneyimleri özelinde işleyen derleme çalışmanın önsözünde Tansel, kavramı neoliberalizm ve otoriter devlet pratiklerinin ‘simbiyotik’ birlikteliği olarak anlamayı öneriyor ve içeriğini, devletin hem zor gücünün hem idari aygıtının öne çıktığı geniş bir “disipline edici stratejiler” kümesi olarak işaret ediyor (Tansel, 2017: 6, 18). Daha yakın tarihli bir çalışmada Tansel’in “otoriter neoliberalizm” için verdiği tanım, temelde iki unsurla şekillenen bir yönetim biçimi resmediyor; sermaye birikimini kollamak adına karar alma mekanizmalarını kamusal basınç ve denetime kapatacak bir devlet idaresi inşa etmek ve devletin zor, idari ve yasal aygıtlarını muhalif oluşumları marjinalize edecek biçimde işletmek (bkz. Tansel, 2018: 199-201).

¹⁴ Bu bağlamda Christos Boukalas’ın çalışmaları, Poulantzas’ın çerçevesini 2000’li yılların ‘iç güvenlik’ paradigmasına uyarlaması açısından özellikle anılabilir (ABD’de 11 Eylül sonrasında çıkarılan anti-terör yasalarından hareketle otoriter devletçilik tartışması için bkz. Boukalas, 2008; otoriter devletçilik kavramını neoliberalizm ve güvenlik paradigması zemininde günümüze uyarlayan bir değerlendirme için bkz. Boukalas, 2014). Daha genel olarak, güvenlik devleti üzerine giderek genişleyen literatürü “sosyolojik, yönetim stratejilerine odaklanan ve devletin dönüşümüne odaklanan” yaklaşımlar olarak sınıflandırıp eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutan bir çalışma için bkz. Bedirhanoglu, Dölek ve Hülagü (2016).

¹⁵ Boukalas’ın ABD örneğinde otoriter devletçiliğin inşasının üç evresini işaret ederek yaptığı tarihselleştirme, tablonun genelini resmetme çabası ve otoriter devletçiliği, neoliberalizmi ve güvenlik siyasetini aynı olgunun görünümüleri olarak

sunması açısından dikkate değerdir. Boukalas, 1970’li yılları gücün yürütme erkinde yoğunlaşması ve bu transferin beraberinde getirdiği diğer unsurlar ile; 1980 ve 1990’lı yılları ise “mali sermaye önderliğinde kapitalist saldırı” ile, yani neoliberal politikaların uygulanma yılları olarak kavrar. Neoliberal dönüşüme gösterilen direnç ve eylemlerin ardından, 2000’li yıllar, siyasal alanı daraltmanın yolunun “iç güvenlik” paradigmasında bulunması ile şekillenir; kolluğun yargı karşısında sürekli mevzi kazanması, iç siyasetin polisyeleştirilmesi, gözetim ve baskı aygıtlarının genişlemesi gibi sınıfsal ve siyasal muarızı ‘iç güvenlik tehdidi’ olarak konumlandıran pratikler, Boukalas’ın tabiriyle kapitalizmin yarattığı kriz karşısında verilecek toplumsal tepkileri bastırarak “dev bir mekanizmanın» inşasına denk düşmektedir (Boukalas, 2014: 124-127).

¹⁶ Otoriter devletçiliğin tanımlayıcı unsurlarını sınıflandıran Jessop, dört temel başlık sıralar: yasamadan yürütmeye güç transferi ve gücün yürütmede yoğunlaşması; erkler ayrımının giderek silikleşmesi ve hukuk devleti nosyonunun düşüşe geçişi; siyasal partilerin rollerinde gerileme; devletin formel örgütlenmesine paralel iktidar odaklarının ortaya çıkışı ve etkilerinin giderek artışı (Jessop, 2014). Jessop, “egemen kitle partisi”ni anmakla birlikte temel başlıklar arasında saymaz ve “devlet ideolojisini kitlelere aktarma” işlevinin “partiler-arası bir merkez” tarafından da üstlenebileceğini ekler.

¹⁷ Şebnem Oğuz, Türkiye’nin küresel kapitalizme eklenmesinde 1980’lerden sonraki süreci, Poulantzas’ın kavramsallaştırmasına referansla “neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu” olarak adlandırmakta ve dönüşümün Türkiye’ye özgü yönlerini anlamak için gözönüne alınması gereken birikim modellerini şöyle dönemselleştirmektedir: 1980-89 arası ihracat temelli birikim evresi, 1989-99 arası uluslararası finans sermaye girişine dayalı birikim evresi ve 1999 sonrası üretken sermayeye dayalı birikim evresi (Oğuz, 2012: 6-7). Oğuz, Türkiye’de neoliberal otoriter devletçiliğin yükselişini ise iki dönemde gruplamaktadır. Buna göre, 1980’lerden 1990’lı yılların sonuna uzanan süreç, üç temel değişimin yaşandığı bir nevi kuruluş dönemidir; siyasal alanın daraltılması, yürütmenin yasama üzerindeki hâkimiyeti ve neoliberal iktisadi düzenlemelerin tek bir devlet organında karara bağlanarak alternatif müdahalelerden korunması bu dönemde hayata geçirilmiştir. Ardından gelen neoliberal otoriter devletçiliğin konsolidasyon dönemi ise 1990’lı yılların sonundan itibaren tarihlenir; bu dönemde özelleştirmeler anayasal güvenceye kavuşturulmuş, bağımsız kurullar neoliberal dönüşümün taşıyıcısı olmuştur (Oğuz, 2009).

¹⁸ Sermaye temsilcilerinin beyanları bu bağlamda oldukça öğreticidir: “Bugüne kadar hep işçiler güldü, şimdi sıra bizde” sözüyle ünlü TİSK Başkanı Halit Narin, aynı zamanda “DGM’ler kurulmadan üretim artmaz” demeciyle dikkat çekici bir bağlantı da kurmuştur (alıntılayan Tanör, 2014: 30, 50).

¹⁹ “Yeni çalışma yasalarında 15-16 Haziran olayların yol açan yasanın getirdiği kısıtlamalardan daha da sert hükümlere yer verilmiştir. Toplu sözleşmelerle bağitlanabilecek kıdem tazminatlarına bir tavan konulmuştur. 1970’li yıllarda DİSK öncülüğünde bütün toplumsal hareketin mücadelesi ile kapatılan Devlet Güvenlik

Mahkemeleri yeniden tesis edilmiştir. Her şey, sanki askeri yönetim, 1970’li yıllarda işçi sınıfının kazanmış olduğu kısmi zaferlerin (15-16 Haziran, kıdem tazminatı, DGM, vb.) intikamını alıyormuş gibi gelişmiştir. 12 Eylül’ün yükselen işçi sınıfı mücadelesine karşı gelişmiş niteliğini bu üç önlemden daha açıkça ortaya koyabilecek hiçbir şey bulunamaz” (Savran, 2004: 29).

²⁰ Bu karakteri, istisnai devlet biçiminin yerleşikleştirdiği bir pratik olarak görmek mümkündür: 12 Eylül sonrasında Türkiye, cumhuriyet kurulduğundan beri ilk defa politik alanda yasal partilerin olmadığı bir sürece girmiş (Sayarı, 1992: 31), ilk defa meclis olmadan yönetilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 5 kişilik bir yasama organı olarak 1981’in sonuna değin 268 yasa çıkarmıştır (Tanör, 2014: 65-67). Bu yasama hızı, «1980 öncesi on beş yıllık dönemde aylık yasa çıkarma sıklığının 6,5” olduğu düşünülürse ölçülebilir; “12 Eylül 1980- 6 Ocak 1982 arasında Milli Güvenlik Konseyi döneminde 277 yasa, 1982 ve 1983 arasındaki Kurucu Meclis döneminde ise 392 yasa kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi 2 yıl 3,5 aylık bir dönemde toplam 669 yasa çıkarılarak 12 Eylül öncesi son beş yıllık döneme göre bir patlama yapılmıştır” (Oyan ve Aydın, 1994: 94). Yeni Anayasanın 1982’deki kabülünden sonra 3 ay kadar daha iktidarda kalan MGK yasama faaliyetine yoğun bir şekilde devam etmiştir. Anayasal denetime tabi olmayan bu yasaların konusu kamu düzeninden sendikal işleyişe, kamu görevlilerin haklarından yargıya uzanan “günlük siyasal ve kamusal hayatı düzenleyen” hemen her şeydir (Tanör, 2014: 54, 106). Taner Timur ise, Özal’ın otoriter bir devlet mekanizması kurarken, bürokrasi geleneğini temsil eden Mülkiye ekolünü tasfiyeye yöneldiğini; “teftiş sisteminden nefret eden” bir zihniyet yarattığını ayrıca vurgulamaktadır (Timur, 1996: 50-51).

²¹ Fonlar 1970’lerden beri var olmakla birlikte yeni anlamına ve gücüne 1980’li yıllarda kavuşmuştur. 1980’in sonu itibarıyla fon sistemi vergi gelirlerinin %71’ine, bütçe gelirlerinin %60’ına ulaşmış ve başbakan fonların %75’i üzerinde söz sahibi kılınmıştır (Oyan ve Aydın, 1991: 85, 150). 1990 yılında 104 fonun toplam gelirinin GSMH’ya oranı %11,3 düzeyindedir; bu oranın 1981’de %1,3 olduğu düşünülürse (Oyan ve Aydın, 1991: 121-123) artış çarpıcıdır.

²² Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, aynı zamanda “hem parti başkanı hem başbakan” gibi hareket eden (Tanör, 2014: 84) Özal, sermayedarlarla kurduğu kişisel yakınlık ile de bilinmektedir; Öniş, Özal’ın sermayedarların ülke dışında yatırım yapma konusunda şahsen desteklediğini not düşer ve Özal’ın yönetim biçimini Latin Amerika’da gözlemlenen “neoliberal popülizm” ile benzerliğine dikkati çeker (Öniş, 2004: 118, 126).

²³ Bunu, devletin piyasa için sağladığı itici ideolojik destekte yürütmenin başının yol gösterici, teşvik edici rolü olarak düşünmek mümkündür: “Benim memurum işini bilir”, “ben zengini severim”, “zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan daha iyidir” demeçleri; “köşeyi dönme” kültürü, Türkiye’nin “küçük ABD” olduğu söylemi, işbiriciliğe övgüsü; ekonomik pragmatizm ideolojisi vb unsurlar (bkz. Bali, 2002), yeni normalliğin toplumsal düzlemdeki karşılığının inşası açısından kayda değerdir.

²⁴ Kamu borçlarını para basarak ödemeye çalışan, borç yükünü enflasyonla eritmeye çalışan bir hükümet, finansal birikim stratejisinin sonlanması anlamına gelecektir; ki 1994 koalisyon hükümetinin bu doğrultuda demeçleri kriz sürecinin tetikleyicisi olmuştur.

²⁵ Bir sonraki reel ücret artışı Refahiyol iktidarında popülist bir program çerçevesinde tekrar söz konusu olacaktır ve yine bir IMF programı ile kazanımlar geri alınacaktır.

²⁶ Hükümeti kurmakla görevlendirilen Tansu Çiller, hükümete KİT operasyonlarında büyük yetkiler verilmesini öngören Yetki Kanunu'nu 23 Haziran gecesi Meclis'te oturup milletvekillerinin dağılmasını önleyerek çıkarmış, kanun 26 Haziran'da Cumhurbaşkanı Demirel tarafından onaylanmıştır. "Hükümete genel, katma, özel ve özerk bütçeli kamu kurum ve kuruluşlarının taşınmaz mallarının yönetimi, Bağ-Kur, SSK, Emekli Sandığı yasalarında değişiklikler yapmak, özelleştirme kapsamına giren kuruluşlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, Merkez Bankası, Bankalar ve Sigorta Murakabe kanunlarında düzenlemeler yapmak yetkileri" bu kanunla verilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, 2003: 402). Yasa ANAP'ın başvurusu üzerine 10 Haziran 1994'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

²⁷ Seçilen teknokrattan, Özal gibi kültürel ve ideolojik kapsayıcılık taşıması beklenmemiş, siyasal iktidar ile küresel finans sermaye arasında arabuluculuk işlevi görmesi yeterli olmuştur. Bu bağlamda bir Derviş ve Özal karşılaştırması için bkz. Öniş (2004).

²⁸ Ergin Yıldızoğlu, AKP'nin ilk döneminde oluşan tarihsel bloğun unsurlarını şu şekilde sıralamaktadır: "... Müslüman entelijansiya sınıfı, desteğini diğer muhafazakâr partilerden çekerek kontrol ettiği yerel mikro iktidar ilişkileriyle birlikte AKP'ye transfer eden muhafazakâr Anadolu kapitalizmi, AKP'nin neoliberalizme sadakatine güvenen büyük burjuvazi (TÜSİAD çevresi), liberal entelijansiyanın sunduğu söylem ve uluslararası deste(k)" (Yıldızoğlu, 2015: 49-50).

²⁹ Neoliberal politikaların ilk uygulama döneminde, Ataay'ın dikkati çektiği üzere, "otoriter yönetim anlayışıyla özdeşleştirilme fazla sorun edil[mezken]", 1990'ların sonuyla tarihlenen "ikinci kuşak reformlar", yönetim, katılım, yerelleşme, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi demokratik terminolojiden ödünç alınmış tabir ve kavramlara referansla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Ataay, 2007: 333-335). Dolayısıyla "kamu hizmetlerinin metalaştırılması, sosyal harcamaların ve emek maliyetinin düşürülmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, kamusal fonların doğrudan sermayenin teşviki için kullanılması" gibi sınıfsal güç dengesini sermaye lehine şekillendiren politikaların "demokrasi retoriği" ile sunulduğu, bu politikaların teknokratik araçlarla hayata geçirilmesi açısından da ironiktir (Ataay, 2015: 23-25).

³⁰ 2003 yılında kamu maliyesinde "saydamlık ve hesap verilebilirliğin artırılmasını" amaçlayan, stratejik planlama ve performansı esas alan ve çok yıllık bütçelemeyi hayata geçiren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yasalaaşmış; neredeyse tüm temel

kanunlar (Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), Belediye Kanunu (2005), Gelir İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2005), Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu (2006), Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006), Sayıştay Kanunu (2010) vb. bu dönemde yenilenmiştir. Sürecin, Türkiye’de neoliberalizmin inşa süreciyle ilgisini kuran ve “önleyici polislik” temelinde yeniden tanımlanan kolluğun toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmede etkin bir araç haline gelişine dikkati çeken bir çalışma için bkz. Berksoy, 2010.

³¹ Bu kapsamlı yeniden biçimlendirmenin diğer yüzü, zor aygıtının güçlendirilmesine ve toplumsal ölçekte ortaya çıkabilecek herhangi bir sınıfsal çatışmanın önünü almaya yönelik yasal değişikliklerdir: 2005’te suçun önlenmesi perspektifiyle yeni bir Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu çıkarılmış, 2006 yılında Terörle Mücadele Kanunu’nda, 2007 yılında Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nda yapılan değişikliklerle polisin yetkileri istihbarat işlevleriyle birlikte artırılmıştır (Oğuz, 2016: 95). Ardarda çıkarılan “yargı paketleri”nin bir incelemesi ve süreci siyasal alanın “yasal tertibat” yoluyla daraltılarak meşru siyasallaşmanın önlenmesi olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Agtaş (2012). Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’na ilişkin hukuki bir değerlendirme için bkz. Altıparmak vd (2007). Sürecin, Türkiye’de neoliberalizmin inşa süreciyle ilgisini kuran ve “önleyici polislik” temelinde yeniden tanımlanan kolluğun, 1990’lı yıllardan bu yana toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmede etkin bir araç haline gelişine dikkati çeken bir çalışma için bkz. Berksoy (2010). Ayrıca, Poulantzasçı çerçeveye referansla Türkiye’de “iç güvenlik aygıtının istisnai devlet biçimi altında” şekillendirildiğine ilişkin bir çalışma için bkz. Demir ve Öztogay (2017); polisin toplumsal rolünün Agambenci anlamda egemenlik yetkisi kullanımı olarak yorumlanıp Türkiye örneğinde izinin sürüldüğü bir çalışma için bkz. Mercan ve Denizhan (yayınlanacak çalışma).

³² Oğuz (2012) ve Öztürk (2011), bu yeni dönemi üretken sermayeye dayalı birikim evresi olarak formüle etmektedir. Bu formülasyon finansallaşmanın nihai olarak bir artı-değer karşılığı bulma zorunluluğu ile ilgili olsa gerektir. Kuşkusuz, kriz ile birlikte, çevrimlerin tekrar bütünleşmesi, finans sektöründeki aşırı rekabetin düzenlenmesi ve reel değerlere dönmesi, kamu kesiminin faiz dışı bütçe fazlası verir hale gelmesi gibi zorunluluklar ortaya çıkmıştır ve IMF’li yılların yeniden yapılandırma süreci bu bileşenler etrafında şekillenmiştir. Burada ele aldığımız çerçeve ise düzenlemelerin dinamiğinden ve yöneliminden çok, doğrudan piyasadaki birikim dinamiğine, yeni şekillenen kârlılık koşullarına ilişkindir.

³³ TÜİK’in verilerine göre 2002-2008 döneminde GSYİH nominal olarak ortalama %22,6 oranında büyümüştür. Ortalamanın üzerinde büyüyen sektörlerin başlıcaları ise %23,8 ile toptan ve perakende ticaret, %29,5 ile inşaat, %24,8 ile gayrimenkul faaliyetleridir (Kaynak: TÜİK, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla 1998-2017 GSYİH verileri). İnşaat ve gayrimenkul faaliyetlerinin kârlılığı emek sömürüsü ile birlikte ticari marjla ilişkilidir (arazinin düşük fiyatla alınması, imar izinlerini değiştirerek birim meta için arazi maliyetinin düşürülmesi, çıktının spekülâtif fiyatlandırılması, vb.). İmalat

sanayiinde ilgili dönemdeki nominal büyüme ise %21,1 ile GSYİH'nin altında kalmıştır. Ayrıca %26,5 ile gerçekleşen madencilik faaliyetlerindeki yüksek artışın doğanın metalaştırılmasına ve el koyarak birikimin boyutuna ilişkin göstergelerden biri olduğu da söylenebilir.

³⁴ Piyasa fiyatlarını, metaların değerinden sapabilir hale getiren becerisinin en kârlı ekonomik uğraşlardan biri haline gelmesi, postmodernizmin metafizik değerleriyle de uyumlu bir tablodur. Finansın kendi meta alanını neredeyse sonsuz ölçüde genişleterek, artı-değerden kopuşunda olduğu gibi ticarete de, ilüzyonla fiyatların reel değerden koparılması söz konusudur. Bunun en açık örneği gayrimenkul sektöründeki spekülasyon olsa gerektir.

³⁵ İslami burjuvazinin MÜSİAD'da örgütlenen ve AKP döneminde giderek güç kazanacak olan kesimine dair yapılan ve "sermayeyi" Bourdieu'cu bir çerçevede ele alan sosyolojik bir analiz için bkz. Yankaya (2014). AKP'nin yerel yönetimlerde elde ettiği siyaset yapma kapasitesinin, organizasyonel, iktisadi, mali, kültürel, toplumsal boyutlarını ortaya koyan bir çalışma için bkz. Doğan (2016).

³⁶ 2002-2007 döneminde büyük sermayenin toplam varlıklarındaki çarpıcı sıçrama dikkat çekicidir (Öztürk, 2011: 185). Belli başlı holdinglerin dönemler itibarıyla ayrıntılı bir incelemesi için yine aynı çalışmaya bakılabilir.

³⁷ Harvey'in işaret ettiği unsurlardan bazıları şunlardır: Toprağın metalaştırılması; müşterek, kolektif, kamusal mülkiyet biçimlerinin özelleştirilmesi; emek gücünün metalaştırılması; tefecilik, devlet borcu ve kredi sistemleri ile değer transferi (Harvey, 2015: 168). Devalüasyonlar, kemer sıkma programları (faiz oranları ve kredi sistemleri ile) bu tür mekanizmaları kullanır; özelleştirme ise el koyarak birikimin ulaştığı son noktadır (Harvey, 2004: 125, 130).

³⁸ Sorumlu bakanın "Babalar gibi satarız" beyanı, siyasal iktidarın bu devir teslim faaliyetinde herhangi bir meşruiyet arayışında olmadığını özetler niteliktedir. İlgili haber için <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakin-goron-tekeli-babalar-gibi-satarim-38451544>.

³⁹ Duru (2013), çevre yönetimine ve doğal varlıklara ilişkin AKP'nin 2009'a kadar gerçekleştirdiği Bakanlıkların birleştirilmesi, yereldeki yetkilerin merkeze aktarılması, pek çok önemli yatırım için ÇED zorunluluğunun kaldırılması, çevre suçlarının ertelenmesi, koruma altındaki alanların turizme açılarak metalaştırılması, acele kamulaştırma ile piyasa alanının genişletilmesi, statüsü değiştirilerek orman alanlarının metalaştırılması, 2b alanlarının satışı, meraların petrol faaliyetlerine ve yerleşime açılması, tarım arazilerinin amacı dışında tekelleri burjuvazinin üretim faaliyeti için kullanımı gibi uygulamalara ilişkin kapsamlı bir derleme sunmaktadır.

⁴⁰ Ergin Yıldızoğlu'nun, Osmanlı'dan Cumhuriyetin kuruluşuna ve günümüze, cemaatlerin işleyişine dair ortaya koyduğu ekonomi politik incelemesi açıklayıcıdır. Buna göre, ulemanın Cumhuriyet düşmanlığının kökeni, sınıfsal bir refleks olarak ortaya

çıkılmaktadır. Zira ulema için din bilgisi ve merkezinde yer aldığı tüm simgesel sistem artı değer transferi için kullanabildiği bir sermaye mülkiyetidir ve Cumhuriyet, bu sermayeyi tasfiye ederek bu kesimi artığa el koyma mekanizmalarından mahrum bırakmıştır (Yıldızoğlu, 2015: 31-32). Yıldızoğlu’nu izleyerek, günümüzde neoliberalizmle birlikte yaşananları, bu sermayenin cemaatlara tekrar teslim edilmesi ve sömürü ilişkisinin tekrar tesis edilmesi olarak yorumlamak mümkündür. Bu, radyo-TV kanallarıyla, yurtlarıyla, lojistiğiyle, üretim-ticaret faaliyetleriyle yeni bir meta ve piyasa alanının geliştirilmesi olarak da düşünülebilir.

⁴¹ Bu dinamiğin yarattığı makroekonomik görünüm, bir tarafta ekonominin toplamında aşırı talep genişlemesini, diğer tarafta bazı sektörlerde aşırı arz olgusunu içeren bir dengesizliktir. Türkiye’nin neoliberal kriz dinamiğinin üç açık modeli etrafında ayrıntılı bir incelmeye için bkz. Karahanoğulları (2018).

⁴² İthalat ve ticaret faaliyetleri, bu dönemde ne ilginçtir ki, devletin de vergi gelirlerinin en önemli kaynağına dönüşmüştür. Bütçede dolaylı vergilerin payı, bu dönemde olağanüstü düzeylere yükselmiştir. Bu olgu, ticaret temelli birikim stratejisinin göstergelerinden biri olarak ve devletin yeni birikim stratejisine adaptasyonu olarak okunabilir.

⁴³ Ticaretin önündeki tüm engeller bu dönemde kaldırılmıştır. Resmi tatillerde dahi kapanmayan ve 365 gün sermaye çevriminin gerçekleştirilebildiği tek alan AVM’dir. Borsalar bile tatil günlerinde işlem yapmamaktadır.

⁴⁴ Teknokratik mantığın geri plana itilmeye başlamasına ilişkin bir örnek olarak, 2010 yılında Mali Kural Kanun Tasarısından siyasal iktidarın ansızın vazgeçmesi verilebilir. Bütçe hedeflerinin belirli bir matematik formülasyonla belirlenmesini öngören bu yasal düzenleme, hükümetlerin bütçe fazlası vermesini teknik ve yasal bir zorunluluk haline getirmekte ve uluslararası finansal piyasalarına borç geri ödemelerinin garanti altında olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Ali Babacan’ın şu yorumu, bu düzenlemenin teknokratik anlamını açık şekilde ortaya koymaktadır: “Türkiye’nin gelecek 10 yıla dönük büyüme, bütçe açığı, borcun GSMH’ye oranı gibi makro dengeleriyle ilgili hedeflerini yasayla ortaya koyacağız. Hem kendimizi, hem de gelecek hükümetleri bağlamış olacağız. Hükümetleri cendereye sokmadan, çocuklarımız, torunlarımız için öngörülebilir bir Türkiye ekonomisi ortamı yaratmaya çalışıyoruz. Ortaya koyacağımız Mali Kural’ı değiştirmeye kimse cesaret edemez”. Kanun tasarısı, TBMM takviminin sıkışık olması gerekçesiyle bir sonraki yasama dönemine ertelenmiş, ardından rafa kaldırılmıştır (Munyar, 2010).

⁴⁵ Özden, Akça ve Bekmen (2017: 192) ortak çalışmalarında 2010’lar itibariyle hegemonik projede önemli bir değişime tanıklık edildiğini ve kapsayıcı hegemonik projeden sınırlı hegemonik projeye geçiş yaşandığını vurgulamaktadır. Buna göre, iktidar bloğu içinde AKP ile ilişkili olanlar ideolojik ve politik olarak güçlenerek pozisyonlarını yeniden kurmakta ve sınıf içi çelişkiler bu dönemde artık özellikle devlet ihalelerinde daha da görünür olmaya başlamaktadır.

⁴⁶ Daha önce kamu kaynaklarına ve doğaya yönelen ‘el koyarak birikim’ stratejisi yeni bir boyut daha kazanmış; fraksiyonlar arasında sermaye mülkiyeti devlet aracılığıyla el değiştirmiştir. Bunun örnekleri 2000-2001 krizi sonrasında TMSF ve bankalar üzerinden gündemdedir. 2010’larda ise, medya sektöründeki tasfiyeler, ‘Fetö ile bağlantılı şirketler’in tasfiyeleri ile süreç derinleştirilmiştir. Ayrıca, ihale yasasının 2003-2014 yılları arasında 170 defa değiştirilmesi ve özellikle 2010 sonrasında ihalelerin sistematik olarak belirli bir sermaye kesimine yönlendirilmesi de, iktidar bloğundaki fraksiyon sayısının daraldığını göstermektedir.

⁴⁷ Konut inşaatı alanındaki temel dönüşümler 2005’lere kadar götürülebilir. Bu tarihte TOKİ 5018 sayılı yasa kapsamından ve dolayısıyla Sayıştay denetiminden çıkarılmış, ayrıca Kamu İhale Kanunu hükümlerinin de dışında bırakılmıştır. 2010 yılında 5996 sayılı yasa ile belediyelere kentsel dönüşüm proje alanlarını ilan etme ve uygulama yetkisi verilmiştir. TOKİ’nin faaliyet sahasını genişletici yönde önemli bir diğer değişiklik de 2011 yılında 644 sayılı KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın kurulması ile gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise “‘afet riski altındaki alanlar’ bahanesiyle tüm ülkeyi istisnasız afet riski kapsamına alarak dönüştürecek bir yetkiyi merkezi iktidara veren olağanüstü cretêkar bir yasa” (Oyan, 2012: 145) olarak 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bir başka eğilim değişikliği ise 2010’ların ortaları itibariyle TOKİ’nin yeni yatırım alanları geliştirebilmek üzere, konut alanındaki yatırımlarını dar-orta ve üst gelir gruplarına doğru yöneltmeye başlaması olacaktır.

⁴⁸ TÜİK’in GSYİH verilerine göre, 2010-2017 döneminde nominal yurtiçi hasıla ortalama %15,3 oranında artmıştır. Bu oranın üstünde bir büyüme performansı gösteren belli başlı sektörler ise %17,6 ile imalat, %21,7 ile inşaat %16,9 ile ticaret olmuştur. İnşaatteki astronomik artışla birlikte gayrimenkul faaliyetlerinde yaratılan katma değerdeki artış %9,9 ile sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bir faaliyet alanının bir önceki dönem ortalaması, önceki dipnotlarda aktarıldığı üzere %24,8’dir (Kaynak: TÜİK, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla 1998-2017 GSYİH verileri). Bu da 2010 sonrasında konut-işyeri gibi metaların ticari marjlarla geliştirilmesinin belli bir sınırına gelindiğinin ancak birikimin temel motorunun doğrudan inşaat faaliyetinin kendisi (özellikle kamu yatırım projeleri) olduğunun bir göstergesi olsa gerektir.

⁴⁹ 2010’ları da önceleyecek biçimde, 5018 sayılı yasa yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra yapılan değişiklik de çarpıcıdır: İlerleyen yıllarda Türkiye’nin yapısal dönüşümünde önemli ekonomik ve siyasi işlevleri olacak olan TOKİ, TRT ve TMSF bütçeleri, 5018 kapsamından ve dolayısıyla Sayıştay denetiminden çıkarılacaktır.

⁵⁰ Bkz. Demirkent (2014); Sevinç (2015); Gözler (2016).

⁵¹ 2010’da Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuş, bir sene sonra istihbaratı tekelleştiren bu yapı başbakanlığa bağlanarak, “‘iktidarın polis-istihbarat-yürütme aygıtı eksenlerindeki merkezileşmesi tamamlanmış”, 2010’da HSYK ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenmesi ve işleyişinde yürütmenin kontrolü artırılmış, 2014’te Adalet

Bakanına HSYK Teftiş Kurulu Başkanı'nı atama yetkisi verilmiş, 2014'te sulh ceza mahkemelerinin yerini sulh ceza hakimleri almış, yine aynı yıl TİB'e önleyici güvenlik kapsamında internet erişimini engelleme yetkisi verilmiş, MİT başbakanın kontrolüne alınmıştır (Oğuz, 2016: 96-100). Sürecin bir diğer kritik ayağı, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda yapılan değişikliklerle kolluğa tanınan geniş yetkiler, terör suçunun kapsamının genişletilmesi, daha genel olarak denetleme ve gözetim aygıtlarının da derinleştirilmesi yoluyla "güvenlik aygıtının yeniden yapılandırılması"dır (bkz. Bedirhanoğlu, 2013). 2015 yılına gelindiğinde, İç Güvenlik Paketi ile polisin istihbarat işlevi biraz daha genişletilmiş ve tanınan önleyici gözaltı yetkisi ile polis, savcının görevleriyle donatılmış; İl İdaresi Kanunu ile vali ve kaymakamlara, savcılara ait olan suç soruşturma yetkisi verilmiştir (Oğuz, 2016: 102). 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal sonrasında ise devletin yeniden düzenlenmesinden kış lastiklerinin kullanım zorunluluğuna kadar pek çok konuda kararnameler ile yönetim dönemi başlamış; yüzbenden fazla kamu personeli yargı kararı aranmaksızın ihraç edilmiştir. Yürütme erkinin yargı organının işlevini üstlenişine ek olarak, belediyelere "kayyum atama" uygulaması idarenin doğrudan seçim hakkına müdahalesine (Berksoy, 2017: 16) ve öte yandan OHAL'in Cumhurbaşkanının sözleriyle "grev tehdidi olan yere müdahale için" kullanılması, emeğin anayasal haklarına karşı doğrudan müdahalesine dönüşmüştür (Yıldırım, 2017b). OHAL öncesinde de başvuru grev erteleme, OHAL sonrasında fiili bir yasağa dönüşmüştür (Bozkurt-Güven, 2018: 232).

⁵² Güncel durumu "süreklileşmiş bir olağanüstü hal rejimi" olarak değerlendiren ve iktidarın seçimler üzerindeki kontrol gücünün artması dolayısıyla rejimin formel niteliği ile fiili olan arasındaki açının derinleştiğine işaret eden bir analiz için bkz. Yaşlı (2018).

⁵³ Poulantzacı çerçevede bir istisnai devlet biçimi olan faşizmin tanımlayıcı niteliklerini, sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkiden ideolojik atmosfere, lider kültüründen şiddetin olağanlaşmasına uzanan çeşitli unsurlarıyla birlikte tespit eden çalışmalar için bkz. Oğuz (2016); Berksoy (2017); Yıldırım (2017a ve 2017b). İstisnai devlet biçimine geçişi tespit ederken "rejim güvenliği" kavramını öneren bir çalışma için bkz. Kaygusuz (2018).

Kaynakça

Agtaş Ö (2012). Ceza Yasasının Gölgesinde Siyaset. *SBF Dergisi*, 67 (4), 1-23.

Arendt H (2011). *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim.

Altıparmak K Aytaç A M Karahaoğulları O Hançer T Aydın D (AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi) (2007). Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda Değişiklik: Durdurma- Kimlik Sorma - Arama - Parmak İzi Alınması. *Hukuk ve Adalet*, 11, 117-140.

Ataay F (2007). Neoliberalizm, Kamu Reformu ve Demokrasi. İçinde: Ş Aksoy ve Y Üstüner (der) *Kamu Yönetimi: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 330-342.

Karahanoğulları Y ve Türk D (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.

Ataay F (2015). Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 30, 20-39.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2006). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*. İstanbul: Yordam.

Bakin Görün Tekel'i Babalar Gibi Satarım. *Hürriyet Gazetesi*, 13.04.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakin-gorun-tekeli-babalar-gibi-satarim-38451544>. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.

Bali R (2002). *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*. İstanbul: İletişim.

Barolar Birliği (2017). Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx. Son Erişim Tarihi, 01/02/2018.

Boratav K (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge.

Bedirhanoglu P (2013). Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü. İçinde: İ Uzel ve B Duru (der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Ankara: Phoenix, 40-65.

Bedirhanoglu P ve Yalman G L (2010). State, Class and the Discourse: Reflections on the Neoliberal Transformation in Turkey. İçinde: A Saad-Filho ve G L Yalman (der.) *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Forms of Resistance*, Londra: Routledge, 107-127.

Bedirhanoglu P, Dölek Ç ve Hülagu F (2016). Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında 'Güvenliği' Yeniden Düşünmek. *Praksis*, 40, 9-40.

Berksoy B (2010). The Police Organization in Turkey in the post-1980 Period and the Re-Construction of the Social Formation. İçinde: L Khalili ve J Schwedler (der.) *Policing and Prisons in the Middle East: Formations of Coercion*, Londra: Hurst & Company, 137-155.

Berksoy B (2017). 2010'larda Türkiye'de "Güvenlik Devleti", "Olağanüstü Devlet" Biçimine Evrilirken. *Birikim*, 335, 11-26.

Bodemann M (1981). Review: State, Power, Socialism by Nicos Poulantzas. *The Canadian Journal of Sociology*, 6 (2), 185-194.

Bozkurt-Güven S (2018). Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey. *South European Society and Politics*, 23 (2), 219-238.

Boukalas C (2008). Counterterrorism Legislation and the US State Form: Authoritarian Statism, phase 3. *Radical Philosophy*, (151), 31-41.

444 Karahanoğulları Y ve Türk D (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.

- Boukalas C (2014). No Exceptions: Authoritarian Statism: Agamben, Poulantzas and Homeland Security. *Critical Studies on Terrorism*, 7 (1), 112-130.
- Bruff I (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26 (1), 113-129.
- Clarke S (1991). Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of the State. İçinde: S Clarke (der.) *The State Debate*, New York: St. Martin's Press, 62-96.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000 (2003). İstanbul: YKY.
- Demir G ve Öztogay D A (2017). İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması. *Amme İdaresi Dergisi*, 50 (1), 85-116.
- Demirkent D (2014). Liberallerin Dinmeyen Özlemi: Anti-Ceberrut, Anti-Derin, Anti-Paralel Devlet ya da Sadece Devlet. *Ayrıntı Dergisi*, 4, 18-21.
- Doğın S (2016). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim.
- Duru B (2013). Modern Muhafazakarlık ve Liberal Politikalar Arasında Doğal Varlıklar: AKP'nin Çevre Politikalarına Bir Bakış. İçinde: İ Uzel ve B Duru (der), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Ankara: Phoenix, 782-800.
- Ekzen N (2009). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi: İliştirilmiş Ekonomi, IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Essex J (2007). Getting What You Pay For: Authoritarian Statism and the Geographies of US Trade Liberalization Strategies. *Studies in Political Economy*, 80, 75-103.
- Güveloğlu N (2004). Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri. *Praksis*, 12, 11-36.
- Gözler K (2016). 1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme. <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-kisa.htm>. Son erişim tarihi, 01/06/2018.
- Hall S (1980). Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism. *New Left Review*, 119, 60-69.
- Hall S (1985). Authoritarian Populism: A Reply to Jessop et al. *New Left Review*, 151, 115-124.
- Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. A Onacak, İstanbul: Sel Yayınları.
- Holloway J ve Picciotto S (1978). Introduction: Towards a Materialist Theory of the State. İçinde: J Holloway ve S Picciotto (der) *State and Capital: A Marxist Debate*, London: Edward Arnold Publishers, 1-31.

Jayasuriya K (2018). Authoritarian Statism and the New Right in Asia's Conservative Democracies. *Journal of Contemporary Asia*, 48 (4), 584-604.

Jessop B (2005). Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler. İçinde: B Yarar ve A Özkazanç (der) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İstanbul: İletişim.

Jessop B (2014). Poulantzas's State Power Socialism as a Modern Classic. <https://bobjessop.wordpress.com/2014/03/27/poulantzas-state-power-socialism-as-a-modern-classic/>. Son Erişim Tarihi, 01/07/2018.

Karadağ R (2010). Neoliberal Restructuring in Turkey: From State to Oligarchic Capitalism. *MPLFG Discussion Paper no: 10/7*.

Karahanogulları Y (2018). "2001-2008 ABD" ve "2009 Sonrası Türkiye" Ekonomileri: Üç Açık Konjonktürü ve Sürdürülebilirlik Sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 261-292.

Kaygusuz Ö (2018). Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP. *South European Society and Politics*, 23 (2), 281-302.

Mercan B A ve Denizhan E (yayınlanacak çalışma). Sovereign Police in Turkey: Criminalized Enemies, Militarized Police and Discretionary Use of Force. İçinde: K Klara ve V Nagy (der.) *New Perspectives in Post Transitional Policing Studies*. Bristol: Policy Press.

Munyar V (2010). Mali Kural Ertelendi, Babacan Çok Bozuldu, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 2010, http://www.hurriyet.com.tr/mali-kural-ertelendi-babacan-cok-bozuldu-15340011_Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.

Oğuz O (2012). Kamu Yönetiminin ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüştürülmesi. *Mülkiye Dergisi*, 36 (3), 133-153.

Oyan O ve Aydın A R (1991). *Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları: Alternatif Yönelişler*. Ankara: Adım Yayıncılık.

Oğuz Ş (2009). The Response of the Turkish State to the 2008 Crisis: A Further Step towards Neoliberal Authoritarian Statism. [http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/IIPPE_3rd_International_Workshop_in_Political_Economy_\(sunuş_metni\)](http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/IIPPE_3rd_International_Workshop_in_Political_Economy_(sunuş_metni)), 14-15 Eylül 2009, Ankara. Son erişim tarihi, 01/07/2018.

Oğuz Ş (2012). Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12 (45-46), 2-15.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der.) *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: SAV, 81-127.

Öniş Z (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40 (4): 113-134.

Özden B A, Akça İ ve Bekmen A (2017). Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield Int, 189-210.

Öztürk Ö (2011). *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*. İkinci Basım, İstanbul: SAV.

Polanyi K (2001). *The Great Transformation*. Boston: Bacon Press.

Poulantzas N ([1968] 1975). *Political Power and Social Classes*. London: NLB.

Poulantzas N ([1976] 2008). The Political Crisis and the Crisis of the State. İçinde: J Martin (der) *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State*, Londra: Verso, 294-320.

Poulantzas N ([1978] 2014). *State, Power, Socialism*. Londra: Verso & NLB.

Sandbeck S ve Schneider E (2014). From the Sovereign Debt Crisis to Authoritarian Statism: Contradictions of the European State Project. *New Political Economy*, 19 (6), 847-871.

Savran S (2004). 20. Yüzyılın Politik Mirası. İçinde: S Savran ve N Balkan (der), *Sürekli Kriz Politikaları I*, İstanbul: Metis, 13-43.

Sayarı S (1992). Politics and Economic Policy-Making in Turkey, 1980-1988. İçinde: T F Nas ve M Odekon (der), *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Associated University Press, 26-43.

Sevinç M (2015). İnsan ve toplum, kendi eder kendi bulur... <http://www.diken.com.tr/insan-ve-toplum-kendi-eder-kendi-bulur>. Son Erişim Tarihi, 01/06/2018.

Szombati K (2017). From Authoritarian Populism to Authoritarian Statism in Hungary: A Model for Ruling the Semi Periphery. <https://www.researchgate.net/publication/321491926>. *16th Annual Meeting of the American Anthropological Association Meetings* (sunuş metni), 29 Kasım-3 Aralık 2017, Washington DC. Son Erişim Tarihi, 25/06/2018.

Tanör B (2014). Siyasal Tarih (1980-1995). İçinde: S Akşin (der), *Türkiye Tarihi: Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Tarih, 27-161.

Tansel C B (2017). Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield Int., 1-28.

- Tansel C B (2018). Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress. *South European Society and Politics*, 23 (2), 197-217.
- Timur T (1996). İktisadı Kalkınma Siyasal Rejimler, Demokrasi Krizi. *Marksizm ve Gelecek*, Kış, 21-55.
- Yankaya D (2014). *Yeni İslamcı Burjuvazi: Türk Modeli*. Çev. M I Durmaz, İstanbul: İletişim.
- Yaşlı F (2018). 16 Nisan'dan 24 Haziran'a Yeni Rejim. *Birgün Gazetesi*, 22.07.2018.
- Yıldırım K (2017a). Olağanüstü Devletin 'Anayasa'sı İlan Edilirken Sınıf Siyaseti. https://www.academia.edu/34459033/Olağanüstü_Devletin_Anayasa_sı_Ilan_Edilirken_Sınıf_Siyaseti. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.
- Yıldırım K (2017b). Türkiye'de Olağanüstü Halin Kapitalist Karakteri Üzerine. https://www.academia.edu/33905513/Türkiyede_Olağanüstü_Halin_Kapitalist_Karakterii_Uzerine. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.
- Yıldırım E (2018). 1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politiği: Bir Neo-Otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru. *Fiscaeconomia*, Special Issue (1), 103-140.
- Yıldızoğlu E (2015). *AKP: Siyasal İslam ve Restorasyon*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Zürcher E J (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y S Gönen, İstanbul: İletişim.

Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye?

Ali Rıza Güngen, Türk Sosyal Bilimler Derneği, e-posta: argungen@yahoo.com

2015 yılı sonundan itibaren ABD'de başlayan politika faizi artışları aralarında Türkiye'nin de olduğu ülkelere sermaye girişlerinin azalacağını ve uluslararası piyasalarda farklı bir döneme girilmekte olduğunu gösteriyordu. Bu koşullar altında 2016 yılındaki darbe girişimi sonrası Türkiye'de politika yapıcıların kredi genişlemesini destekleyerek yüksek büyümeyi sürdürme istekleri, küresel finansal koşullar kaynaklı sorunların ertelenmesini sağladı, ancak bu öteleme aynı zamanda sorunları ağırlaştırdı.

2017 yılında Türkiye yüzde 7,4'lük bir ekonomik büyüme yakalamış olsa da uluslararası alanda kredi imkânlarının zorlaşmaya başlamasıyla Türkiye'de faiz oranları kıpırdamaya başlamıştı. Devlet borçlanma limitinin aşılmasıyla iç piyasada faizler daha yükselirken Türk Lirası önceki yıllara nazaran hızla değer kaybediyordu. Bu kayıplar ilk sekiz ayda Liranın ABD doları karşısında değerinin yüzde 41'ini yitirdiği 2018 yılıyla karşılaştırılabilir boyutlarda görünmemektedir, ancak yine de hatırlatmak gerekirse 2016 Temmuz'undan 2017 yılı sonunda kadar Liranın ABD doları karşısında değer kaybı yüzde 20,5'i bulmuştur.

2017 yılında cari açığın finansmanında sıcak paranın payı da hızla artarken büyüme, niteliği nedeniyle, işsizliğin tek haneye indiği bir sonuç üretmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarını çözemeyen ancak devlet destekli kredi genişlemesi ile bu sorunları öteleyen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politikalarının sonuçları ve küresel finansal koşulların sıkışması adı verilen sürecin etkisiyle 2018 yılı başında iktidardakiler için zorlayıcı bir ortam söz konusuydu. Son birkaç yılda belirginleşen döviz-faiz kısılacından kurtuluş yolu görünmüyordu. Sermayenin başka ülkelere nazaran yeterince değerlendirilemeyeceği, borçların çevrilemeyebileceği düşüncesi ile birlikte sermaye girişlerinde yavaşlama gözlemlendi. Bu koşullar kendisini Türk Lirasının değer kaybının hızlanmasıyla gösterdi. Kurdaki değişim nedeniyle artan üretim maliyetleri 2017 yılı bitmeden çift haneye çıkmış olan enflasyonun özellikle Mayıs ayından itibaren hızla yükselmesini getirdi.

Nasıl geldik?

Mart, Haziran ve Ağustos aylarında Türkiye'den sıcak para çıkışı görüldü. Merkez Bankasının rezervleri bu aylarda hızla eridi. Giderek yükselen faizler kredi

çöküşüne neden oldu. Ağustos ayı bitmeden kredi piyasası kurudu. Kredi daralması Eylül ayında da devam etti. Liranın değer kaybının devamı döviz yükümlülüklerinin yerine getirilememesini ve hiper enflasyonu doğuracağı için Eylül ayında uluslararası yatırımcıların talepleri doğrultusunda radikal denilebilecek bir faiz artışı görüldü. Merkez Bankası bu faiz artışlarıyla, sıkılaştıran finansal koşullara karşın uluslararası finansal sermayeyi Türkiye'ye çağırıyordu. Eylül ayındaki artışın yüksekliği bu nedenle bir "kararlılık" göstergesi olarak sunuldu.

Ancak yüksek faiz ortamı, şirket iflaslarını ve konkordatoları artırdı. Şirketlerin düzenli borç yapılandırılmaları ve bu süreçte bankaların "stresten arındırılması" için kollar sıvandı. Yine de gerçekleşen sermaye çıkışı ve kredi genişlemesinin durması (hatta kredi daralması) 2018'in son aylarında ekonomik daralma görüleceğini açığa çıkardı. Daralmanın boyutları bilinmiyor. Ancak 20 Eylül'de açıklanan Yeni Ekonomi Programı'nın öngörülerine bakılırsa Türkiye ekonomisinin 2018'in son çeyreğinde sıfır büyümesi beklenebilir. Bu iyimser tahmine karşın uluslararası finansal kuruluşlar ve uluslararası derecelendirme kuruluşları son aylarda daralma beklediklerini açıkladılar. Üstelik bu kurum ve kuruluşlardan bazıları 2019'un ikinci yarısında hızlı toparlanma bekleyen ve arzulayan siyasal iktidarın tersine daralmanın 2019'un tamamına yayılacağını ima ettiler.

Kriz ortamında şirketlerinin borçlarının düzenli yapılandırılması, şirketlere yeni kredi kolaylıklarının sağlanması ve teşviklerin gözden geçirilmesi, kredi piyasasının tekrar canlanması için önlemler alınması gibi düşüncelere aynı zamanda klasik kemer sıkma programının unsurları eşlik ediyor. Yine YEP'in beklentilerinin gerçekleşmesi için Cumhurbaşkanlığı ve Bakanların kamu harcamalarında kısıntıya gitmesi, sosyal güvenlik alanında büyük bir kesintiye kalkışması ve ekonomik daralma koşullarında mucizevi denebilecek bir şekilde gelir artırması öngörülüyor. Bu tarz bir kısıntının yaratacağı tahribatı kestirmek ve krizi yönetme stratejisinin krizinin derinleşmesi anlamına gelip gelmeyeceğini söylemek mümkün değil. Ancak nereye doğru yol aldığımızı başka bir soyutlama düzeyinden tartışmak mümkün olabilir.

Nereye gideceğiz?

Kapitalist devlet sermaye birikiminin dinamiklerinin biçimlendirdiği birbirleriyle çelişen ve kısa erimli mücadelelerin (sınıf mücadelelerinin) vuku bulduğu ve şekil verdiği bir güç aygıtıdır. Neoliberal dönemde kitleleri parasal disipline tabi ve paranın temsil ettiği hayali cemaatin parçası kılmak gibi bir vazifenin taşıyıcısına dönüşmüştür. Farklı stratejilerden bahsedilebilse dahi Susanne Soederberg'in *Borç Refahı Devletleri ve Yoksulluk Endüstrisi* çalışmasındaki anlatımı takip ederek niteleyecek olursak dört ana eğilimden bahsetmek uygundur. Burada birbirlerine geçen ve birbirlerinden beslenen yöntemlerden bahsediyoruz.

Bir öncelik sıralamasına koymadan art arda getirirsek, neoliberal devlet ilkin enflasyonla mücadele adı altında parasal disiplin ve finansal istikrarın ön plana çıktığı (parasalcılık), ikincil olarak şirketlerin dizginsiz faaliyetlerinin refah yaratacağı düşüncesiyle dizginsiz piyasa ve şirket egemenliğinin teşvik edildiği (şirket refahı), üçüncü olarak yoksulların aktif işgücü politikaları adı altında çalışmaya zorlanması ve emek piyasasının yapısının değiştirilmesi uğraşlarının bir arada gözlemlendiği (çalışma refahı) ve son olarak borçlandırma ve finansal piyasaya içerilmenin hem bir telafi mekanizması olarak hem de piyasanın nimetlerinden faydalanmak üzere önceki üç unsuru tamamladığı (borç refahı) bir düzlemi ifade etmektedir.

Ancak devletin uyguladığı temel stratejilerin dayanakları ortadan kalktığında ne olur? Türkiye’de AKP döneminin neoliberal otoriterliğinin, farklı ülkelerdeki deneyimlere son derece benzer bir şekilde milyonları parasal disipline tabi kılma çabası bir yandan da devletin işlemlerinin parasal ve finansal disipline tabi kılınmasıyla birlikte yol almıştır. Bunun uzantısı olarak ve elbette Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının getirisi olan ve kur krizi şeklinde kendisini açığa vuran kriz, bahsettiğimiz neoliberal düzlemin birikimi sürekli kılmak ve koşullarını yeniden üretmek bağlamındaki faaliyetlerini sekteye uğratma ihtimali barındırmaktadır.

Bu noktada, eleştirel akademisyenlerin sıklıkla başvurduğu politik kriz ya da devlet krizi ifadelerinin verimsiz kaldığını eklemek gereklidir. Türkiye’de devletin şahsileşmesi, kurumların aşınması, kurumsal kapasite yetersizliği derinleşerek devam etmektedir. Ancak neoliberal devletin temel yönelimleri ve stratejilerinin krize girmesi, ancak ve ancak toplumsal mücadele aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu bağlamda bilhassa son yıllarda aşikâr olan kurumsal kapasite yetersizliği ya da kurumsal aşınmanın değil, yapılandırılmış devletin işleyemeyeceği bir ortamın yaratılması ya da devletin yeni baştan yapılandırılması ihtiyacının hâsıl olması altında devlet krizi ifadesini kullanmak daha doğru görünmektedir. Ortada görünen çaresizliği kriz yönetiminin krizi olarak ifade etmek uygundur.

Ancak kriz yönetiminin krizi, ortada bir yönelim olmadığı anlamına gelmemelidir. Sadece birbirleriyle çelişebilen ve iyi düşünülmemiş önlem ve açıklamaları birbirlerine girmektedir. Sürüklenme nedeniyle iktidardakiler bir gün söylediklerini başka bir gün yutmaktadırlar. Bununla birlikte krize müdahale için bazı temel tepkiler verilmektedir.

Soruya geri döner ve yeniden formüle edersek şu geçici cevabı sunmuş oluruz: Türkiye’de nereye gideceğimiz sorusunun cevabı otoriter neoliberal devletin, kendisini tanımlayıcı olarak kullanabileceğimiz temel yönelim ve stratejileri bağlamında bir değişim gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlıdır.

Ekonomik krizin derinleşmesi sürecinde olmamıza karşın yukarıda bahsedilen tarzda bir emare yoktur. Parasalcılığa bakalım: Kredi genişlemesinin önemine olan inanç ve parasal disiplinin korunması ile enflasyonla mücadele şeklinde özetlenebilecek amaçlar ön plandadır. Şirket refahına bakalım: İşçilerin birikimlerinin banka ve şirket kurtarma için kullanılması denemeleri yapılmakta, şirketlerin zenginliği hepimizi zenginleştirmemiş olsa da borçlarının hepimizin borcu olduğu algısı yerleştirilmektedir. Çalışma refahına bakalım: Emek piyasasına müdahale anlamında bir yönelim değişikliğini şöyle koyalım, tam tersine aktif işgücü politikaları ve esnek emek piyasası düzenlemeleri için krizin bir fırsat sunduğu söylenmektedir. Bunlara karşın borç refahı kısmında bir sorun belirginleşmektedir. Nesnel olarak aksayan unsur hanelerin borçlarını çevirme sorunlarıyla ilgilidir. Bu durum finansal içerilmeye ket vurabilecek, borç aracılığıyla disiplin olanağını eskisi kadar güçlü olmaktan çıkartabilecek bir özellik sergilemektedir. Aynı zamanda hanelerin tüketim davranışlarındaki değişiklik ya da erteleme kaynaklı olarak tasarrufların piyasaya akması, şirketlerin emrine girmesi ve şirketlerin zenginliğinin sağlanması döngüsünü başlamadan zayıflatmaktadır.

Tam da bu nedenlerle, krize müdahale ya da krizle mücadele kredi piyasasını tekrar canlandırmak üzere önlemler, şirketleri desteklemek ve kurtarmak, “gecikmiş” emek reformlarını ısıtmak gibi temel tepkilerle özetlenebilir. Her bir alanda siyaset yapıcılarının kullanabileceği malzemeler bulunmaktadır. Şirketler için borç yapılandırma çerçevesinin bankaları zor durumda bırakması ihtimali karşılığında banka kurtarma planları ayrıntılandırılmaktadır. Yerel seçim nedeniyle ötelenmesi söz konusu olsa da rafa kalkmış kıdem tazminatı düzenlemeleri tekrar gündeme gelecektir. Kredi piyasasını canlandırmak ve öngörülebilirlik sağlamak üzere her gün olmasa da neredeyse her hafta yeni bir program açıklanmaktadır.

Türkiye’de mevcut kriz sırasında, yüksek faiz ve ekonomik daralma sürecinin yönetimi krizin gidişatına önemli etkide bulunacaktır. İç talebin bastırılması hanelerin tüketimlerini ertelemeleri ve 2018 sonunda beklenen ekonomik daralmanın birkaç çeyreği aşan bir resesyona dönüşmesi ihtimalini güçlendirecektir. Şirket iflasları ötelense de sermaye girişleri temposunda bir değişiklik gerçekleşmemesi ve talebin kısılmasına yol açacak müdahale yöntemlerinin benimsenmesi durumunda, 2019 başından itibaren reel sektörün borç çevrimi sorunlarının ağırlaşarak tekrar su yüzüne çıkması ihtimali bulunmaktadır.

Mevcut önlemlere bakarak krizin ağır bir maliyetle atlatılacağını şimdiden söylemek de uygun değildir. Kısa erimli önlemler, kısa erimli ve çelişkili mücadeleler önceden tasarlanmış sonuçları doğurmak durumunda değildir. Siyaset ve sınıf mücadelesinin sonuçları her daim açık uçlu ve kestirilemez bir özellik taşımaktadır. Kriz sırasında emekçinin hakkını korumak için söylenmiş bir söz dahi, bir an için sözün bastırıldığı bir bağlamdan kendimizi soyutlayabilirsek bile, sırf bu nedenle değerlidir.

In Memoriam

“Gelecek Olsun” Diyen Bir Hocanın Ardından: Cevat Geray (1930-2018)

Fotoğraf: Mehmet Özer

Cevat Geray'ın akademideki yeri, kentbilim anlayışı ve toplumsal sorunları kavrayış biçimine ilişkin yazdığım yazıya geçmeden önce Onun yaşamda duruşuna ve insani yönlerine dair küçük bir değinmede bulunmak istedim.

Yılların birikimi, deneyimi, çabası ile kentleşme alanına adını yazdıran, yerleşik mekân anlayışını sorgulayan yaklaşımın temellerini atan, akademi dünyasında kendine özgü bir yeri bulunan Cevat Hoca'yı yakın zamanda büyük bir sevgi ile uğurladık.

Hocaya gösterilen ilginin ardında akademik açıdan nitelikli ürünler vermesi, alanın kurulmasında, gelişmesinde öncü rol oynaması, binlerce öğrenciyi, akademisyeni, uzmanı yetiştirmesi, örnek bir dekanlık dönemi geçirmesi, en zor zamanlarda öğrencilerini savunması vardı kuşkusuz. Ama belki de adının bu kadar sevgiyle, saygıyla anılmasını sağlayan şey ulaştığı yerden çok nasıl eriştiğiyle, başka türlü söylemek gerekirse akademisyenliğinden öte insanlığıyla ilgiliydi.

Verdiği derslerde, yaptığı çalışmalarda, kurduğu ilişkilerde kibarlığı, samimiyeti, içtenliği elden bırakmadı; kararlarının, seçimlerinin, davranışlarının bireysel

çıkartından çok dünya görüşüne uygun olmasına dikkat etti; iktidar seçkinlerinden, çıkar gruplarından, menfaat ağlarından uzak durdu; yukarıdakilere değil, aşağıdakilere baktı.

Cevat Hoca iyi yaşadı. Uzun yaşadı değil de, kişisel, akademik, toplumsal açıdan hep iyi şeylerin peşinde koşarak yaşadı anlamında söylüyorum bunu. Akademik açıdan nitelikli ürünler vererek çağdaş kentbilimin gelişmesinde öncü rol oynadı; demokratik kitle örgütleri ile iyi ilişkiler kurarak kentsel, çevresel değerlerin savunusunu yaptı; dekanlığı, hocalığı döneminde öğrencilerine, çalışanlarına yakın durarak gönüllerde yer etti.

Belki de en son “gelecek olsun” sözü ile hatırlayacağız Onu... Zamanında 1402’lik olduğunda kendisine “geçmiş olsun” diyenlere “ne geçmiş be... gelecek olsun” biçiminde karşılık vermiş. 2016-2017 döneminde büyük tasfiyeyle okuldan atılan akademisyenleri, çalışanları da aynı biçimde “gelecek olsun” diye selamlayarak aramızdan ayrıldı.

Bülent Duru

Cevat Geray'ın Akademik Yaşamı ve Kentbilim Anlayışı

Bülent Duru, Bağımsız Araştırmacı, e-posta: durubulent@gmail.com

Bu yazı yakın zamanda aramızdan ayrılan Cevat Geray'ın kişisel yaşamında, toplumsal olaylarda, siyasal gelişmelerde, akademik çalışmalarda durduğu yeri ve eriştiği noktayı, beslendiği kaynaklar, esinlendiği kişiler ve önemli dönüm noktaları ile birlikte anlama çabasını yansıtmaktadır.

1930 yılında İstanbul'da doğan, 1956 yılında SBF'ye asistan olarak giren Cevat Geray sayıları giderek azalan Cumhuriyet dönemi akademisyen kuşağının son temsilcilerinden biriydi. Uzun yıllara yayılan çalışmaları, araştırmaları, dersleri, konferansları ile Türkiye'de çağdaş kentbilimin öncüleri arasına giren Geray, Ernst Reuter, Fehmi Yavuz ve Ruşen Keleş ile birlikte kentleşmeyi teknik yanlarının ötesinde toplumsal, siyasal, ekonomik boyutlarıyla ele alacak SBF şehircilik kürsüsünün kurucularındandı.

Ernst Reuter'den sonra şehircilik alanında ilk Türkçe yapıtını veren Fehmi Yavuz'un kitabını düzelterek (Özberk, 2016) akademik yaşamına başlayan Geray, Şehircilik kürsüsünde kentleşme, yerel yönetimler, kırsal gelişme ve kooperatifçilik konularında çalışmalarda bulundu. Kamu kurumlarında görevler alması, 1402'lik okuldan atılması ve Mersin Üniversitesi'ne gitmesi gibi ara vermeler olsa da, yaşamını yitirene, 23 Temmuz 2018'e dek SBF'deki uğraşlarına devam etti.

Her ne kadar Şehircilik kürsüsünde akademik yaşamına kırsal gelişme ve kentleşme konularıyla başlasa da, ortaya koydukları bu alanla sınırlı kalmadı, zaman içinde ilgi alanını genişleterek, dönem içindeki yönetsel ve siyasal gelişmelere koşut olarak, halk eğitiminden afet yönetimine kadar farklı alanlarda ürünler verdi.

Kentleşme, imar planlaması, bölgesel gelişme, bölge planlaması, kırsal gelişme, toplum kalkınması, afet yönetimi, çevre politikası, halk eğitimi, halk katılımı, gecekondu, konut, göçmenler, yerel yönetimler, belediyeler, köy yönetimi, yerel yönetim birlikleri, kent toprakları, toprak reformu, belediyeçilik eğitimi, kıyı politikası, trafik, otopark, kooperatifçilik, sosyal hizmetler ve halk katılımı konularında araştırmalar yaptı, kitaplar yazdı, makaleler yayınladı, dersler verdi, etkinliklerde bulundu. Bu kadar geniş bir alanda çalışmalarını sürdürmesinde Türkiye ve dünyanın geçirdiği değişimin yanı sıra yaşamının aldığı doğrultunun da payı bulunmaktadır.

Çalışmalarını Yönlendiren Dönüm Noktaları

1973 yılında Ruşen Keleş ve Fehmi Yavuz ile kentleşme alanındaki ilk ders kitaplarından biri olan Şehircilik'i kaleme alan Geray'ın üzerinde durduğu her bir sorunun, çalıştığı her bir konunun, ortaya koyduğu her bir yapıtın ardında önemli dönüm noktaları olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kırsal gelişme, köy sorunları ve toplum kalkınması ile uğraşmasında zamanında Rize'nin İkizdere ve Antalya'nın Gündoğmuş ilçelerinde kaymakam vekilliği yapmasının ve hocası Fehmi Yavuz'un çalışmalarının katkısı vardır. Halk eğitimi konusuna eğilmesinde 1960 Darbesi'nin ardından kurulan hükümette Milli Eğitim Bakanlığı yapan Fehmi Yavuz'un Özel Kalem Müdürlüğü'nde bulunması yönlendirici olmuştur (Adıgüzel, 2017: 253-254). Konut sorunu ve kooperatiflerle ilgilenmesinde zamanında bitirme tezini konut alanında hazırlaması (Özberk, 2016) ve 1980 sonrasında 1402 sayılı yasayla atılmasının ardından Kent-Koop ve Türkkent'te çalışmaya başlamasının etkisi olmuştur.

Akademide Esinlendiği Kaynaklar

Cevat Geray'ın kentleşme politikası, kırsal gelişme, yerel yönetimler ve çevre sorunları konularını ele alış biçimini ve akademi dünyasına katkılarını yalnızca kendi becerisine, donanımına, çalışmasına bağlamak yanlış olur: Onu 1940'larda yeni yeni oluşmaya başlayan bir geleneğin önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirmek gerekir. Kentleşmeyi, mekâna ilişkin sorunları yalnızca teknik bir konu olarak algılamayan, toplumsal, siyasal, hukuksal, ekonomik boyutlarını da kavrayan daha geniş bir bakışa sahip olan bu anlayışın temellerini 1935 yılında Nazi Almanyası'nın baskıcı uygulamalarından kaçan Ernst Reuter atmıştır.

Dönemin Siyasal Bilgiler Okulu Müdürü Emin Erişirgil'in Ernst Reuter'in Türkiye'ye gelmesini ve SBF Şehircilik kürsüsünün kurulmasını sağlayan kişi olduğu söylenebilir. Erişirgil şehircilik konusunun Okulda okutulmasının iyi olacağını düşünüp Alman şehircilik uzmanı Martin Wagner'i bu konuda konferanslar vermek üzere Türkiye'ye çağırır. Konferansların çok ilgi görmesi üzerine önce Wagner'e şehircilik dersi vermesi teklifinde bulunur, ancak kendisinden olumlu yanıt alamaz. Sonra, Berlin'de bir süre talebe müfettişliği yapan Cevat Dursunoğlu aracılığıyla Reuter'e aynı öneride bulunur. Reuter'in kabul etmesiyle birlikte de SBF'de şehircilik kürsüsünün temelleri atılmış olur (Yavuz, 1968: 135, 136; Barclay, 2012: 87).

Fehmi Yavuz, 1972 yılında Mülkiyeliler Birliği tarafından yayınlanan "Anılarım" başlıklı kitabında Reuter'in Türkiye'ye gelişini şu satırlarla anlatır:

Mülkiye'nin ilk Şehircilik profesörü, Batı Berlin Belediye Başkanı iken 29 Eylül 1953'de ölen Ernest Reuter'dir. Bunun öyküsünü SBF Dergisi Cilt: XXIII, Eylül 1968, No:3'te yayınlanan makalemde dile getirmiş bulunuyorum. Reuter' in Magdeburg Belediye Başkanı iken, Sosyal Demokrat Partisi Milletvekili olarak, Parlamento'ya girdiğini, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra 2 kez Temerküz Kampına götürüldüğünü, 3. kez girme tehlikesi başgösterince, dostlarının da baskısı sonucu, Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldığını (kendi anlatımıyla, cebindeki 5 Markla, vahşi hayvanlardan kaçır gibi) Hollanda'ya geçtiğini, Türkiye'ye önce tarife uzmanı olarak 1935'te geldiğini; Siyasal'da Şehircilik okutmağa 1938-39 ders yılında başladığını orada ayrıntılı biçimde anlattım. (Yavuz, 1972: 101).

Reuter sanıldığı gibi aksine Yahudi değildir, sosyalist görüşleri nedeniyle baskıdan kaçarak Türkiye'ye gelmiştir. Reuter'in Şehircilik ve Belediye Maliyesi derslerini okuttuğu dönemde Fehmi Yavuz'un İktisat ve Maliye asistanı olarak Mülkiye'ye kaydolması, Almanca bilmesinin de sayesinde, bir makalesinin çevirisine girilerek Ernst Reuter ile çalışmaya başlaması (Yavuz, 1972: 101, 102; 1981: 19, 20) ile SBF'deki Şehircilik kürsüsünün ilk adımları atılmıştır. Geray'ın kürsüye katılmasında da Fehmi Yavuz'un derslerini sevmesi ile alana ilgi duymaya başlamasının etkisi bulunmaktadır (Can ve Tercan, 2005: 5).

Reuter'in Etkileri

1938-1946 yılları arasında Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde şehircilik derslerini vererek İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nün kurulmasının temellerini atan Reuter'in Türkiye'de kentleşme konularını teknik boyutun ötesine taşıyan kişi olduğu söylenebilir. Ruşen Keleş bu durumu "*Ernst Reuter, 1938-1939 ders yılında Ankara'da Siyasal Bilgiler Okulu'nda Şehircilik, Yerel Yönetimler ve Belediye Maliyesi gibi dersleri okutmağa başladığında, Türkiye'de hiçbir yüksek öğretim kurumunda, Kent Yönetimi'nin ve Planlaması'nın ekonomik ve sosyal yönleri, ayrı ayrı dersler olarak okutulmuyordu.*" biçiminde anlatmaktadır (1994: 45). Bu yaklaşım yalnızca SBF ile sınırlı kalmamış, zaman içinde Türkiye'nin başka yerlerindeki, başka fakültelerindeki akademisyenler de kentleşme ve siyaset arasındaki bağı göz önünde bulunduran çalışmalar ortaya koymaya başlamışlardır. Bugün söz konusu anlayışın temsilcileri yalnızca siyaset, kamu yönetimi gibi sosyal bölümlerde değil, mimarlık, mühendislik, şehir planlaması gibi daha teknik okullarda da bulunmaktadır. Bir anlamda Reuter'in, çok geniş yayılım olanağına sahip olmasa da, önemli temsilcileri sayesinde önceleri tabu olarak görünen pek çok sorunun mekân ile olan ilişkisi incelenebilmiştir. Geray'ın toplumsal, ekonomik, siyasal gelişmelere yaklaşımı ile kentleşme ve çevre sorunlarını kavrayış biçimi de bu anlayışın izlerini taşımaktadır.

Belediye Sosyalizminin Yansımaları

1938-1946 yılları arasında SBF’de görev yapan Reuter¹ bu süre içinde kaleme aldığı çok sayıda yazısında bugün çağdaş kentbilimin üzerine kurulu olduğu değerleri ilk kez dile getirenlerden biri olmuş, Sydney ve Beatrice Webb’in geliştirdiği Belediye sosyalizminden esinlenerek geliştirdiği düşünceleriyle Türkiye’de kentleşme ve çevre politikası alanında önemli bir yaklaşımın temellerini atmıştır (Keleş, 1994: 48). Marksizme, sınıf ayrımlarına dayanmayan, evrimci, reformist bir sosyalizm anlayışından beslenen belediye sosyalizmi, yerel düzeyde katılımın güçlendirilmesine ve hizmetlerin buralardan görülmesine işaret ediyordu. 1970’lerde kimi CHP’li belediyelerin uygulamaya çalıştığı katılımcı, üretici, kaynak yaratıcı, yönlendirici, düzenleyici, birlikçi yerel yönetimlere ulaşma ilkeleri üzerine kurulan “toplumcu belediyeçilik” de bu anlayıştan esinlenecektir.

Reuter’in çalışmaları incelendiğinde, bugün mekâna ve ekolojiye ilişkin önerilen alternatif yolların altyapısını oluşturan, en uygun kent büyüklüğü, bahçekentler, kentlerin planlı gelişmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, arsa spekülasyonunun önlenmesi, belediyelerin yeterli kent toprağına sahip olması, konut kiralalarının denetlenmesi, konut üretiminde belediyelere rol verilmesi, konut kooperatiflerinin geliştirilmesi, alçak katlı yapıların tercih edilmesi, sağlıklı ve yeşil kentlerin kurulması, ulaşım planlamasının yapılması, toplu taşımanın teşvik edilmesi, belediyelerin ekonomik girişimlerde bulunması, işletmeler kurması, yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir sağlanması gibi yaklaşım, ilke ve önerilerin daha 1940’larda onun tarafından dile getirildiği görülecektir (Keleş, 1994).

Geray’ın arkasında bıraktığı kitaplarında, makalelerinde, derslerinde, söyleşilerinde, kentleşme politikası, afet politikası, çevre politikası, yerel yönetimler ve kırsal gelişme konularındaki temel görüşleri, dayandığı ilkeler de Reuter’in yukarıda sözünü ettiğim yaklaşımı çerçevesinde biçimlenmiştir. Dönemin gelişmelerine göre ilgilendiği konular ya da sorunlar değişse, önerdiği politikalar farklılaşsa da, konuları işleyiş biçimi, sorunlara yaklaşımı ve geliştirdiği çözüm önerilerinin kökeni temelde aynı yere gitmektedir: Reuter ve belediye sosyalizmi.

Akademi Dışındaki Çalışmalarının Etkisi

Geray kimi zaman koşulların zorlamasından, kimi zaman ihtiyaçlar gereği, kimi zaman da kendi isteğıyle akademi dışındaki kurumlarda çalışmış, buralarda özel kalem müdürlüğü, danışmanlık gibi görevlerde bulunmuştur. Akademik

yaşamının yalnızca kuramsal çalışmalarla sınırlı kalmamasında, kent ve çevre alanında ayrıca önemi bulunan uygulama aşamasına özel önem vermesinde, buralarda edindiği deneyim ve gözlemlerinin etkili olduğuna kuşku yok.

Bir yandan özgürlükçü, toplumcu, siyasal yönelimleri, bir yandan da akademik ilgi alanı nedeniyle insan hakları, kentleşme ve çevre alanındaki dernekler, vakıflar, odalar ve diğer sivil toplum örgütleriyle yakın ilişkiler kurmuş, hatta bunlardan bazılarının kurucusu, bazılarının yöneticisi, bazılarının da aktif destekçisi olmuştur. Kentleşme ve çevre alanındaki çalışmaların uygulamaya ilişkin boyutlarının önemli olmasından dolayı da ülkenin hemen her yerindeki yerel yönetim birimleriyle, sivil toplum örgütleriyle alana ilişkin görüş, deneyim ve önerilerini paylaşmıştır.

Geray'ın Kentleşme ve Çevre Alanına Yaklaşımı

Reuter öncülüğünde kurulan Şehircilik kürsüsü geleneğine uygun biçimde belediye sosyalizminden etkilenen Geray, güçlü yerel yönetimleri, planlı kentsel gelişmeyi, çevreye duyarlı yerleşimleri önermiş, bu yönde atılacak adımların katılımcılığı sağlayacak, dar gelirliyi koruyacak biçimde geliştirilmesini savunmuştur.

Araştırmalarında, yayınlarında, derslerinde ve konferanslarında kent ve çevreye ilişkin sorunlara çözüm olarak getirdiği önerilerin özünde toplum yararının sağlanması ve bireysel çıkar ile kamu yararı arasında denge sağlanması bulunmaktadır. Çalıştığı alanlarda ortaya koyduğu yapıtlar incelendiğinde aslında hepsinin aşağıda ana hatlarıyla yer verilen ilkeler uyarınca biçimlendiği görülecektir:

Kentleşme Politikası: Kentsel gelişmenin düzenli ve planlı biçimde gerçekleşmesini, imar planlarının uygulanmasındaki sorunların ortadan kaldırılmasını, kentleşmenin ülke çapına dengeli biçimde dağılmasını savunmuştur.

Kent Toprakları: Kentleşme politikasındaki sorunların özünde toprağın yanlış kullanılmasının bulunduğundan hareket ederek, kentsel toprakların toplum yararına değerlendirilmesini, toprağın yerel yönetimlerin ve kamunun elinde kalmasını, arsa stokunun artırılmasını, arsa spekülasyonunun önlenmesini, kent topraklarındaki değer artışının vergilendirilmesini ve kentsel rantların kamuya kazandırılmasını vurgulamıştır.

Konut Sorunu: Dar gelirlilerin konut gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik politikaların geliştirilmesine önem vermiş, bu yolda toplu konutun

özendirilmesini, konut kooperatiflerinin desteklenmesini ve kendi evini yapana yardım yönteminin izlenmesini önermiştir.

Kırsal Gelişme: Bölgelerarası dengeli gelişmenin sağlanmasının kentsel ve kırsal sorunların çözüm yolunun başlangıcı olduğundan hareket ederek kırsal ve kentsel yerleşmelerin birbirini bütünleyen biçimde ele alınmasını, toprak mülkiyetinin toplum yararına kullanılmasını, tarım topraklarının korunmasını, çiftçinin topraklandırılmasını, toprak reformu yapılmasını ve tarım topraklarının toplulaştırılması gereğini dile getirmiştir.

Yerel Yönetimler: Kentsel ve çevresel politikaların yaşama geçirilmesinde ve halkın yönetime katılmasında kilit rol oynayan yerel yönetimlere özel önem vermiş, bu yolda yerel yönetimlerin yönetsel ve akçal açıdan özerk olmasını, özgelirlerinin artırılmasını, yönetimde katılımın sağlanmasını, kent topraklarının yerel yönetimlerin elinde kalmasını, yetki, gelir ve sorumluluk açısından aralarında farklılaşmaya gidilmesini, idari vesayetin dengeli olmasını ve birlik kurmalarının özendirilmesini benimsemiştir.

Çevre Politikası: Kentleşme politikalarının ve çevre sorunlarının birlikte ele alınmasından yola çıkarak kentsel gelişmenin çevreye zarar vermemesini, kıyıların korunması ve halka açılmasını, doğal varlıkların toplum yararına değerlendirilmesini, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasını, çevre için eğitimin yaygınlaştırılmasını önemli görmüştür.

Siyasal, Toplumsal Gelişmelerdeki Duruşu

Toplumsal olaylarla yakından ilgilenmiş, demokratik kitle örgütleriyle yoğun ilişkiler kurmuş, özellikle SBF Dekanlığı ve Mülkiyeliler Birliği Başkanlığı sırasında kaçınılmaz olarak siyasal çatışmaların ortasında yer almıştır. 1980'lerde Aydınlar Dilekçesi'ne adını yazdırmış, 1402'lik olarak okuldan atılmış, 12 Eylül döneminde kapatılan Türk Dil Kurumu yerine açılan Dil Derneği'nin başkanlığını yapmış, 1986'da açılan İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) 98 kurucusundan biri olmuş, Sivas Katliamı'nda Madımak Oteli'nde yanma tehlikesi geçirmiş, 2002'de arkadaşlarıyla birlikte Bağımsız Cumhuriyet Partisi'nin (BCP) kuruluşunda yer almıştır.

Türkiye'nin belki de en çalkantılı döneminde, 1977-1982 yılları arasında yaptığı dekanlık görevi ile Efsane Dekan olarak anılmaya başlamıştır. Üniversite üzerinde ağır baskıların olduğu bu dönemde demokratik bir yönetim anlayışı sergileyerek Okulu ve öğrencileri polis şiddetinden koruyabilmiş, eğitimin durdurulmaması için yoğun çabalar göstermiştir.²

Sol kesimden gelen bir akademisyen olduğu halde yalnızca kendi görüşündeki aydınlarla, akademisyenlerle bağ kurmamış, bu kesimin dışında kalan öğrencilerle, çalışanlarla, sağ kesimdekilerle de iyi ve dengeli ilişkiler geliştirmiştir. Dekanlığı sırasında da adaletli bir yönetim sergilemiş, örneğin o zamanlar okula girmeleri sorun olan sağ kesimden öğrencilerin zarar görmemeleri için çaba göstermiştir, hatta bundan dolayı “faşist-idare işbirliğine son” şeklinde eleştiriler almıştır (Uysal, 2013: 130-134, Özberk, 2016).

Askeri girişimler ve baskıcı yönetimlerle başı dertte olan Geray, bunlardan en son darbeyi 2017 yılında almış, yıllardan beri görev yaptığı SBF’de derslere girmesi engellenmek istenmiştir.

Sonuç: Gelecek Olsun

SBF’deki Şehircilik kürsüsünün kurulmasında, toplum yararını temel alan bir akademik yaklaşımın yeşermesinde, mekâna ilişkin sorunların siyasal, ekonomik yönlerinin işlenmesinde öncüler arasında yer alan Geray’ın akademideki en önemli katkılarını birey, toplum, doğa yararını hedefleyen bir bakış açısının oluşmasındaki çabalarında görebiliriz.

Çalışmalarında kentsel gelişmenin planlı olmasını, kentsel toprakların toplum yararına kullanılmasını, tarım topraklarının korunmasını, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini, kentleşmenin çevreye zarar vermemesini, doğal varlıkların toplum yararına değerlendirilmesini, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasını ısrarla savunmuştur.

Kentleşme, kırsal gelişme, yerel yönetimler ve çevre sorunları alanındaki yayınları, dersleri ve söyleşileri ile yerleşik değerleri, izlenen politikaları, başlatılan uygulamaları sorgulayarak, önerilerde bulunarak farklı anlayış biçimlerinin de olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu yöndeki çabalarında kendini akademi dünyasının dar çevresiyle sınırlamamış, kamu kurumları, yerel yönetimler, dernekler ve kooperatiflerdeki farklı rolleriyle üniversite dışında da etkisini göstermiştir.

Yaşamı boyunca da bu çabalarının karşılığını okul içinden ve dışından yoğun ilgi ve sevgi görerek almıştır. Aramızdan ayrıldıktan sonra bu kadar hoşça anılmasının ardında yalnızca hocalığı, akademisyenliği, yazdıkları bulunmuyordu, belki de bunlardan daha çok, çevresindeki insanlara davranış biçimiyle ve kurduğu ilişkilerin içtenliğiyle gönüllerde yer etmişti.

Umarız savunduğu değerler bir gün gerçek olur. Yazıyı onun deyişiyile “gelecek olsun” diye bitirelim...

Sonnotlar

¹ Reuter 1912 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne girmiştir, ardından buradan ayrılarak 1918-1921 yılları arasında Alman Komünist Partisi'nin Berlin Bölge Sekreteri, ardından da Parti Genel Sekreteri görevlerini yürütmüştür. 1923 yılında da Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne geri dönmüştür (Yavuz, 1968: 138).

² 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte buna ilişkin örnekler için bkz. (Oran, 2018; Mülkiye Dergisi, 2009).

Kaynakça

Adıgüzel Ş (2017). Bir Kentbilimcinin Meslek Yaşamöyküsü: Prof. Dr. Cevat Geray'ın Yaşamı, Düşünceleri, Uygulamaları ve Türk Kent Bilimine Katkıları. *Toplum ve Demokrasi*, 11 (23), 249-270.

Barclay D E (2012). Sürgündeki Ernst Reuter: 1935-1946. *Mülkiye Dergisi*, 36 (2), 85-90.

Can N ve Tercan B (2005). Prof. Dr. Cevat Geray ile Söyleşi. *Planlama*, 2, 4-22.

Geray G (2018). *Kent, Yerel Yönetimler ve Toplu Konut Yazıları - Cilt I-II*. Ed. Hasan Hüseyin Doğan. Ankara Palme Yayınevi.

Güner G (2010). Bir Halk Önderi Eğitimi: Prof. Dr. Cevat Geray. <http://gunayguner.blogcu.com>.

Keleş R (1994). Ernst Reuter ve Türk Kentbilimi. *Ege Mimarlık*, 1, 45-50.

Mülkiye Dergisi (2009). Mülkiye Üzerine Söyleşiler: Tuğba Çelebi-Cevat Geray Söyleşisi. *Mülkiye Dergisi*, 33, 61-67.

Oran B (2018). Cevat Abi Üzerinden 12 Eylül Faşizmi ile Günümüzün Mukayesesi. *Artgerçek*, 26 Temmuz.

Özberk F (2016). Direncin ve Aydın Onurunun Simgesi Bir Bilim İnsanı: Cevat Geray (Cevat Geray'la, 15, Haziran 2016 günü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan görüşme). *Bilim ve Ütopya*, 270.

Uysal M (2013). *Efsane Dekan: Anıları Cevat Geray*. Ankara: İsim Yayınları.

Yavuz F (1968). Prof. Ernst Reuter. *SBF Dergisi*, 23 (23), 134-192.

Yavuz F (1972). *Anılarım*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Yavuz F (1981). Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Anılarım. *SBF Dergisi*, 37 (1), 17-28.

In Memoriam

“Büyük İnsanlığın” Kurtuluşuna Adanmış, Harika Bir Yaşam: Samir Amin¹

(1931-2018)

Samir Amin, ikisi de hekim ve ikisi de ilerici, Mısırlı bir baba ve Fransız bir annenin çocuğu olarak 1931 yılında dünyaya geliyor. İlk, orta ve liseyi Mısırdaki, bir Fransız okulunda okuyor. Çok erken yaşlarda politikleşiyor, daha 17 yaşındayken kendini ‘komünist’ olarak tanımlıyordu ve Mısır Komünist Partisi’nin en genç üyelerinden biriydi. Bu konuda şöyle diyordu: “Sosyal realitenin Marksist tahliline, çok erken, lise ve üniversite öğrenim yıllarında katıldım ve sosyalizmin kapitalizmin her türlü kötülüklerine, iğrençliklerine karşı yegâne kabul edilebilir ve gerekli cevap olduğuna daha o zaman inandım”²...

Liseyi bitirdikten sonra Fransa’ya gitti ve Fransa’nın “Büyük Okullarına” hazırlayan ünlü Henri IV Lisesi’ne devam etti oradan da ikinci baccalauréat’ı kazandı. Aslında fizik ve matematikte çok başarılıydı ve normal olarak hocaları onu fizik okumaya yönlendiriyorlardı ama Samir kararını değiştirdi ve iktisat okumayı seçti... Hocaları anne babasının onu fizik okumaya ikna etmesini istiyorlar, anne-baba Samir’in tercihinin müdahale etmiyor... Yaptığı tercihin politik-entellektüel-militer etkinliğiyle uyumlu olacağını düşünüyor...

Samir Amin 1947-1957 yılları arasındaki Paris’teki öğrencilik yılları boyunca, komünist ve anti-kolonyalist çevrelerle sıkı ilişkiler kurmuştu, bu ilişkiler ilerleyen yıllarda ona çok büyük yararlar sağlayacaktı. Zaten Fransız Ulusal Öğrenci

Birliği'nin [UNEF], Fransız Komünist Partisi'nin, aynı şekilde anti-kolonyalist öğrenci derneklerinin en aktif militanlarından. O dönemde Paris'te Mısır dâhil, Arap ülkelerinden, Asya ve Afrika ülkelerinden, aralarında Vietnamlı, Kuzey Afrikalı ve Sahra-altı Afrika ülkelerinden çok sayıda öğrenci bulunuyordu. İşte bu dönemde, bağımsızlık sonrasında Kara Afrika'nın ilk yöneticileri olacak birçok 'frankofon' Afrikalıyla, aynı şekilde, aralarında çok sayıda Suriyeli ve Iraklı'nın bulunduğu Ortadoğuluyla tanışma imkânına kavuşmuştu...

Samir, 20 yaşında Kapital'i okuyor ve ondan sonra da her 20 yılda yeniden okuyor. Üstelik işe en zor olandan, Kapital'i okuyarak başlıyor ve daha sonra daha kolay olanları okuyor. Bu okumalar açlığını gidermiyor ve aklına şu soru takılıyor: Lânet olası kapitalizm neden Çin'de, Müslüman-Arap Orta-Doğu'da değil de Avrupa'da doğdu? Marx'ta bu sorunun cevabını bulamadığını söylüyor. Daha sonra Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'ni okuyor... Orada da sorusuna cevap bulamıyor. Grundrisse'in ilk baskısı Fransızca'da yayınladığı gün (1960) hemen alıp okuyor ve sorusu cevapsız kalmaya devam ediyor... Samir Amin'in ondan sonraki entelektüel serüveni işte bu sorunun peşine takılmak oluyor.

Samir bu sorunla ilgili olarak şöyle diyordu: "İşte ondan sonradır ki, bu benim tüm yaşam programım olacaktı: Öyle bir anlama denemesine girişmeliydim ki, kapitalizmin neden Avrupa'da ortaya çıktığı sorusuna ve bu önemli olayın dünyanın geri kalanındaki sonuçlarına dair tatmin edici bir açıklama sunabilsin... İşte kendime sorduğum sorular bunlardı. Tabii kendime bu soruları, odasına çekilmeye karar veren, kimseyi görmeden, evrensel tarihe dair yazılmış her şeyi okuyan, hep okuyan, kendi kendine düşünen bir üniversite üyesi, bir akademisyen olarak sormuyordum. O soruları kendime bir militan olarak soruyordum. Zira pek öğünmeden söyleyebilirim ki, bende teorik refleksiyon eylemden hiç bir zaman ayrılmış değildir. Bu öyleydi çünkü gerçekte var olan küreselleşmiş kapitalizm bu devasa kutuplaşmayı yaratmıştı ki, tartışmasız insanlığın bir numaralı sorunu haline gelmişti..."

Samir, bir Marksolog değil, bir Marksistti. Onu, dönemin birçok teorisyeninden ayıran, onun Marx'tan hareket etme ama Marx'ta durmama ilkesiydi... Yaşamının geri kalanını Marksist düşünceyi zenginleştirmeye adadı. Her şeye rağmen Marx'ta daha az olsa da, Batı Marksizminin Avrupa-merkezcilikle malûl olduğunu düşünüyordu...

Samir, başlığı "Dünya Ölçeğinde Birikim" olan doktora tezini 1956 yılında tamamlıyor ama Mısır devlet Başkanı Cemal Abdül-Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine İngilizlerin ve Fransızların Mısır'a savaş açarak cevap vermeleri üzerine, ülkesi Mısır'a dönüyor. Tez savunması 1957'de mümkün oluyor. Aynı

anda INSEE [Institut National de la Statistique et des Études Économiques] den de mezun oluyor ve ülkesi Mısıra dönüyor...

Samir Amin'in daha sonra kitap olarak yayınlanan doktora tezi, "Dünya Ölçeğinde Birikim", kapitalizm, emperyalizm, azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarına son derece önemli bir müdahale ve katkı demeye geliyordu... [Benim Samir'le ilk tanışmam o kitapla olmuştu]. Aslında Samir Amin kapitalizmi bir dünya sistemi olarak görüyordu... Ulusal ekonomilerin bir toplamı değil... Bu bakımdan Samir, Wallerstein'dan epey önce "dünya sistemi analizini" geliştirmiş bulunuyordu... Oradaki temel tez: "Kapitalizmin eşitsiz gelişmiş ulusal kapitalizmlerin toplamı olarak değil, bir dünya sistemi olarak anlaşılabilirliği... Şimdilerde moda olan "küreselleşme", Samir tarafından yarım yüzyıl önce dillendirilmişti bile...

Samir Amin, emperyalizmin kapitalizmin 'belirli bir gelişme aşamasında' ortaya çıkmadığını, bidayetten itibaren emperyalist olduğunu ileri sürmüştü... Onun Kopuş, [déconnexion] 'hurûç' tezi de son derece önemlidir. Hurûç, kapitalist dünya sisteminin çevresinde yer alan Üçüncü Dünya Ülkelerinin, kapitalizmden kopmadan bir geleceği olmadığı anlamına geliyor. Zira, kapitalizmin kutuplaştırıcı karakteri çevre-merkez eşitsizliğini derinleştirmeden yol alamaz. "Entellektüel Yolculuğum" adlı eserinde şöyle diyordu: "Gerçek kalkınmanın dış ilişkilerin kontrolünü gerektirdiği mantikî sonucuna varıyordum. Başka türlü ifade edersek, kopuşu gerektiriyordu ve kopuş olmadan girişilecek yapısal reformların başarısızlığı kaçınılmazdı".

İlerleyen dönemde yazdığı, "Eşit Olmayan Gelişme, Değer Yasasının Küreselleşmesi, Eşit Olmayan Değişim ve Değer Yasası, Ulus ve Sınıflar, Birikim"de ele aldığı temaları daha da geliştiren, zenginleştiren kitaplardır. O kitap aslında dönemin revaçta kavramı olan kalkınma sorununa çok önemli bir itirazdı... Samir o konuda şöyle diyordu: "Çok erken bir tarihte, 'Dünya Ölçeğinde Birikim'i yazdığım da söyledim ki, kalkınma politik bir kavramdır. Teknik bir kavram değildir. Kalkınma Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) artışının sinonimi [eş anlamlısı] değildir. Kalkınma politik bir kavramdır, yani içe dönük, halk sınıflarının bir futbol maçındaki gibi lafla değil, gerçek bir bilinçli dayanışma projesine sahip bir üretici sistemi gerçekleştirebilmektir. Halk sınıflarının yararına işleyen bir dayanışma projesi".

Samir Amin'in 1988'de yazdığı "Avrupa-merkezcilik, Bir İdeolojinin Eleştirisi", sosyal düşüncede deprem yaratan eserlerinden biridir. O eserde Avrupa-merkezciliğin neden olduğu ideolojik-entellektüel tahribata dikkat çekiliyor... "Kaos İmparatorluğu" başlığını taşıyan eseri de, kapitalizmin 1974-75 de genelleşen "yapısal krizi" sonrası dönemin harika bir tasviridir...

Samir Amin'in sorunlara nüfuz etmekteki istisnai yeteneğinin bir nedeninden de söz etmek gerekiyor. Mısır'da, Mali'de bazı başka Afrika ülkelerde kalkınma ve planlama örgütlerinde yaptığı çalışmalar, onun kalkınma sorunuyla reel temasını sağladı. 1973'den itibaren, Üçüncü Dünya Forumu'nun [FTM] başkanıydı, 1999'da Kahire'de kurulan benim de kuruluşuna katıldığım, Dünya Alternatifler Forumu'nun [FMA] da başkanıydı... Afrika'da birçok başka örgütün de kurucusuydu. Afrika Ekonomik Kalkınma ve Planlama Enstitüsü, [IDEP], ENDA, [Afrika Kalkınma Çevresi...] CODESRIA [Afrika Sosyal Bilimler Araştırmalarını Geliştirme Konseyi]... Son dönemde de eskilerin tekrarı olmayan yeni bir enternasyonalin yaratılmasına odaklanmıştı...

Kırktan fazla kitap yazdı ve yazdığı kitaplar onlarca dile çevrildi. Dünya'da ayak basmadığı, bir etkinliğe katılmadığı ülke çok azdır... Sonuncusu 2014'de olmak üzere defalarca Türkiye'ye de geldi, konferanslar verdi. Son gelişinde onunda uzun bir söyleşi de yapmıştım... Ankara Kalesine gidip Oltu Kebabı da yemiştik... İki ciltlik Fikret Başkaya'ya saygı kitabının ikincisi için bir yazı da yazdı...

Samir Amin, Marx için "kıyası olmayan", derdi... Aslında Samir'in de kıyası yoktu... Gerçeğin, [hakikâtin] bütünde olduğunu biliyordu. O bir uzman değildi, bir iktisatçı, tarihçi, sosyolog, antropolog, politolog, filozof... değildi... Aynı Marx gibi bunların üstünde/ötesinde konumlanmıştı... Aksi halde Samir Amin diye müstesna bir figür olmazdı... Verimli yaşamını Marksizmi ve sosyal düşünceyi zenginleştirmeye, ezilen ve sömürülen sınıfların kurtuluşuna [emansipasyonuna] adadı... Dolayısıyla, Büyük İnsanlığın neyi kaybettiğini söylemeye gerek yok...

Samir, "Kriz Üzerine" yazısında: "Marx, dünyayı anlamak ve onu değiştirmek için hiç bu kadar gerekli, yararlı olmadı, belki bu gün dünden daha da çok." demişti. Biz de, Samir'in ardından, "kapitalist dünya sistemi şimdilerde bir çöküş ve kaos ortamına sürüklenmişken, Samir Amin'i okumanın, yeniden okumanın tam zamanı" diyebiliriz...

Fikret Başkaya

Sonnotlar

¹ Bu yazı, ilk olarak 19.08.2018 tarihli Birgün Pazar'da yayınlanmıştır.

² Bu yazıdaki alıntılar, Demba Moussa Dembelé, Samir Amin, *Ezilen Halkların, Sömürülen Sınıfların Organik Aydını*, Çeviri: Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, 98'den yapılmıştır.

Kapitalizmin Krizinden Çıkmak mı Yoksa Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak mı?¹

Samir Amin

Kapitalizm, Tarihte Bir Parantez

Kapitalizmi tanımlayan sınırsız birikim ilkesi, üssel büyümenin eş anlamlısıdır, bu da kanserde olduğu gibi ölüme götürür. John Stuart Mill bunu anlamıştı ve bir “durgunluk halinin” bu duruma son vereceğini tasavvur ediyordu. Keynes de bu aklı iyimserliği paylaşıyordu. Fakat her ikisi de kapitalizmden çıkışın nasıl mümkün olabileceğini anlayacak yeterli donanıma sahip değillerdi. Buna karşılık yeni sınıf mücadelesine hak ettiği yeri verebilen Marx, şimdilerde oligarşinin elinde merkezileşmiş kapitalist sınıfın iktidarını aşmanın yolunu göstermişti.

Kapitalist birikim aynı zamanda yoksullaşmanın da eş anlamlısıdır ve kapitalizme karşı yürütülecek mücadelenin çerçevesini belirlemektedir. Ve bu da esas itibarıyla emperyalist ranta el koyan Merkez toplumlarının zenginliğiyle, egemenlik altındaki periferide sefalet arasında giderek büyüyen karşıtlık biçiminde tezahür etmektedir. İşte bu çatışma da “sosyalizm veya barbarlık” alternatifinin ana eksenini oluşturuyor.

“Gerçekte var olan” tarihsel kapitalizm, birbirini izleyen mülksüzleştirerek sermaye birikimi safhalarından geçti. Sadece başlangıç aşamasında “ilkel sermaye birikimine” dayanmadı, bu tüm yayılma/genişleme aşamaları için de geçerliydi. Bu “Atlantik” kapitalizmi bir kere oluşunca, dünyayı fethetmeye yöneldi ve zamanla periferi durumuna gelecek bölgeleri sürekli olarak mülksüzleştirme temelinde yeniden biçimlendirdi.

Ve bu ‘muzaffer’ küreselleşmenin kendini sürekli olarak dayatamaz olduğu görüldü. Zaferinden daha yarım yüzyıl sonra ki, daha o zaman “tarihin sonuna” geldiği dillendiriliyordu, yarı-çevre (semi-peripherie) Rusya’daki devrim ve XX. yüzyıldaki “başarılı” Asya ve Afrika bağımsızlık hareketleri tarafından durduruldu. Bu, işçilerin ve halkların emansipasyonunun ilk safhasıydı.

Mülksüzleştirerek birikim, günümüzün geç oligopoller kapitalizminde de gözlerimizin önünde yol almaya devam ediyor. Merkez’de oligarşinin ve plütokrasinin yararlandığı tekel rantı, toplumun üretici temelinin tamamının mülksüzleştirilmesiyle özdeşdir. Periferide bu yoksullaştırıcı mülksüzleştirme, köylülerin topraklarına ve söz konusu bölgelerin doğal kaynaklarına el koyma

şeklinde tezahür ediyor. Bu pratiklerin her ikisi, geç oligopoller kapitalizminin yayılma stratejisinin temel direklerini oluşturuyor.

İşte bu nedenle, “yeni tarım sorununu” XIX. yüzyılın meydan okumalarının temelini yerleştiriyorum. (Asya’da, Afrika’da, Latin Amerika’da) köylülüğün mülksüzleştirilmesi, (Marx’ın kavrama yüklediği anlamda) sermaye birikimine eşlik eden yoksullaştırma eğiliminin günümüzdeki tezahürleridir. Bunun dayatılabilmesi, tarımsal yakıtla [agro carburants] veya değil, oligopollerin emperyalist ranta el koyma stratejisinden bağımsız değildir. Buradan çıkardığım sonuç şu: Güney’in köylülerinin bu alanda yürüteceği mücadele, saldırıya verecekleri cevap, velhasıl [neredeyse insanlığın yarısını oluşturan] Güney köylülerinin geleceği gerçek bir uygarlık yaratma yolunda halkların ve işçilerin gerçekleştirecekleri ilerlemelere bağlı olacaktır. Sermayenin egemenliğinden kurtulmuş böyle bir yolun sonu da sosyalizmden başkası olamaz.

Sadece Kuzey’in zengin toplumlarının israfçı tüketim modelini sürdürmek pahasına Güney’in doğal kaynaklarının yağmalanması, söz konusu halkların kavramın gerçek anlamında kalkınmasının tüm koşullarını ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeple de, dünya ölçeğindeki yoksullaşmanın öteki yüzünü oluşturuyor. Bu bağlamda “enerji krizi”, [mesela petrol gibi] bazı enerji kaynaklarının kıtlaşmasının ya da geçerli üretim ve tüketim biçimlerinin enerji yutuculuğunun sonucu değil.

Bu izah tarzı -doğru olmakla birlikte- bayağı gerçekliğin ötesine geçemiyor. Bu kriz, kolektif emperyalizmin oligopollerinin gezegenin doğal kaynaklar tekeline güvence altına alma arzusunun sonucudur. Bunların bol veya kıt oluşu, israfçı veya enerji yutucu oluşu, veya “ekolojist” tarzda kullanımı o kadar da önemli değil. Çıkardığım bir başka sonuç da, geç oligopoller kapitalizminin bu stratejisi, kaçınılmaz olarak Güney halklarının artan direnciyle karşı karşıya gelecektir.

Mevcut kriz ne bir finansal kriz, ne de sistemik krizlerin bir toplamı ama oligopoller emperyalist kapitalizminin krizi ki, bu aşırı iktidar bu sefer de halk sınıflarının tamamı ve egemenlik altındaki periferi halklarının ve görünüş itibariyle olsun, “yükselen” uluslarının karşı saldırısıyla yüzleşecektir. Tabii bu aynı zamanda ABD hegemonyasının da krizidir.

Oligopoller kapitalizmi, oligarşilerin politik iktidar, barbar küreselleşme, finanslaşma, ABD hegemonyası, oligopoller hesabına küreselleşmenin militarizasyonu, demokrasini aşınması, gezegenin doğal kaynaklarının yağmalanması ve Güney’in kalkınma perspektifinin gündemden düşmesi, ayrılmaz bir bütünlük oluşturuyor.

O halde gerçek soru şudur: Bu mücadeleler dünya sosyalizmine giden uzun yolu –veya yolları- aralamak üzere birbirleriyle kavuşabilecek mi? Ya da birbirlerinden kopuk, bölük pörçük kalmaya, dahası birbirleriyle çatışmaya devam mı edecekler? İnisiyatif oligopoller kapitalizmine mi kaptracaklar?

Bir Uzun Krizden Diğesine

Eylül 2008 finansal krizi “mutlu küreselleşmeci” konvansiyonel iktisatçıları şaşırtmış görünüyor. Sanki Berlin Duvarı’nın çöküşünü izleyen dönemde neoliberal söylemin fabrikatörleri konvansiyonel iktisatçıları eşekten düşmüş çevirmiş olmalı... Bu bizim için sürpriz değildi, çünkü bekliyorduk. [tabii büyücü kadın gibi tarihini öngöremesek de] çünkü bu bizim için kocamış kapitalizmin 1970’lerde başlayan uzun kriz dinamiğinin gelişmesinin doğal sonucuuydu.

XX. yüzyılı biçimlendiren birinci uzun kriz üzerinde durmak, ikinciyle benzerliklerini göstermek bakımından yararlı olabilir.

XIX. yüzyılın yükselen sanayi kapitalizmi 1873’ten itibaren krize girdi. Marx’ın açıkladığı nedenlerle kâr oranları çöktü. Sermaye bu duruma ikili karşı hareketle cevap verecekti: Sermayenin yoğunlaşması ve küresel yayılma. Yeni tekeller emeğin sömürsünden kaynaklanan artı değer üzerinden büyük bir ranta el koydular. Gezegenin kolonizasyonunu [sömürgeleştirme] hızlandırdılar. Ve bu yapısal dönüşümler kârları yeniden uçurdu. Böylece 1890-1914 “güzel dönem” [belle epoque] mümkün oldu ki, bu finanslaşmış tekeller kapitalizminin dünya ölçeğindeki hâkimiyeti demeye geliyordu. Dönemin egemen söylemi “uygarlaştırıcı misyon” [mission civilisatrice] olarak nitelediği kolonizasyona övgüler yağdırılıyordu, küreselleşmeyi de barışın eş anlamlısı olarak görüyordu. Ve Avrupa işçi sosyal demokrasisi de bu söyleme katlıyordu...

Yine de dönemin gözde ideologları tarafından “tarihin sonu” olarak sunulan “güzel dönem”, bir dünya savaşıyla sonlandı ve onu sadece Lenin öngördü. Ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden dönem, “savaşlar ve devrimler” dönemi olacaktı. [Sistemin zayıf halkası olan] Rus Devrimi’nin Orta Avrupa’da devrim umudunun yenilgiye uğrayıp sönmesi sonucu tecrit edilmesiyle, finanslaşmış tekeller kapitalizmi her engeli aşarak “güzel dönem” yeniden restore etti. O dönemde bu restorasyon Keynes tarafından mahkum edilmişti ki, 1929 finansal çöküşünün ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edecek olan depresyonun sebebiydi.

“Uzun XX. yüzyıl” 1873/1990, hem köhnemiş kapitalizmin birinci derin sistemik krizi [ki tekeller kapitalizmini Lenin “kapitalizmin en üst aşaması” olarak görüyordu], hem de başarılı anti-kapitalist devrimler [Rusya, Çin] ve Asya ve Afrika halklarını anti-emperyalist mücadelesinin birinci dalgasıydı.

Kapitalizmin ikinci sistemik krizi, neredeyse ilk sistemik krizin başlangıcından tam yüz yıl sonra, doların altına konvertibilitesine son verildiği 1971’de patlak verdi. Yatırımların kâr oranları ve büyümesi çöktü [ve hiçbir zaman 1945-1975 düzeyini bir daha yakalayamadı]. Sermaye bu duruma önceki krizde olduğu gibi yine ikili merkezileşme ve küreselleşme karşı hareketiyle cevap verdi. Ve, “ikinci güzel dönem”i [1990-2008] yani küresel finanslaşmayı sağlayacak yapılar oluşturuldu. Böylece, büyük oligopol gruplarının tekel rantına el koymalarının yolu açıldı. Ona eşlik eden söylem de az-çok aynıydı: “Refahı garantileyen “piyasa”, demokrasi ve barış, velhasıl “tarihin sonu...”.

Aynı şekilde Avrupalı sosyalistlerin yeni yeni liberalizme teveccühü... Bununla birlikte, yeni “güzel dönem” baştan itibaren 1990 sonrasında Kuzey’in Güney’e açtığı savaşlarla yol aldı. Nasıl birinci finanslaşmış küreselleşme 1929’u doğurmuşsa, ikincisi de 2008’i doğurdu. Ve biz bugün yeni bir muhtemel “savaşlar ve devrimler dalgası” kritik anına ulaşmış bulunuyoruz. O kadar ki, mevcut iktidarlar sistemi finansal çöküş öncesi dönemine döndürmek üzere restore etmekten başka bir şey düşünmüyorlar.

Kocamış kapitalizmin iki uzun sistemik krizi arasındaki benzerlikler çarpıcı. Yine de politik muhtevası itibariyle önemli farklılıklar da var.

Kapitalizmin Krizinden Çıkmak veya Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak

Son Finansal Kriz, Oligopoller Kapitalizminin Sistemik Krizi

Çağdaş kapitalizm, her şeyden önce kavramın gerçek anlamında bir oligopoller kapitalizmidir [bu hiç değilse kısmen daha önce böyle değildi]. Bununla oligopollerin tek başlarına bir bütün olarak üretim sistemine hükmettiklerini söylüyorum. Şu anlamda “finanslaşmış” durumdadır ki ancak onlar sermaye piyasasına ulaşabiliyorlar. Bu finanslaşma para ve finans piyasasına –kendi aralarında rekabet ettikleri piyasaları- egemen [hâkim] piyasa statüsü kazandırıyor ki, o da kendi payına işgücü piyasasını ve ürünlerini ticaretinin yapıldığı piyasaları biçimlendiriyor.

Bu küreselleşmiş finanslaşma, artık rant plütokrasisi haline gelmiş egemen [yönetici] burjuva sınıfını da dönüştürmüş durumda. Zira ekseri söylendiği gibi oligarklar sadece Rus değil, daha çok Amerikalı, Avrupalı ve Japon. Demokrasinin gerilemesinin sebebi iktidarın sadece oligopollerin yararına olarak merkezileştirilmesinin kaçınılmaz sonucu.

Bu dönüşüme uygun kapitalist küreselleşmenin yeni biçimi, birinci “güzel dönem”dekinden farklı olarak, kaydedilmesi gereken önemli bir özelliğe sahip.

Onu bir cümleyle ifade ettim: Çoğul olarak telaffuz edilen [birbirleriyle sürekli çatışan emperyalist güçler] emperyalizmden, [ABD, Avrupa ve Japonya'dan oluşan] kolektif emperyalizme geçiş.

Birinci kâr oranı krizine tekellerin verdiği cevap, rekabetin şiddetini artırarak önemli emperyalist güçler arasında 1914 Birinci Dünya Savaşı ve Versay Barışı sonrasında da İkinci Dünya Savaşı'nı doğurdu. Bu Giovanni Arrighi, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank ve benim "Otuz yıl savaşı" dediğim durumdu.

Buna karşılık 1970'lerde başlayan sermayenin ikinci yoğunlaşma dalgası tamamıyla farklı temellerde oluştu. Benim Triad [ABD, Avrupa, Japonya] emperyalizmi dediğim durum söz konusuydu. Zira, yeni kapitalist küreselleşmede artık [eskiden olduğu gibi] Merkez'in hakimiyeti sanayi tekeli aracılığıyla gerçekleşmiyor. Başka araçlarla [teknoloji, finans piyasalarının, gezegenin doğal kaynaklarını denetleme, iletişim ve kitle imha silahları tekeli] gerçekleşiyor. Küresel ölçekte *Apartheid* olarak nitelendirdiğim bu durum, periferinin itiraz eden dik kafalı halklarına ve devletlerine karşı sürekli savaş durumu demek... Nitekim 1990'dan beri ABD ve NATO'cu müttefiklerinin gezegeni militer kuşatması devam ediyor.

Bana göre böylesine oligopolcü bir yapı söz konusuysen, finanslaşma kaçınılmazdır. Zira finanslaşma eğilimiyle oligopolcü yapı arasında kopmaz bir bağ, organik bir ilişki var. Böyle bir yaklaşım bırakın konvansiyonel iktisatçıları, krize eleştirel yaklaşımlar tarafından da benimseniyor.

Bir Bütün Olarak Bu Sistem Artık Sıkıntılı

Artık her şey apaçık ortada, finansal çöküş sadece resesyona neden olmuyor. Gerçek bir derin depresyon da ufukta beliriyor. Fakat daha finansal kriz patlak vermeden önce artık krizin diğer veçheleri kamuoyunun gündemine çoktan girmişti. İşte, büyük başlıklar biliniyor: Enerji krizi, gıda maddeleri krizi, ekolojik kriz, iklim değişikliği, vb. bu alanlardaki çağdaş sorunlara dair yetkin tahliller üretilmekte.

Ama şahsen krizin farklı veçhelerinin bu şekilde birbirinden ayrı ele alınmasını eleştiriyorum. Dolayısıyla farklı "krizlerin" küreselleşmiş çağdaş kapitalizmin [liberal veya değil] dünya ölçeğinde Triad'ın emperyalist oligopoller plütokrasisi lehine emperyalist ranta el koyma olgusuyla ilgili olduğu kanaatindeyim.

Asıl mücadele ranta el koymak isteyen emperyalist oligopollerle, Kuzey'in ve Güney'in işçileri, her türlü kalkınmacı perspektiften uzaklaştırılmak istenen Periferi halkları arasında cereyan edecektir.

Kapitalizmin Krizinden Çıkmak veya Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak

Bu formül, benim ve André Gunder Frank'ın önerdiğimiz formüldü. Başladığını düşündüğümüz büyük kriz bizi, sermayenin buna büyük bir kaydırmaya eşlik eden [delokalizasyon] bir yoğunlaşma dalgasıyla karşı koyacağı şeklindeydi. Ve izleyen dönemdeki gelişmeler bu öngörümüzü büyük ölçüde doğrulamıştı. O tarihte Roma'da *Il Manifesto*'nun bir kollekyimunda ortak sunduğumuz bildirinin başlığı George Orwell'in eserini ima eden başlıktı: *1894'ü beklemeyelim*. Orada söylemek istediğimiz şey, radikal solu krizden çıkış reçeteleri peşinde koşmak yerine, "kriz içindeki kapitalizmden çıkma" perspektifine odaklanma gereğini hatırlatmaktı.

Bu yaklaşımı hep inatla sürdürdüm ve bundan bir pişmanlık duymadım. Emperyalist merkezlerin yeni kontrol biçimlerine dayalı egemenlik tarzını teşhir etmek istiyordum. Artık emperyalist denetim [hakimiyet] yeni kontrol mekanizmalarıyla gerçekleşiyordu ve sanayi tekelinin ötesinde yeni araçlar gündemdediydi. Nitekim daha sonraki dönemde "yükselen ülkeler" denilenlerin sahneye çıkması, o tezi doğruluyordu. Oluşmakta olan yeni küreselleşmeyi "dünya ölçeğinde *Apartheid* olarak görüyordum ki, bu yeni kutuplaşma araçlarıyla gezegenin militer denetimini gerektiriyordu.

Halkların Emansipasyonunun İkinci Dalgası: XX. Yüzyılı İhya Etmek [Remake] veya Daha İyisini Yapmak?

Sosyalist Perspektife Alternatif Yok

Çağdaş dünya oligarşiler tarafından yönetiliyor. ABD, Avrupa ve Japonya'daki finansal oligarşiler sadece ekonomik yaşama değil, aynı zamanda politikaya ve günlük yaşama hükmediyorlar. Rusya'da devletin denetim altına almak istediği onların suretindeki oligarşi, Çin'de statokrasi... Bazen demokrasi görüntüsünün arkasına gizlenmiş seçimlere dayalı "düşük yoğunluklu" otokrasiler de gezegenin geri kalanındaki genel durumu temsil ediyorlar.

Çağdaş kapitalizmin bu oligarşiler tarafından yönetimi krizde. Kuzey'deki oligarşiler bir kere kriz savulunca, yerlerinde kalacaklarını hesap ediyorlar. Kendilerini tehdit altında görmüyorlar. Buna karşılık Güney'deki oligarşilerin kırılabilirliği çok daha bariz. Bu nedenle geçerli küreselleşme de kırılabilir. Geçmişte olduğu gibi Güney'in isyanıyla sorun edilip hedef alınacak mı? Bu mümkün ama sorunlu. Zira insanlık mevcut kaosu, ancak Güney'de ve Kuzey'de oligarşilerin, müttefiklerinin ve uşaklarının iktidarını boşa çıkardığında, yegâne alternatif olan sosyalizm yoluna girdiğinde boşa çıkarabilir.

Oligarşilerin Kozmopolitizmine Karşı Yaşasın Halkların Enternasyonalizmi

Küreselleşmiş ve Finanslaşmış Oligopoller Kapitalizmini Yoluna Koymak Mümkün mü?

Kapitalizm doğası gereği “liberaldir”, eğer “kapitalizmden” bu sevimli sıfatın ima ettiğini değil de, sadece ekonomi ve iş [emek] üzerinde değil, sosyal yaşamın tüm alanlarında sermayenin katıksız egemenliği olarak anlaşılmazsa tabii... “Piyasa toplumu” yoksa [“kapitalizm dememek için kullanılan”] “piyasa ekonomisi” diye bir şey de yoktur. Sermaye her zaman iflah olmaz bir şekilde bir tek hedef peşinde koşar: Para. Biriktirmek için biriktirmek. Marx ama ondan sonra Keynes bunu çok iyi anlamışlardı. Lakin solcular da dâhil, konvansiyonel iktisatçılar onu bir türlü anlamıyor...

Sermayenin bu tekçi egemenlik modeli, tüm önceki kriz dönemlerinde, 1945’e kadar yönetici sınıflar tarafından inatla dayatıldı. Sadece demokrasi, sosyalizm ve halkların bağımsızlıklarını kazanmaları üçlüsünün zaferi sayesinde ki, bu modelin yerini 1945-1980 aralığında söz konusu, üç sosyal model olan Batı’da sosyal demokrasinin refah devleti, Doğu’da gerçekte var olan sosyalizm ve Güney’deki ulusal kalkınmacılık, kapitalist idealle çelişik bir arada varolmayı mümkün kıldı. Önce soluğu kesilip sonra da çöken bu üç model, neoliberal denilen kapitalizmin tek yanlı egemenliğinin yeniden tesisine yol açtı.

Bu yeni “liberalizmin” bir dizi yenilik içerdiğini düşündüğüm için, onu “bunak kapitalizm” olarak nitelemeyi tercih ettim. 2001’de yayınlanan kitabım bu başlığı taşıyordu ve finanslaşmış, küreselleşmiş kapitalizmin artık “tarihin sonu” olarak ilan edildiği bir dönemde, kocamış istikrarsız kapitalizmi tam da en zayıf yeri olan finanslaşma boyutundan ötürü yıkılmaya mahkûm olduğunu ileri süren başkaları pek yoktu.

Konvansiyonel iktisatçılar dogmalarını tartışmaya açan her girişimi inatla duymazlıktan gelmeyi yeğlediler. Öyle ki, 2008 finansal krizini öngörmekten acizdiler. Medyanın “eleştirel iktisatçılar” olarak sundukları da bu niteleme sıfatını hak etmiyordu. Stiglitz, bazı düzeltmelerle sistemin bu haliyle -küreselleşmiş, finanslaşmış liberalizm- yoluna sokulacağına inanıyor. Amartya Sen de, gerçekte varolan kapitalizmin ne olduğunu hesaba katmadan, sisteme birazcık ahlak takviyesiyle işin içinden çıkılacağı önerisinde bulunuyor.

Liberalizmin ortaya çıkardığı sosyal yıkım, “sermayenin sürekli ütopyası” dediğim, uzak ve yakın geçmişin nostaljilerini canlandırmaktan geri kalmadı. Ne var ki bu nostaljilerin sorun çözmede bir kıymet-i harbiyeye sahip olması mümkün değil. Zira eleştirel teorik düşüncenin II. Dünya Savaşı sonrasında giderek kısırlaşması,

sistemin iç çelişkilerinin ve sınırlarının anlaşılmasını imkânsız hale getirdi. Öyle olunca da çöküşler, sapmalar ve aşınmalar öngörülemez felaketler gibi göründü.

Bununla birlikte eleştirel teorik düşüncenin gerilemesinin yarattığı bu boşluğa rağmen, uygarlığın sistemik krizinin yeni veçhelerine dair bir bilinçlenme ortaya çıkmış görünüyor. Bununla ekolojistleri kastediyorum. Fakat, hem mavilerden [muhafazakârlar ve liberaller], hem de kızılardan [sosyalistler] radikal olarak ayrıştıklarını iddia eden yeşiller, ekolojik sorunu radikal bir kapitalizm eleştirisi bütünlüğü içine yerleştirmemekten ötürü, tam bir çıkmaza hapsolmuş durumdadır.

“Liberal demokrasi” denilenin zaferini garantileyen her şey hazırды –aslında geçici bir zafer söz konusuydu ama sanki nihai bir şeymiş gibi algılanmıştı-. Öyle sefil bir düşünce, öyle bir düşüncesizlik ki, Marx’ın açıkça ifade ettiğini yok sayıyordu. Marx, burjuva demokrasisinde karar verenlerle o kararlardan etkilenenlerin farklı kesimler olduğunu söylemişti. Bugün karar vericiler ve o kararların meyvelerini toplayanlar oligopol kapitalizminin plütokratları ve onların hizmetindeki devletler. Tabii işin doğası gereği işçiler ve ilgili halklar da kurbanlar. Fakat bu tür saçmalıklar, sistemin savaş sonrası dönemdeki sapmaları ve sorunları anlamaktan aciz dogmatiklere kısa süre için de olsa inandırıcı görünüyordu. Öyle olunca da liberal demokrasi “sistemlerin en iyisi” olarak algılanacaktı.

Bugün hiçbir şeyi öngöremeyen iktidarlar, bu sistemi restore edeceklerini sanıyorlar. Aynı 1920’lerde Keynes’in karşı çıktığı ama karşılık bulmayan durumdaki gibi geçici muhtemel başarılar ancak kökleri 2008 finansal krizinde bulunan durumu daha da ağırlaştırabilirler.

Daha vahimi, “sol” iktisatçıların da çoktan bayağı iktisadın tezlerinin özünü benimsemiş olmaları ve piyasaların rasyonelliği –yanlış düşüncesine- teveccüh etmeleridir. Bunu yapmak için de Marx’tan vazgeçerek, tüm çabalarını bu rasyonelliğin temellerinin tanımına odakladılar. Oysa Marx işçilerin ve halkların kurtuluşu perspektifinden piyasaların irrasyonelliğini keşfetmişti. Onların perspektifine göre, kapitalizm esnektir ve eğer zorlanırsa, [teknolojik ve sosyal] ilerlemenin ihtiyaçlarıyla uyumlanır. Bu “sol” iktisatçıların anlamadıkları şey şu ki, patlak veren kriz kaçınılmazdı. Tabii halkların bu saldırıya nasıl cevap vereceği konusunda da hazırlıklı değiller. Aynı öteki bayağı iktisatçılar gibi asıl sorunun kapitalist mantığın dışına çıkmakla ilgili olduğu, bu amaçla da başka bir yola girilmesi gerektiği gerçeğini dikkate almıyorlar. Velhasıl krizdeki kapitalizmden çıkmak yerine, kapitalizmin krizden çıkmasını düşünüyorlar.

ABD'nin Hegemonya Krizi

G20'nin [Londra 9 Nisan 2009] son toplantısının “şeyleri rayına oturtmak” bakımından bir şeyler yapma şansı yok. Her halde onu Afganistan'a militer saldırısının derinleştirilmesi amacıyla çağdaş emperyalizmin silahlı eli olan NATO'nun bir dizi toplantısının izlemesi bir tesadüf değildi. “Kuzey”in Güney’e karşı savaşı devam etmeliydi.

Triad hükümetlerinin –ABD, Avrupa, Japonya- sistemi 2008 Eylül öncesi duruma getirme amaçları olduğu biliniyordu. Bu yüzden de, bir yanda Obama ve Gordan Brown'un Londra toplantısı, diğer yanda Sarkozy-Merkel görüşmeleri, seyirciyi oyalama amaçlı şovlardan ibaretti. Aslında yapılanın “farklılığı” iddiası reel bir karşılığı olmayan medyatik operasyondan ibaretti ve amaç kamuoyunu aldatmaktı. “Kapitalizmi yeniden kurmak”, “finansal işlemleri ahlakileştirmek” gibi söylemler asıl sorunları gündeme getirmemek için söylenen cafcıflı sözlerdi. Bu yüzden, sistemin restorasyonu mümkün olmakla birlikte, hiçbir sorunu çözmeyecek ama daha da ağırlaşacak.

Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan “Stiglitz Komisyonu” da bu göz boyama stratejisinin bir parçasıdır. Reel iktidarları denetleyen oligarklar ve onların hizmetindeki hükümetlerden başka bir şey beklenebilir mi? Benim getirdiğim görüş açısı, oligopollerin iktidarıyla, dünya yönetiminde finanslaşmanın vazgeçilmezliği arasındaki ilişkiye vurgu yapıyor. Ki, bunlar birbirinden ayrılabilir değil ve G20'nin sonuçlarıyla da örtüşüyor.

İlginç bir şey de G20'ye davet edilen “yükselen ülkeler” liderlerinin sessiz kalmalarıydı. Bu büyük sirk gösterisinde tek akıllı cümle Çin Adalet Bakanı Hu Jintao'ya aitti, pek üstünde durmadan [sinsi] bir gülüşle söylediği şu idi: Dünya finans sistemini rayına oturtmak için, dolar üzerine inşa edilmiş mevcut sistemden çıkmak gerekir. Hemen arkasından da az sayıda “doğru” yorum 1945'te Keynes'in önerilerini hatırlatmıştı.

Bu uyarı bize realiteyi hatırlatıyor: Eni sonu oligopoller sisteminin krizi ABD hegemonyasından bağımsız değil. Lakin nöbeti kim devralacak? Tabii asla Avrupa olamaz zira Atlantik İttifakı dışında bir varlığı söz konusu değil, o tarakta bezi yok, zaten son NATO asamblesi de öyle olduğunu bir defa daha gösterdi. Çin mi? Medyanın bıktırıcısına diline doladığı bu “tehdit” [yeni sarı tehlike] NATO'ya yaslanmayı meşrulaştırıyor ama temelsiz. Çinli yöneticiler yeterli imkâna sahip olmadıklarını biliyorlar ve o konuda istekli değiller. Çinli yöneticiler hegemonya içermeyen yeni bir küreselleşmeyi arzuluyorlar. Bunu da ne ABD ne de Avrupa kabul edilebilir görüyor.

O zaman bu istikamette olası bir gelişme şansı, tamamıyla Güney ülkelerine dayanmak durumunda. İşte tam da bu sebeptir ki, Birleşmiş Milletler ailesinin tek örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı [CNUCED], Stiglitz Komisyonu'ndan farklı inisiyatif alabilen yegâne kurumdu. Bugüne kadar tam bir liberal olarak görülen Kurumun Taylandlı direktörü Supachai Panitchpakdi'nin, Mart 2009 tarihinde “*Küresel Ekonomik Kriz*” başlığını taşıyan bir rapor sunması bir tesadüf değildi. Rapor “Güney’in ikinci uyanışı” perspektifi dâhilinde gerçekçi öneriler içeriyordu.

Kendi payına Çin de dolara alternatif, “tedrici ve denetlenebilir” bölgesel finans sistemleri oluşturmaya çalışıyor. Ekonomik plandaki girişimleri, NATO saldırganlığına karşı “Şanghay Grubu” gibi politik oluşumlar tamamlıyor.

Aynı dönemde, 2009 Nisan’ında gerçekleşen NATO asamblesi, askeri saldırıları durdurmak şurda dursun, “terörle mücadele” sahte gerekçesiyle, yoğunluğunu daha da artırdı. Başkan Obama, tehdit altındaki Amerikan hegemonyasının ömrünü uzatmanın yegâne aracı olan, Clinton’un, daha sonra da Bush’un gezegenin militer denetimi programını sürdürmek üzere tüm yeteneğini ortaya koyuyor. Obama, Sarkozy Fransa’sını NATO’nun askeri komutasına ödünsüz katılımını dayatarak –ki, bu Gaullizm’in sonu demeye geliyor- önemli bir iş başardı ki, Bush’un akılsız ve kibirli ağzıyla konuşan bir Washington’un bunu başarması kolay değildi... Daha da ötede, Obama da tam bir ders verir üslubuyla ve Avrupa’nın “bağımsızlığına” saygısız bir tarzda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılımını kabullenmelerini istedi.

Halkların ve İşçilerin Emansipasyonu İçin Başarılı İkinci Mücadele Dalgasına Doğru

Halkların Emansipasyon Mücadelesinde Yeni İlerlemeler Mümkün mü?

Oligopollerin dünya egemenliğinin politik yönetimi zorunlu olarak aşırı bir şiddetle yol alıyor. Zira bundan böyle emperyalist Triad ülkeleri zengin toplum statülerini korumak için, gezegenin doğal kaynaklarını kendi tek yanlı çıkarları için kullanma tekeline korumak zorundalar. İşte bu gereklilik, küreselleşmenin militarizasyonunun nedenidir ki, benim “kaos imparatorluğu” [2001’de yayınlanan kitabımın başlığı] dediğim ve daha sonra başkaları tarafından da benimsenen odur.

Washington’un gezegenin militer denetimi sevdası ve bu amaçla “terörle mücadele” gerekçesiyle yürütülen “önleyici savaşlar” ortamında NATO kendi kendini “uluslararası toplumun” temsilcisi olarak görüyor ve oradan hareketle de onu adına konuşması gereken yegâne kurum olan Birleşmiş Milletler Örgütü [ONU] marjinalleştiriliyor.

Tabii gerçek amaçlar hiçbir zaman itiraf edilmiyor. Söz konusu güçler gerçek niyetleri gizlemek üzere, demokrasi söylemini araştırıyorlar ve “insan haklarına saygı”yı “dayatmak için” müdahale hakkına sahip olduklarını ilan ediyorlar!

Buna paralel olarak, yeni plütokratik oligarşilerin mutlak iktidarları burjuva demokrasisi pratiğinin içini bütünüyle boşaltmış durumda. Oysa eski dönemlerin yönetimleri, sermayenin yeniden üretimi için, hegemonik bloğun farklı bileşenleri arasında politik pazarlığı var sayıyordu. Oligopoller kapitalizminin yeni yönetimi, [Amerikan modelini esas alan] ve sistematik olarak devreye sokulan politik konsensüs kültürüne dayanıyor. Böylece, gerçek bir demokrasinin koşulu olan aktif yurttaşın yerini, seyirci-tüketici alıyor. 2005’te yayınlanan bir kitabımın başlığını hatırlamak gerekirse, bu tam da “Liberal virüstdür” ki, muhtemel alternatif tercihleri açıkça yok edip, sadece seçime dayalı biçimsel demokrasiye saygıyı vaaz ediyor.

Daha önce sözünü ettiğimiz üç modelin önce soluğunun kesilmesi ve ardından da çökmesi, yaşanan dramın kaynağını oluşturuyor. Birinci emansipasyon mücadele dalgasının sayfası kapandı ama ikinci dalga henüz yoluna koyulmuş değil. Gramsci’nin dediği gibi, onları birbirinden ayıran alacakaranlıkta “tuhaf yaratıklar” beliriyor.

Kuzey’de bu gelişmelerin gerisinde demokrasi pratiğinin anlam yitimi var. Ve bu gerileme sözde bir [post modernist] söyleme dayanıyor ki, ona göre artık uluslar ve sınıflar sahneden çekilmiştir, yerini sosyal dönüşümün aktif öznesi olana bireye bırakmıştır!

Güney’de ise, sahnenin önünü başka yanılısamalar kaplıyor. Küreselleşme dâhilinde “yükselen ülkelerin” egemen ve orta sınıflarının marifetiyle özerk bir ulusal kalkınmanın mümkün olduğu yanılısaması... Bu yanılısama son on yıllardaki “başarılarla” da destekleniyor. Ya da onun dışında kalanlarda [etnik-dîni] geçmişî ihya etmeye yönelik geçmişçi yanılısamalar.

Daha da kötü olan, bu gelişmelerin “tüketim ideolojisine” genel katılımı özendiriyor oluşudur. Düşünce şöyle: İlerleme tüketilen şeylerin büyüklüğüyle ölçülür. Oysa bayağı iktisatçıların iddiasının aksine Marx, tüketim tarzını belirleyen üretim tarzı olduğunu –tersi değil- göstermişti. Sosyalist projenin temeli olan daha ileri bir insanî rasyonellik perspektifi böylece gözden kayboldu. Bilimin ve teknolojinin tüm insanlığa sunduğu devasa potansiyel, Kuzey’de olsun, Güney’de olsun, insanların gerçek gelişmesine imkân verecekken, sınırsız sermaye birikim mantığının hizmetine sunulurken heba edildi. En

kötüsü de, Marx'ın öngördüğü gibi sosyal emeğin verimliliğindeki sürekli artış, yoksullaştırıcı mekanizmaları daha da azdırıyor [ki, bu durumu, özellikle de köylülere dönük dünya ölçeğindeki saldırıda da görmek mümkün].

Kapitalizmin yarattığı ideolojik yabancılaşma, sadece emperyalist merkezlerin zengin toplumlarını vurmuyor. Şüphesiz, çoğunluğu yeterli tüketim düzeyinin altında kalsa da, periferi halkları da zengin Kuzey'deki gibi bir tüketim düzeyiyle körleşmiş durumdadır. Bu yanılırsa, tarihsel kapitalizmin yayılma mantığı ortadayken, Batı tüketim modelinin gezegenin tamamında mümkün olmadığını bilmemekle ilgili.

Artık apaçık ortada ki 2008 finansal krizi, kapitalist birikime özgü, sistemin iç çelişkilerinin keskinleşmesi sonucu ortaya çıktı. Bu nedenle de, sistemin çelişkilerinin keskinleşmesinin sonucu olan bu kaostan çıkış, ancak pozitif bir alternatifin taşıyıcısı olan güçlerin eseri olabilir. [Eskiyip-gerileyen sistemin aşılması ancak "devrim yoluyla" mümkündür]. Ve bugünkü halleriyle ve görünür çıkışlarına rağmen, sosyal muhalefet hareketlerinin bir bütün olarak, tutarlı bir politik projeye sahip olmadıkları için, oligopolcü kapitalist saldırıya karşılık vermekten uzaklar.

Bu açıdan bakıldığında, bugünkü durum 1930'lu yıllardakinden çok farklı. O dönemde bir yanda sosyalist düşüncenin taşıyıcıları, öte yanda faşist partiler, burada Nazi cevabını, orada halk cephesini ve New Deal'ı dayatabiliyorlardı. Oligopoller kapitalist sistemde muhtemel bir başarı durumunda bile—ki ihtimal dışı değildir—, krizin derinleşmesini önlemek mümkün değil. Böylesi koşullarda engeller ne kadar büyük olursa olsun, mücadelenin yükselme olasılığı imkânsız bir varsayım değildir. Triad ülkelerinde böylesi bir radikalleşme, oligopollerin kamulaştırılmasını gündeme almayı gerektirir ama maalesef görünür gelecekte bu mümkün görünmüyor. Yine de ve netice itibarıyla krizin yarattığı sarsıntıya rağmen ve Triad toplumlarını istikrarı tehdit altında olmasa da böyle bir şey ihtimal dışı değildir. Geçen yüzyılın kurtuluş [emansipasyon] mücadele dalgasını yeniden kabarması [remake], durumunda bazı çevre ülkelerden başlayarak, sistemin hedef alınma ihtimali yüksektir.

"Güney'in uyanışının" ikinci aşaması [birincisi, Bandung dönemi olarak tahlil ettiğim 2007 yılında yayınlanan kitabımın başlığı], birincide olduğu gibi yine gündemdedir. En iyi varsayım durumunda ve mevcut koşullarda kaydedilecek ilerlemeler, emperyalizmin dünyayı militer yöntemlerle delice, canice denetleme projesini geriletip, onu bu sevdadan vazgeçirebilir. Bu varsayımın geçerli olduğu durumda, Merkez ülkelerdeki demokratik hareketler, etkisizleştirmeye olumlu bir katkıda bulunabilirler. Daha da ötede, ilgili toplumların yararlandığı

rantın uluslar arası dengelerin yeniden biçimlendirilmesi [özellikle Çin'in müdahalesiyle] sonucu küçülmesi, sosyalist bilincin yeniden uyanmasına katkıda bulunabilir. Öte yandan da Güney toplumları yine geçmişteki zorluklarla yüzyüze gelebilir ve benzer olumsuzluklar ilerlemeleri etkisizleştirebilir.

İşçilerin ve Halkların Yeni Enternasyonalizmi Gerekli ve Mümkündür

Tarihsel kapitalizm hep sürsün isteniyor. Oysa kapitalizm tarihte sadece küçük bir parantezdir. Onun temelden aşılması –ki, çağdaş düşünürlerimizin büyük bir çoğunluğu öyle bir şeyi ne “arzulanır” ne de “mümkün” görmüyorlar- işçilerin ve ezilen halkların –ki, insanlığın yüzde 80'idir- kurtuluşunun [emansiyonunun] vazgeçilmez koşuludur. Ve sorunun iki veçhesi birbirinden ayrılabilir değildir. Sadece Güney halklarının mücadelesiyle de, sadece Kuzey halklarının mücadelesiyle de kapitalizmden bir çıkış mümkün değildir. Ancak bu ikisinin aynı amaca yönelik mücadelesi eklenildiği koşullarda çıkış mümkün olabilir.

Bunu nasıl olacağı “belirsiz”. Kapitalizm hangi şekilde, nasıl aşılacak? Freud'un kullandığı bir kelimeyle uygarlık hastalığının sonucu olarak mı? Ve belki de gezegende hayatın son bulmasıyla mı? Bir kere XX. yüzyılı ihya etme [remake] düşüncesi, dünya sosyalizmine uzun geçişin gerektirdiği durumun gerisinde kalmak demektir. Liberal yıkım, kapitalizm eleştirisinde radikal bir yenilenmeyi dayatıyor. Sorun, oligarşik sermayenin kozmopolitizmine karşı, işçilerin ve halkların enternasyonalizmini inşa etmek ve sürekli yeniden inşa etmekle ilgilidir.

Böyle bir enternasyonalizmin inşası da, kapitalizmi aşma perspektifine sahip yeni devrimci ilerlemelerin [Latin Amerika ve Nepal'de olduğu gibi] başarısı üzerine inşa edilebilir.

Güney ülkelerinde, halkların ve devletlerin hegemonyasının olmadığı, uzlaşmaya dayalı bir küreselleşme için mücadele –ki bu kopuşun [huruç] çağdaş biçimidir- halk sınıflarının talepleriyle desteklenen mücadeleler, oligopoller Triad emperyalizminin gücünü sınırlayabilir. Kuzey'in demokratik güçlerinin bu mücadeleyi desteklemesi gerekir. Bu teklif edilen ve bugünkü haliyle solun çoğunluğu tarafından da benimsenen demokrasi retoriği, her ne olursa olsun “insani” müdahaleler, işte “yardımlarda” olduğu gibi asıl sorunlarla yüzleşmeyi engelliyor.

Kuzey ülkelerinde oligopoller artık “ortak mallar” durumundalar ve bunların yönetimi sadece özel çıkarlara bırakılamaz [nitekim kriz berbat sonuçları gösterdi]. Gerçek bir sol millileştirmeleri göze alacak kararlılığa sahip olmalıdır ki, bu demokratik pratikle derinleştirilecek sosyalizasyonunun vazgeçilmez

aşamasıdır. Devam etmekte olan kriz, mevcut oligarşilerin tek yanlı iktidarının kurbanları olan tüm politik ve sosyal güçlerin bir cephe oluşturmalarını olanaklı hale getiriyor.

XX. yüzyıldaki sosyalizm mücadelelerinin ilk dalgası: Avrupa sosyal demokrasinin, Üçüncü Enternasyonal komünizminin ve Bandung döneminin halkçı-milliyetçi deneylerin önce hızı kesildi, ardından da sosyalist hedeflerden uzaklaşarak çöktüler. XXI. yüzyıldaki ikinci dalganın ondan dersler çıkarması gerekiyor. Özellikle de ekonomik yönetimin sosyalleştirilmesiyle, toplumun demokratikleştirilmesi arasında uygun bir eklemleme ve tamamlayıcılığın oluşturulma gereği var. Demokrasi olmadan sosyalizm mümkün değildir ama aynı şekilde sosyalist perspektifin yokluğunda da demokratik ilerleme mümkün değildir.

Bu stratejik amaçlar, ezilen ve sömürülen sınıfların mücadelelerinin çeşitlilik içinde kavuşmasını [convergence dans la diversite] zorunlu kılıyor. [bu Dünya Alternatifler Forumu'nun –FMA- benimsediği slogandır]. Tabii bu geride kalmış, sosyal demokrat, komünist ve halkçı-milliyetçi mücadele biçimleriyle bağ kurmayı baştan mahkûm etmek gibi bir niyetim yok.

Bu perspektiften hareketle, Marksizmde yaratıcı bir yeniliği düşünmek bana gerekli görünüyor. Marx, dünyayı anlamak ve değiştirmek için hiç bu kadar yararlı ve gerekli olmadı. Bugün her zamankinden daha da çok... Bu anlamda bugün Marksist olmak, geçen yüzyılın tarihsel Marksizminin yaptığı gibi Marx'ta veya Lenin'de, Mao'da durmak değil, ondan hareket etmektir. Marx'a hak ettiğini vermek: Modern, yeni bir düşünceyi başlatma kabiliyeti, kapitalist gerçekliğin ve onun politik, ideolojik ve kültürel tezahürlerinin eleştirisi... İşte yaratıcı Marksizm, doğası gereği eleştirel olan bu düşünceyi zenginleştirmek üzere tereddütsüz ve kararlı bir rota izlemelidir. Tüm alanlarda, geçmişin dogmatik tarihsel Marksizmlerinin beyhude “yabancı” saydığı katkılar da dâhil, tüm düşünsel katkıları içselleştirmekten korkmamalıdır.

Sonnot

¹ Yazarın bu makalede geliştirdiği tezler, *La crise, sortir de la crise du capitalisme ou sortir du capitalisme en crise* [Le Temps de Ceries] adlı eserde yer almaktadır.

Bu makale şu kaynaktan alınmıştır: Amin S (2012). *Ezilen Halkların Sömürülen Sınıfların Organik Aydını-Demba Moussa Dembele*. Çev. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı: 98, Ankara: Maki Basın Yayın, 165-183.

Barınma Hakkını Savunmak¹

Şerife Geniş, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: serifegenis@yahoo.com

Yüksek riskli konut kredisi krizi olarak da anılan 2008-2009 küresel krizi, konut sektörünün finansallaşmasına ve küreselleşmesine dikkat çekti. Krizin yarattığı ekonomik buhran, krizden doğrudan etkilenen ülkelerin neredeyse tümünde kamu kaynaklarının sermayeyi kurtarmak ve zararı toplumsallaştırmak üzere harekete geçirilmesiyle aşılrsa da, aynı şeyi krizin mağduru sıradan insanlar için söylemek mümkün değil. Birleşmiş Milletler (BM) özel raportörünün 2017’de yayımladığı raporunda yer alan bilgilere göre, Amerika Birleşik Devletleri’nde krizi takip eden beş sene içinde 9 milyon hane ipotekli konut kredilerini ödeyemedikleri için evlerinden zorla tahliye edilmiş ve konutlarına el konulmuştur. İspanya’da 2008 ve 2013 yılları arasında 300.000’den fazla hane aynı sebeplerle evlerini kaybetmiş ve tahliye edilmişlerdir. Macaristan’da krizden sonra ipotekli konutlarına haciz gelen hane sayısı 1 milyondan fazladır.² Öte yandan, yapılan araştırmalar gösteriyor ki, halk kitleleri için toplumsal maliyeti yıkıcı olan krizin ardından “konutun finansallaşması” olarak da tanımlanan bu süreç bir süreliğine yavaşlasa da gerilememiş, tam tersine daha da güçlenerek devam etmektedir. Konut ve gayrimenkul, büyük finans şirketlerinin ve “süper zenginlerin” en gözde yatırım aracı haline gelmiştir. Bu aktörlerin dünyanın dört bir yanında pek çok büyük kentten konut ve gayrimenkul piyasalarındaki varlığı 2007-2008 krizinden sonra dudak uçuklatan boyutlara varmıştır. Yine BM’nin özel raporundan alıntılırsak, 2016 yılında gayrimenkul varlıklarının değeri 217 trilyon Amerikan Doları’na erişmiştir ve bu miktar küresel varlıkların % 60’ına tekabül etmektedir. Krizi fırsata çeviren finans ve gayrimenkul sermayesi, dünyanın pek çok kentinde konut ve gayrimenkul sahipliğinde hızla tekel olmaya doğru ilerlemektedir (BM İnsan Hakları Komisyonu, 2017: 8-9).

David Madden ve Peter Marcuse’nin Türkçeye “Konutu Savunmak” ya da çalışmanın ruhuna daha uygun olacak şekilde “Barınma Hakkını Savunmak” olarak çevirebileceğimiz başlıklı kitabı tam da bu güncel ve yıkıcı soruna eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yazarlara göre günümüzde herkes konut krizinin farkındadır. Öte yandan, bu krizin nedenleri ve nasıl çözülmesi gerektiği konularında bir uzlaşıdan söz etmek ise neredeyse imkânsızdır. Meseleyi ana akım yaklaşımların yaptığı gibi

piyasa mekanizmalarının işleyişinde bir aksaklık olarak değerlendirir ve bir arz ve talep dengesizliği olarak ele alırsak, sorunun asıl kökenlerini göremeyiz; çünkü Madden ve Marcuse'ye göre, konut sorunu "teknik" değil "politik" bir sorundur. Konut sorunu günümüz kapitalist toplumlarında iktidar, eşitsizlik ve adalet sorunlarından bağımsız düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında, bir ülkedeki verili konut sistemi/rejimi her daim farklı gruplar ve sınıflar arasındaki mücadelelerin bir izdüşümüdür. Verili bir konut sistemini incelediğimizde zorunlu olarak devlet politikalarının ve ekonomik sistemin sorgulanmasına da ihtiyaç vardır. Madden ve Marcuse, işte bu nedenle politik iktisadi bir yaklaşım geliştirmeden konut krizinin nedenlerini anlamamanın ve çözüm üretmenin imkânsız olacağını iddia ederler. Bu çerçeveden bakıldığında, kuşkusuz geçmişte olduğu gibi günümüz konut krizi de sınıf, cinsiyet, etnik eşitsizlikler, ekonomik ve politik çıkarlar gibi farklı toplumsal eşitsizliklerin ve çatışmaların dışavurumu olsa da, yazarlara göre krizin temelinde konutun bir yaşam alanı, toplumsal ihtiyaç olarak işlevi ile bir yatırım aracı olarak işlevi arasında her geçen gün artan çatışma vardır. Bir diğer deyişle, günümüzde yaşananlar "ev" ve "gayrimenkul" arasında derinleşen çatışmanın sonuçlarıdır.

Yazarlar, bu genel çerçeveden yola çıkarak, kitabın bölümlerini de politik iktisadî yaklaşımın temel kavramları etrafında inşa ederler. Kitap, giriş ve sonuç bölümleri hariç beş ana bölümden oluşuyor. Bu ana bölümlerin her biri sırasıyla "metalaştırma", "yabancılaşma", "sömürü", "baskı" ve "özgürleşme" kavramlarını temel alarak konut sektöründeki değişimi ve konut mücadelelerini eleştirel bir bakış açısından inceliyor. Kitabın konut krizi ve toplumsal mücadelelere ilişkin örnekleri ağırlıklı olarak New York'a dayansa da, yazarlar kitabın genelinde karşılaştırmalı analizi elden bırakmıyor ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın farklı yerlerinden örnekleri tartışmalarının parçası yapıyorlar.

Kitabın birinci bölümü, kapitalizmin gelişimi ile birlikte konutun metalaştırılması ve meta olmaktan çıkarılması girişimlerine odaklanıyor. Metalaşma ya da metalaştırma bir şeyin ekonomik değerinin onun tüm diğer kullanım biçimlerini ikincilleştirmesi sürecine denir. Diğer bir deyişle, şeylerin değişim değerinin öncelikli kullanım değerinden ve diğer toplumsal kültürel ilişkilerden bağımsızlaşması, bir ekonomik yatırım ve kâr aracı haline gelmesi sürecidir metalaşma. Konutun metalaşması ve gayrimenkul haline gelmesi de, konuta dair tüm diğer değer yüklü iddiaların ikincilleştirilmesidir: Bunlar insan hakları üzerinden, ihtiyaç, gelenek, yasal teamül, konutun etik ve duygusal önemi gibi iddialar olabilir. Öte yandan yazarlar, metalaşmayı düz çizgisel bir tarih anlatsı içinde düşünmemek gerektiğini vurgularlar. Metalaşma toplumsal sınıfların mücadelesine tabi olan sosyo-politik bir süreç olduğu için toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki güç dengeleri, devletin rolü ve politikaları metalaşmanın

kapsamını ve biçimini belirler. Yazarlar bu iddialarını Marx'ın "ilkel birikim" adını verdiği "müştereklerin özelleştirilmesi" sürecinden başlayarak toprağın ve konutun metalaşması ve emekçi ve yoksul kesimlerin bu sürece direnişlerinin kısa bir tarihini sunarak temellendirirler. Madden ve Marcuse'ye göre, II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde konutun metalaşması hızlanarak devam eder. Fakat aynı zamanda bu metalaşma sürecinin yarattığı yoksulluk, yıkım ve huzursuzluk da egemenler için göz ardı edilemez hale gelir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Sovyet Bloğunun da ortaya çıkışı ile birlikte, Batı'daki ulusal konut sistemlerinin pek çoğu kısmi de olsa önemli oranda meta olmaktan çıkarılır. Hem sosyalist dünyada hem de kolonileşme sonrası yeni uluslarda konuta erişim bir sosyal hak olarak tanımlanır, devletin sahip olduğu konutlar yerleşim yerlerinin büyümesinin temel sebebi olur. Avrupa'da merkezi ve yerel hükümetler yeni konutların büyük bir çoğunluğunu bizzat inşa ederler ve mülk sahipliği yaparlar. Amerika'da devlet üretimde ve sahiplikte doğrudan yer almaz; ancak hem devasa altyapı hem de bireysel ipotekli konut kredilerini sübvans eden yatırımlar yaparak konuta erişimi yaygınlaştırır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve küreselleşme ile birlikte konutta metalaşma sürecinin yeniden hızlandığını, derinleştiğini, yeni aktör ve dinamiklerle biçim değiştirdiğini görüyoruz. Konutun tarihte eşi benzerine rastlanmayan bir biçimde ve kapsamda likiditeye dönüştürülmesi ve gayrimenkulün özellikle şirketlerin başını çektiği küresel bir yatırım aracı haline gelmesi ise son yirmi yılın hikâyesidir. Yazarlar, bu tarihsel durumun özgünlüğünü vurgulamak için *hiper-metalaşma* kavramını önerirler. Hiper-metalaşma, konutun bütün maddi ve yasal bileşenlerinin metalaştırılması, konutun birikim sürecindeki dolaşımının tek değerlendirme kriteri haline gelmesi, birikim süreçlerinin finansallaşması ve küreselleşmesiyle birlikte konut piyasalarının da bu iki gücün etkisine girmesidir.

Madden ve Marcuse'ye göre, konutun hiper-metalaşması liberalleşme, özelleştirme, güvencesizlik vb. makro yapısal dönüşümlerden bağımsız değildir. Öte yandan, bu genel makro süreçlerin yanı sıra daha somut, birbiri ile bağlantılı ve birbirini güçlendiren üç somut süreçten bahsetmek gerekir. Bu süreçler serbestleştirme (de-regülasyon), finansallaşma ve küreselleşmedir. Her ne kadar bu süreçler her ülkede aynı şekilde ve şiddette ilerlemiyor olsalar da, günümüz küresel neoliberal kapitalizmde yer alan ülkelerin ve kentlerin kaderini öyle ya da böyle belirlemektedirler. Yazarlara göre *serbestleştirme* çağımızın "çitle çevirme hareketi" olarak düşünülebilir. Serbestleştirme konutun gayrimenkul, meta olarak değişime girmesinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasına yol açar. Bu, konut mülkiyetini düzenleyen yasaların ve teamüllerin gevşetilmesini ve sermaye lehine yeniden yazılmasını içerir. İpotekli konut kredilerinin serbestleştirilmesi, yağmacı borçlandırma pratiklerinin yaygınlaşması, kamunun

sahip olduğu ya da kontrol ettiği konutların özelleştirilmesi ve satılması, kira düzenlemelerinin gevşetilmesi ya da toptan kaldırılması, enformel konut alanlarını, işçi sınıfı ve etnik azınlıkların mahallerini hedef alan kentsel dönüşüm projeleri bu sürece verilebilecek örnekler arasındadır. Hiper-metalaşmaya sebep olan ikinci önemli süreç *finansallaşmadır*. Finansallaşma genel anlamda para ve finansal araçların değişimi işi ile iştiğal eden aktörlerin ve kurumların konut sektöründe artan hâkimiyetine gönderme yapan kapsayıcı bir terim olarak kullanılmaktadır.³ Bu süreç bir taraftan özel sermaye şirketleri ve fonları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi banka dışı finansal kurumların konut finansman piyasasına girişine ve bu piyasanın dinamiklerini dönüştürmesine, diğer taraftan da bu tür firmaların artan oranda büyük metropollerde gayrimenkul satın alarak mülk sahibi olmalarına, tekel oluşturmalarına gönderme yapmaktadır. Konutta hiper-metalaşma eğilimini güçlendiren son faktör konutun *küreselleşmesidir*. Konut her ne kadar mekâna gömülü, mekâna bağımlı bir varlık olsa da, giderek daha fazla küreselleşen ekonomik ağların içine çekilmektedir. Pek çok ülkenin metropol şehirlerinde gayrimenkul sektöründe doğrudan yabancı yatırımların oranı her geçen gün artış göstermektedir. Örneğin, sadece Amerika'da yabancıların gayrimenkul yatırımları 1973'de 2 milyar Amerikan Doları iken, 2002'de bu rakam 50 milyar dolara ulaşmıştır. Küreselleşme, tıpkı finansallaşmada olduğu gibi ve onunla bütünleşerek, konutun bir yaşam, barınma ve yeniden üretim alanı olarak kullanım değerinden bağımsızlaşmasına ve küresel birikim süreçlerinin bir halkası haline gelmesine neden olmaktadır. Sonuç, konutun hiper-metalaşmasıdır.

Kitabın ikinci bölümü hiper-metalaşmanın dar gelirliiler üzerinde yarattığı baskıları ele almakta ve bu baskıları genel bir terim altında toplamayı ve incelemeyi önermektedir: “konuta yabancılaşma”. Konuta yabancılaşmaktan kast edilen “kendini evinde hissedememe,” yaşadığın evde güvende ve huzurlu olamama halidir. Kitabın bir önceki bölümünde özetlenen değişimler sonucunda konutun bir ev, yuva, sığınılacak bir yer yerine güvensiz dünyada kırılğan, her an kaybedilebilir bir yer olarak deneyimlenmesi sürecidir. Konuta yabancılaşma, korku, stres, güçsüzleşme duygularıyla yüzleşmek, her an yerinden edilme, evsiz kalma riski ile yaşamak, yaşamaya elverişsiz koşullarda barınmak ve konut yoksulluğuna ve yoksunluğuna düşmek demektir. Yazarlar, yabancılaşma kavramını konut alanına uyarılmanın bugün konuta erişim hakkının karşı karşıya kaldığı saldırıyı ve konuta erişim mücadelelerini anlamamıza yardımcı olacağını öne sürerler. Konut krizi ile bireysel krizi birbirine bağlayan kavramdır, konuta yabancılaşma kavramı. Evini kaybeden ve evinden çıkmak zorunda bırakılan ya da her an atılma, evsiz kalma korkusu ile yaşayan kişiler ile yapılan görüşmeler yazarların bu iddialarını ete kemiğe büründürür. Görüşmelerde kişilerin

kendilerine, ailelerine ve geleceklerine dair kaygıları ve konut yoksulluğunun ortaya çıkardığı sosyal, psikolojik ve sağlık sorunları çarpıcı bir şekilde yansıtır. Kuşkusuz, günümüzde yabancılaşmanın ve konuta yabancılaşmanın tek nedeni yoktur. Konutun hiper-metalaşması kadar istihdamın güvencesizleşmesi, eşitsizliğin artması ve toplumsal güvenlik mekanizmalarına yönelik neoliberal saldırılar genel anlamda yabancılaşmayı, özelde de barınmaya yabancılaşmayı güçlendiren süreçlerdir. Günümüz dünyasında konut ve barınma güvencesi artan oranda sınıfsal konumla ilişkilendirile hale gelmiştir. Öte yandan konut güvencesi, yaşanabilir konuta erişim her geçen gün daha az sayıda insanın ve hanenin karşılayabileceği bir meta haline dönüşmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde yazarlar konut sorununa bir baskı ve özgürleşme aracı olarak bakmayı önerirler. Buradaki temel amaç, konutu bir barınma aracından daha fazlası yapan siyasal toplumsal dinamiklere dikkat çekmektir. Bu açıdan bakıldığında konut, siyasetin temel konularından biri haline gelir. Bu durum, sadece Büyük Buhran gibi ekonomik çöküntünün yaşandığı ve yoksullaşmanın toplumsal hayatı ve düzeni tehdit eder hale geldiği sıra dışı dönemler için geçerli değildir. 'Normal' zamanlarda da konut alanları ve konuta erişim biçimleri iktidar ilişkilerini hem yansıtır hem de şekillendirir. Öte yandan yazarlara göre, ana akım liberal ve muhafazakâr yaklaşımlar konut sorununu bu mücadelelerden bağımsız, siyaset dışı bir olgu olarak ele alırlar. Liberal yaklaşım, konut sorununu sadece belli grupların sorunu olarak görür. Bu grupların başında yoksullar, yaşlılar, etnik azınlıklar gibi toplumsal olarak kırılgan gruplar vardır. Bu yaklaşımın temel çıkmazlarından biri konut sorununu üreten sistemik süreçleri görünmez kılmasıdır. Bu nedenle de, bazen işi mağdurları suçlamaya kadar götürür. Muhafazakâr yaklaşım ise konut sorununu bir ekonomi ve teknoloji sorununa indirger. En kaba biçimlerinde muhafazakâr yaklaşım, elverişli konut açığını etkin bir arz ve talep mekanizması oluşturulamamasına bağlar. Muhafazakârlara göre konut yapımını düzenleyen kurallar gevşetirse ya da daha çok teknoloji ile daha ucuza daha çok sayıda konut üretilse konut sorunu da çözülecektir. Çözüm, her durumda "büyüme" odaklıdır; konut sisteminin ve onun ilişkili olduğu politik ekonomik sistemin bir eleştirisini içermez. Bu yaklaşımların her ikisi de konut sorununu sarıp sarmalayan pek çok etkeni görmezden gelir: Örneğin, konut tasarımlarının cinsiyetçi olması, konut politikalarının sınıfsal, etnik ve kültürel ayrımları üretmesi, ev sahipliğinin yükseltilmesi, kiracıların haklarının ve örgütlenmelerinin mülk sahiplerinin ve onların haklarını savunan devletin saldırılarına maruz kalması bu etkenlerden bazılarıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında bir mücadele alanı olarak konut, iktidar mücadeleleri, kaynakların dağılımı, otonomi ve faillik gibi meselelerden ayrı düşünülemez: Geçmişte ve günümüzde işçi kampları, gettolar, işçi sınıfının

merkezden dışlanması ve tecrit edilmesi, yoksulların evlerinin kasıtlı olarak yıkımı (*domicide*) ve sürülmeleri örneklerinde gördüğümüz gibi konut baskı, hâkimiyet ve eşitsizlik ilişkilerinin maddi temellerini sağlar. Öte yandan konut sömürünün, baskının ve zapt etmenin aracı olabileceği gibi, özgürleşmenin de aracı olabilir. Klasik Marksist yaklaşımlar konut mücadelelerini sistemik bir değişimin aracı olarak görmezlerken, neo-Marksist yaklaşımlar aynı kanıyı paylaşmazlar. Konut mücadeleleri emekçi ve yoksul sınıfların gündelik yaşamında merkezi bir yer işgal eder. Hem geçmişte hem de bugün kira grevleri, etnik ve sınıfsal dışlanmaya karşı mücadeleler, yerinden edilme ve tahliye karşıtı hareketler, yaşam alanlarında ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olma, insanca yaşamın bir parçası olarak konuta erişim hakkını garanti altına alma çabaları özellikle kentsel madunların toplumsal hareketlerinin ve özgürleşme çabalarının merkezinde yer alır. Yazarlar, bu mücadelelerin başta New York olmak üzere diğer şehirlerdeki örneklerini sunarlar ve bu mücadelelerin anlamını mücadele edenlerin gözünden anlatmaya çalışırlar. Aktivistler, konuta erişimin ve konut sistemlerinin sadece kâr peşinde olan konut üreticilerinin tercihleriyle değil aynı zamanda gruplar, sınıflar, kurumlar ve devlet arasındaki çatışmalar tarafından şekillendiğinin bilincindedirler ve bu çatışmadaki güç dengelerini değiştirmek için mücadele ederler.

Kitabın dördüncü bölümü konut sektöründe devletin rolüne eleştirel bir bakış açısı sunar. Konut politikalarına dair ana akım yaklaşımlar devletin, başarılı ya da başarısız olsun, temelde konut sorununu çözmeye çalıştığı varsayımından hareket ederler, yazarların deyimıyla “müşfik devlet” mitini verili kabul ederler. Bu mit, devletin bütün vatandaşlarının çıkarlarını gözetmek üzere davrandığını ve devlet politikalarının ortak toplumsal sorunları çözmeye çalıştığını varsayar. Devlet politikaları başarısız oluyorsa, bunun nedeni devletin belli grupların çıkarlarını ya da verili düzenin devamını savunması değil mutlaka bilgi eksikliği, grupların bencil ve çıkarıcı davranıyor olmaları, gerekli beceri ve niteliklerden yoksun olmaları gibi nedenlerdir. Oysa yazarlar, tarihsel olarak baktığımızda yekpare bir konut politikasından söz etmenin mümkün olmadığı gibi, bu politikaların da genel toplumsal çıkar üzerinden hareket etme amacını gütmeye ısrarla vurgularlar. Konut alanında devlet eyleminin fiili motivasyonlarına baktığımızda temel amacın konut krizini çözmekten ziyade, verili politik ekonomik düzeni korumak ve sermaye birikim sürecini desteklemek olduğunu öne sürerler. Madden ve Marcuse’ye göre, eğer devlet gerçekten konut krizine çözüm bulmak isteseydi konut tarihi ve politikaları bugün olduğundan çok farklı olurdu. Oysa yapılanlar devletin çözüm üretmekten çok refah ve konut alanındaki radikal talep ve mücadeleleri etkisizleştirmeye çalıştığını, konutun demokratikleşmesi taleplerini sistemin sürekliliğini sağlayacak alanlara yönlendirecek müdahaleler yaptığını göstermektedir. Özellikle Amerika’daki konut politikalarının gelişimi ve

etkilerinin değerlendirmesi bunu çok açık bir biçimde göstermektedir.

Beşinci bölüm New York şehrindeki konut mücadelelerini ele almaktadır. New York konut hareketleri bütün kentlere teşmil edebileceğimiz bir örnek olmasa da, bazı genellenebilir örnekler ve dersler sunmaktadır. Yazarlar pek çok toplumsal hareket gibi konut hareketlerinin de döngüsel bir karaktere sahip olduğunu, bazı dönemlerde artış gösterirken diğer dönemlerde zayıfladıklarını vurgularlar. Sistemsel değişimi hedefleyen toplumsal hareketler uzun erimli iken, haneler ve gruplar genellikle yerinden edilme, ani ve aşırı kira artışı ya da çevresel felaketler gibi acil sebepler üzerinden mobilize olurlar. Madden ve Marcuse kentteki konut mücadelelerini üç döneme ayırıştırarak incelerler. Birinci dönem 1930'lar ve 1940'lardır. Bu dönemde mücadelenin iki baskın karakteri vardır. Birincisi, ağırlıklı olarak bir kiracılar hareketi olması, ikinci olarak da sol siyasi partilerin konut hareketine güçlü ve aktif destek vermesidir. İkinci dönem olan 1960'lar ve 1970'lerde yeni bir dalga ortaya çıkmıştır. Bu dönemin konut hareketleri ağırlıklı olarak sınıf ve ırk/etnisite meselelerine odaklanmıştır. Üçüncü dönem günümüz toplumsal hareketleridir. Burada da 1988 Tompkins Square Parkı isyanı ve Wall Street'i işgal Et (*Occupy Wall Street*) hareketleri incelenmektedir. Bu dönem seçkinleştirme, yerinde edilme, sürgün gibi intikamcı (rövanşist) kent ve konut politikaların yaygınlaştığı, hiper-metalaştırmanın acımasızca hayata geçirildiği dönemdir. Yazarlara göre değişik dönemlerde ortaya çıkan ve demografik ve kültürel özellikleri bakımından farklılık arz eden bu toplumsal hareketlerin ortak özelliği konutun metalaşmasına direnmektir. Bir diğer deyişle mücadele, konutun asıl olarak değişim değerinin değil kullanım değerinin ön plana çıkarılmasıdır.

Yazarlar kitabı da bu temel argüman ile sonlandırırılar. Konuta erişim hakkı 1948'den beridir Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nin temel maddelerinden biridir. Öte yandan bu hakkın somuttaki izdüşümleri zaman içinde ve ülkeden ülkeye değişse de, genel anlamda piyasacı kapitalist ekonominin öncelikleri içinde tanımlanmış ve sınırlandırılmıştır. Toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki güç ilişkilerinin değişen biçimlerine göre konutun metalaşması bazen genişlemiş bazen de daralmış ve konuta erişim hakkının somut biçimlerini belirlemiştir. Madden ve Marcuse herkes için yaşanabilir konut ve adil konut politikaları için mücadele eden toplumsal kesimlerin insan haklarının bir bileşeni olarak konuta erişim hakkı şiarını eleştirmezler; ama bu şiarın ancak ve ancak konutun metalaşmasına set çekecek ve bu süreci tersine çevirecek talepler ve eylemler ile gerçekleşebileceğini ısrarla vurgularlar. Piyasa mekanizması içinde, bir meta olarak daha çok konut üretilmesi konut sorununu çözmeyecektir. Toplumsal hareketlerin bunu görmesi, konutu metalaştırma baskılarını hedef almaları ve bunlara alternatif geliştirmeleri gerekmektedir.

Maden ve Marcuse'ye göre bunu yapmanın tek yolu yoktur. Kamunun mülksahibi olduğu konutların yanı sıra başka türlü kolektif mülkiyet biçimlerini zorlamak, kira kontrollerini tesis etmek, kiracıların ve konutta yaşayanların haklarını ve statülerini mülk sahiplerine ve şirketlere karşı korumak ve güçlendirmek gibi pek çok seçenek vardır. Adil ve yaşanabilir barınma mücadelesi veren toplumsal gruplar ulusal ve uluslararası ağlar kurmalı, hem yerel hem de küresel ölçekte bir yandan konutun metalaşmasına ve finansallaşmasına karşı diğer yandan da konut siyasalarının demokratikleşmesi için mücadelelerini genişletmelidirler. Küreselleşen kapitalizm toplumsal hareketlerin de küresel ölçekte dayanışma ağları geliştirmelerini, birbirlerinden öğrenmelerini ve birlikte mücadelelerini gerektirir.

Sonuç olarak, incelediği örnekler ağırlıklı biçimde Amerika, Kanada ve Avrupa menşeli olsa da *In Defense of Housing* eleştirel kuramsal-kavramsal çerçevesi, tarihsel karşılaştırmalı yaklaşımı ve etnografik saha verileri ile Türkiyeli okurun pek çok açıdan faydalanabileceği bir çalışmadır. Ülkemiz de son yıllarda Madden ve Marcuse'nin tarif ettiği benzer biçimlerde kentsel toprağın ve konutun hiper-metalaştığı, gayrimenkul ve finans aktörlerinin konuta erişim hakkını her geçen gün daha fazla tehdit eder hale geldiği, devletin de bu her iki süreci kolaylaştırıcı ve kollayıcı rol üstlendiği bir süreçten geçmektedir. Bu bakımdan *In Defense of Housing* hızla şirketleşme, finansallaşma ve küreselleşme yolunda ilerleyen konut sektörümüzde gözlemlemeye başladığımız eğilimlerin politik iktisadi kökenleri ile toplumsal-mekânsal sonuçlarına dair çok önemli dersler ve uyarılarla doludur. Aynı zamanda konut sektöründeki değişimleri anlamak üzere kullanabileceğimiz kuramsal ve yöntemsel araçlar da sunmaktadır. Ayrıca kitabın dili ve üslubu akademi dışında geniş bir okur kitlesini hedefleyerek hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu bakımdan akademisyenlerin yanı sıra aktivistlerin ve sivil toplum örgütlerinin de ilgisine mazhar olacak bir eserdir. Umarız kitap en yakın zamanda dilimize kazandırılarak Türkiyeli okurla buluşur.

Sonnotlar

¹ Madden, D. ve Marcuse P. (2016). *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*. Londra: Verso.

² BM İnsan Hakları Komisyonu (2017) *Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context*. Cenevre, 4.

³ Finansallaşma kavramının farklı versiyonları ve konut sektöründe finansallaşma kavramı için bkz. Aalbers, M. (2016) *The Financialization of Housing: A Political Economy Approach*. London and New York: Routledge.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxx** (İlk harfi büyük ve koyu)

İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxx* (İlk harfi büyük ve italik)

Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)

Dördüncü Düzey Altbaşlık : - Xxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/

sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayınlın adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki

işaretler kullanılacaktır:

tarikh yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu Şu Şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme Şu Şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.